

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

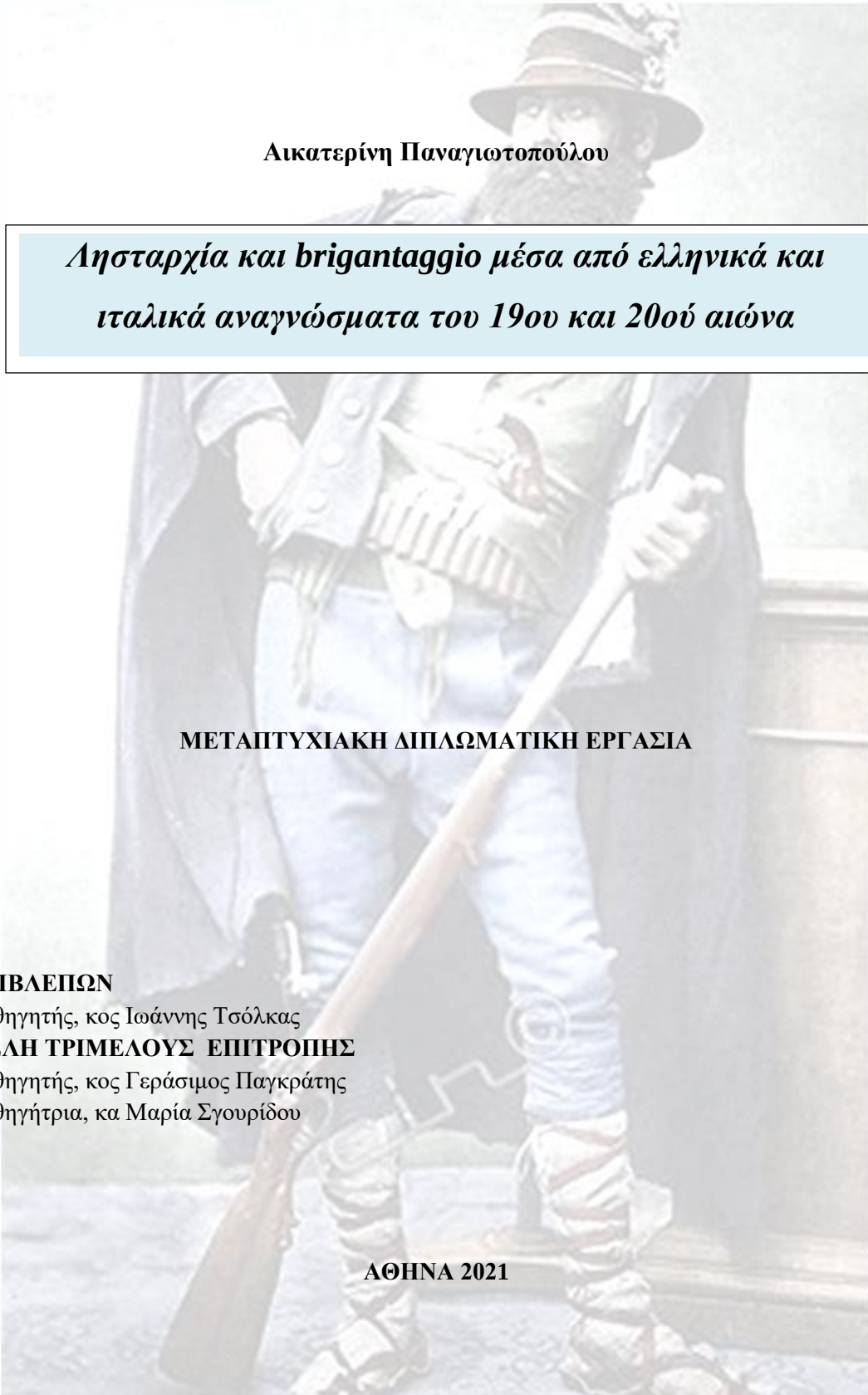
«ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ»

Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου

*Λησταρχία και brigantaggio μέσα από ελληνικά και
ιταλικά αναγνώσματα του 19ου και 20ού αιώνα*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2021

Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου

*Λησταρχία και brigantaggio μέσα από ελληνικά και
ιταλικά αναγνώσματα του 19ου και 20ού αιώνα*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

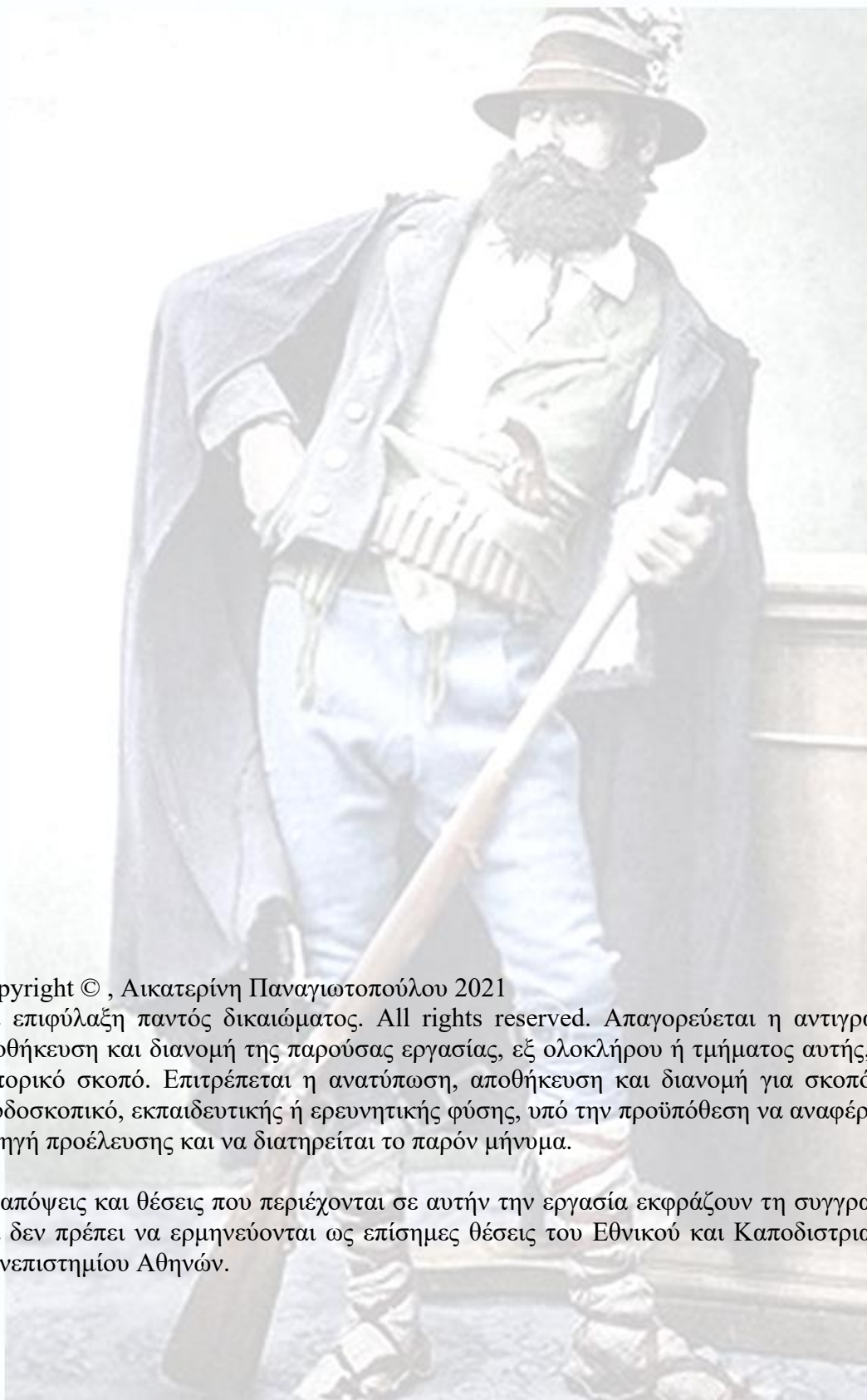
Καθηγητής, κος Ιωάννης Τσόλκας

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Καθηγητής, κος Γεράσιμος Παγκράτης

Καθηγήτρια, κα Μαρία Σγουρίδου

ΑΘΗΝΑ 2021

Copyright © , Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τη συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνεύονται ως επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	1
Πρόλογος.....	2
Περίληψη.....	5
Abstract	6
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο πρώτο: Ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της λησταρχίας στην Ελλάδα και στη Ιταλία	10
1.Α. Ελλάδα.....	10
1.Α.α. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο	10
1.Α.β. Κοινωνικό πλαίσιο.....	21
1.Β. Ιταλία.....	27
1.Β.α. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο	27
1.Β.β. Κοινωνικό πλαίσιο.....	34
Κεφάλαιο δεύτερο: Η λησταρχία και το brigantaggio μέσα από τη λογοτεχνία	38
2.Α. Ελληνικά & ελληνόγλωσσα λογοτεχνήματα.....	38
2.Α.α. Εισαγωγικά.....	38
2.Α.β. Παύλος Καλλιγιάς, <i>Θάνος Βλέκας</i>	39
2.Α.γ. Εντμόντ Αμπού, <i>Ο βασιλεύς των ορέων</i>	47
2.Α.δ. Αθηναίος Δημήτρης, <i>Ο Λίγκος ο Λεβέντης</i>	55
2.Α.ε. Ανωνύμου, <i>Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας & Τζανακάρης Βασίλης, Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν</i>	61
2.Α.στ. Ράπτης Νικόλαος, <i>Ημερολόγιο ιατρού Νικολάου Μ. Ράπτου: Η Απαγωγή</i>	64
2.Β. Ιταλικά & ιταλόγλωσσα λογοτεχνήματα.....	67
2.Β.α. Εισαγωγικά.....	67
2.Β.β. Benedetto Croce, <i>Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi</i>	68
2.Β.γ. Daniel François Esprit Auber, <i>Fra Diavolo: Opera comica in tre atti di Scribe e Delavigne</i>	76
2.Β.δ. Giovanni Pascoli, «Ricordi», <i>Myricae</i>	88
2.Β.ε. Giulia Mitten, <i>Domenico Tiburzi</i>	94
Κεφάλαιο τρίτο: Όψεις της λησταρχίας και του brigantaggio, λήσταρχοι VS briganti	100
3.Α. Το «πορτρέτο» των ελλήνων ληστών και των ιταλών briganti.....	100
3.Β. Η εξωτερική εμφάνιση των ληστών και των briganti.....	104
3.Γ. Συνήθειες και διατροφή.....	106
3.Δ. Ληστοτρόφοι και manutengoli, ποιμένες και pastori.....	108
3.Ε. Λήσταρχοι και χωροφυλακή, briganti και birri.....	113
3.ΣΤ. Ληστές, briganti και πολιτικοί.....	118
3.Ζ. Ληστές και briganti, θρησκεία και κλήρος.....	121
3.Η. Ληστές, briganti και προδότες.....	125
3.Θ. Ληστές, briganti και αιχμάλωτοι.....	129
3.Ι. Ληστές, briganti και γυναικείο φύλο.....	132
4. Συμπεράσματα	137
5. Βιβλιογραφία	150
5.Α. Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	150
5.Β. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	151
5.Γ. Ηλεκτρονική βιβλιογραφία.....	152
3.Γ.α. Ελληνόγλωσσες ηλεκτρονικές πηγές.....	152
5.Γ.β. Ξενόγλωσσες ηλεκτρονικές πηγές.....	153
Παράρτημα Ι	15
Παράρτημα ΙΙ	15

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας με τίτλο «Ελληνοϊταλικές Σπουδές: Ιστορία, Λογοτεχνία, Κλασική Παράδοση». Έμπνευση και αφορμή υπήρξε το μάθημα με τίτλο «Η Ελλάδα στην λογοτεχνία της Ιταλικής Παλιγγενεσίας» που διδάσκει ο επιβλέπων καθηγητής, κύριος Ιωάννης Τσόλκας ο οποίος με ώθησε να αναζητήσω με ζήλο ένα θέμα πρωτότυπο που να εμπίπτει χρονικά σε αυτή την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ιστορική συγκυρία του παράλληλου εθνικού αναβρασμού στις δύο γειτονικές χώρες. Εξίσου συμμερίστηκε τον ενθουσιασμό μου για τη σύζευξη της λησταρχίας με το brigantaggio από την πρώτη στιγμή και με βοήθησε να αποφύγω πελαγοδρομίες και αδιέξοδα.

Το ενδιαφέρον μου για τη λησταρχία στην Ελλάδα συνδέεται με ένα εντελώς τυχαίο περιστατικό που προέκυψε πριν από περίπου μια δεκαετία. Προέρχεται συγκεκριμένα, από έναν έντονο διαπληκτισμό μεταξύ φίλων κατά τη διάρκεια ενός δείπνου με θέμα την έκταση και την ένταση της λησταρχίας μετά από τη σύσταση του ελληνικού κράτους και ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Οι απόψεις τους ήταν διαμετρικά αντίθετες: ο ένας υποστήριζε πως εκείνα τα χρόνια η Ελλάδα ήταν γεμάτη ληστές και ζωοκλέφτες ενώ ο άλλος, ιδεαλιστής και ονειροπόλος, αρνιόταν κατηγορηματικά αυτή την εικόνα της χώρας μας, αντίθετα είχε μια Ελλάδα ιδανικά πλασμένη στο μυαλό του.

Επρόκειτο επομένως για ένα ζήτημα-ταμπού που έχρηζε περαιτέρω διερεύνησης, παρόμοιο με εκείνα που αφορούν στην ελληνική καθαραιμία, τα ταμπού θρησκευτικού και πολιτικού περιεχομένου και τις εν γένει άφθονες αποσιωπήσεις της ιστορίας. Ένεκα αυτού, όταν ξεκίνησα την έρευνα είχα ήδη μελετήσει τα περισσότερα από τα λιγοστά συγγράμματα, δοκιμιακού χαρακτήρα, που έχουν γραφεί για την ελληνική λησταρχία και ομολογώ πως ο μυθικός κόσμος των ληστών με είχε συναρπάσει, όπως πιστεύω πως έχει συμβεί σε όλους τους αναγνώστες των κατορθωμάτων τους. Το αυθεντικό ληστρικό μυθιστόρημα ωστόσο, παρότι υπήρξε ένα αιωνόβιο μπεστ σέλερ, ήταν εξαιρετικά δυσεύρετο.

Όταν τελικά διαπίστωσα πως ο Βενιζέλος είχε διατάξει την καταστροφή όλων των ληστρικών μυθιστορημάτων που κυκλοφόρησαν μέχρι τη πρωθυπουργία του όπως και την απαγόρευση νέων εκδόσεων, και πως λίγο μετά ο Μεταξάς τους είχε δώσει τη χαριστική βολή, στοχεύοντας να πάψουν οι Έλληνες να παίρνουν τα βουνά, φοβήθηκα πως αυτή η προσπάθεια θα έπεφτε στο κενό. Στα παλαιοβιβλιοπωλεία της Αθήνας υπάρχουν σήμερα ορισμένα από αυτά τα έργα σε άθλια κατάσταση και σε πολύ υψηλές τιμές με τα οποία δεν μπορείς εύκολα να δουλέψεις. Από την άλλη, στα ελάχιστα διασωθέντα που εντοπίστηκαν στις (κλειστές) βιβλιοθήκες δεν υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης λόγω της πανδημίας. Έτσι η έρευνα αναγκαστικά περιορίστηκε σε έκταση, ούτως ή άλλως στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτό να επεκταθώ περισσότερο, ελπίζω ωστόσο πως θα μου δοθεί η ευκαιρία να εμβαθύνω στο ζήτημα σε μια πιο εκτεταμένη μελέτη. Πιστεύω παρόλ' αυτά πως η ταραγμένη εκατονταετία της λησταρχίας και των πρωταγωνιστών της σκιαγραφούνται αποτελεσματικά και πως ο αναγνώστης της παρούσας διατριβής θα έχει στο τέλος ξεκάθαρη άποψη για το ποιος από τους δύο φίλους μου είχε δίκιο...

Το brigantaggio αποτελεί επίσης μέχρι και σήμερα ζήτημα-ταμπού για πολλούς Ιταλούς καθώς πυροδότησε έναν αιματηρότατο εμφύλιο πόλεμο στον οποίο οι briganti κατατροπώθηκαν. Θα πρέπει να ομολογήσω πως η φιγούρα των briganti και ο ρόλος που διαδραμάτισαν στην ιταλική παλιγγενεσία ήταν, μέχρι να ασχοληθώ με τα κατορθώματά τους, αρκετά συγκεχυμένα στο μυαλό μου. Από αυτά που είχαμε ως τώρα διδαχθεί φαινόταν μολαταύτα εφικτή η σύνδεση και η σύγκριση των briganti και της δράσης τους με αυτής των δικών μας λήσταρχων. Πράγματι, ήδη με τα πρώτα αναγνώσματα γρήγορα η εικόνα τους άρχισε να ξεκαθαρίζει και να επιβεβαιώνεται πως υπήρχε ευρύ πεδίο για να αναζητηθούν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των briganti και των ελλήνων ομοίων τους, με κοινό παρανομαστή την εθνική ολοκλήρωση των δύο γειτονικών κρατών κατά την ίδια ιστορική περίοδο.

Το ιταλικό ληστρικό μυθιστόρημα του 19ου αι. δεν υπήρξε εντούτοις πανιταλικά δημοφιλές, όπως το αντίστοιχο ελληνικό. Αντίθετα, στην Ιταλία του 19ου αι. διαπιστώνεται μεγάλη παραγωγή δοκιμιακής γραφής και προβληματισμός γύρω από το brigantaggio, ενώ η μυθιστορηματική γραφή παρουσιάζει αξιόλογη άνθιση τις δύο

τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα και μετά. Η ανεύρεση του απαιτούμενου υλικού ήταν επομένως δυσχερής αλλά όχι ανέφικτη χάρη στη βοήθεια και στις εύστοχες υποδείξεις του κου Τσόλκα.

Χαίρομαι επομένως που μου δίνεται η ευκαιρία να τον ευχαριστήσω από καρδιάς για τη στήριξή του κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου, εδώ και σχεδόν έναν χρόνο, την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και την ελευθερία κινήσεων που μου επέτρεψε, την άμεση ανταπόκρισή του στα ερωτήματά μου και κυρίως για την ενέργεια με την οποία με φόρτισε ώστε να αφοσιωθώ απερίσπαστη στο έργο μου.

Θα ήθελα ακόμα να ευχαριστήσω για τη βοήθειά τους τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς Επιτροπής, τον αξιότιμο καθηγητή κο Γεράσιμο Παγκράτη και την αξιότιμη καθηγήτρια κα Μαρία Σγουρίδου καθώς και όλους τους διδάσκοντες καθηγητές του τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, που με τη διδασκαλία τους έχτισαν το υπόβαθρο και ενέπνευσαν τα κίνητρα για την αναζήτηση περισσότερης γνώσης. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την ηθική της στήριξη όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών, χωρίς την οποία δε θα είχα κατορθώσει να τις φέρω εις πέρας.

Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου,

Αθήνα, Νοέμβριος 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το φαινόμενο της λησταρχίας στην Ελλάδα εκτείνεται σε εύρος ενός περίπου αιώνα, εκκινώντας κυρίως από την άφιξη του Όθωνα το 1833. Πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής αντίστασης συνδεδεμένης με την παράλληλη διαδικασία εκσυγχρονισμού του νεαρού ελληνικού κράτους. Το μακράιωνο φαινόμενο της λησταρχίας στην Ιταλία, παρόν και ολόκληρο τον 19ο αιώνα, λαμβάνει χώρα σχεδόν αποκλειστικά στον ιταλικό νότο. Συνδέεται με τον θεσμό της φεουδαρχίας και αποτελεί το ξέσπασμα μιας βίαιης διαμαρτυρίας ενάντια στη φτώχεια και στις κοινωνικές αδικίες. Υπάρχει όμως και ένα πολιτικό brigantaggio, περισσότερο βίαιο και κτηνώδες, που αρχίζει το 1799 και μετά την ένωση της Ιταλίας εξελίσσεται σε πραγματικό εμφύλιο πόλεμο.

Στην Ελλάδα η αμφιλεγόμενη φιγούρα του λήσταρχου θα μυθοποιηθεί από τον λαό, γεννώντας το λεγόμενο ληστρικό μυθιστόρημα που θα παίξει καίριο ρόλο στη συντήρηση του μύθου του. Στην Ιταλία, τα κατορθώματα των briganti θα δώσουν τροφή όχι μόνο στη μυθιστορηματική αλλά και στη δοκιμιακή γραφή. Μέσα από τη μελέτη σχετικών συγγραμμάτων, αναζητούνται ομοιότητες και διαφορές στη λογοτεχνική παραγωγή κυρίως του 19ου αλλά και του 20ού αιώνα, πώς δηλαδή αυτή παρουσιάζει τους αντιήρωες της ελληνικής και ιταλικής ιστορίας, τα αίτια που τους εξώθησαν στην παρανομία, τη ζωή, τη δράση τους, τη σύνδεσή τους με τους πολιτικούς καθώς και την απήχησή τους στον απλό λαό. Η περιήγηση στον γοητευτικό κόσμο των ληστών θα πραγματοποιηθεί μέσα από τον *Θάνο Βλέκα* του Παύλου Καλλιγά και τον *Βασιλέα των ορέων* του Edmond About, τις ιστορίες για τους Λύγκους και τον Φώτη Γιαγκούλα και για τους ιταλούς ομοίους τους όπως ο Angiolillo, ο Fra Diavolo και ο Domenico Tiburzi.

ABSTRACT

The phenomenon of banditry in Greece lasts for approximately a century, mainly starting from King's Otto arrival in 1833. It concerns a form of social resistance connected to the parallel modernization procedure of the young greek state. The long-lasting phenomenon of banditry in Italy, present during the entire 19th century, takes place almost exclusively within the italian south. It is closely related to feudalism and it consists in a burst of violent protest against poverty and social injustice. At the same time, there is however a political brigandage known as «brigantaggio», more violent and brutal, starting in 1799 and evolving into a full-scale civil war after the unification of Italy.

In Greece the controversial figure of the bandit will be mythologized by the people, giving birth to the so called "thieving" novel that will play a significant role in preserving his legend. In Italy, brigands' doings will feed not only the novel-writing but also the essay-writing. By studying such texts, will be sought similarities and differences in the literary production mainly of the 19th but also of the 20th century as to see how these antiheros of the greek and italian history are presented in it, as to investigate the causes that pushed them to lawlessness, to focus on their lives, their action, their relationship with politicians and their appeal among the common people. This journey into the fascinating word of bandits shall be carried out through *Thanos Vlekas* by Pavlos Kalligas and the *King of the Mountains* by Edmond About, the stories about the two Ligos bandits and the bandit Fotis Giangoulas, and also about their italian fellows such as Angiolillo, Fra Diavolo and Domenico Tiburzi.

Λησταρχία και brigantaggio μέσα από ελληνικά και ιταλικά αναγνώσματα του 19ου και 20ού αιώνα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λησταρχία στην Ελλάδα, επίγονος της κλεφτουριάς της τουρκοκρατίας, καθιερώθηκε ως μια μορφή κοινωνικής αντίστασης ενάντια στη νέα πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα που διαδέχτηκε την ευόδωση του επαναστατικού αγώνα κατά των Οθωμανών. Σημείο αφετηρίας της θεωρείται το 1833, χρονολογία ανάρρησης στον θρόνο του Βασιλείου της Ελλάδας του νεαρού Βαυαρού Όθωνα Α΄. Εξαιτίας της έντονης πολιτικής αστάθειας και της ολιγωρίας των εκάστοτε κυβερνήσεων απέναντι στο ζήτημα, διήρκεσε σχεδόν έναν αιώνα, περίπου μέχρι το 1930. Απέκτησε δε τόσο μεγάλη έκταση και δύναμη ώστε να προκληθούν σοβαρά διπλωματικά επεισόδια και η Ελλάδα να διασυρθεί διεθνώς ως επικίνδυνο άντρο κακοποιών.

Αυτή η σκοτεινή περίοδος, ταμπού μέχρι σήμερα για όσους Έλληνες επιμένουν να αγνοούν μελανές πτυχές της ελληνικής ιστορίας, θα δώσει τροφή σε μια ιδιαίτερη μορφή λογοτεχνίας, στο ληστρικό λαϊκό μυθιστόρημα, σημαντικός εκπρόσωπος του οποίου υπήρξε ο Αιμίλιος Αθηναίος, κατά κόσμον Αριστείδης Κυριακός. Το ληστρικό μυθιστόρημα που συνήθως δημοσιευόταν σε συνέχειες στον τύπο της εποχής, θα ηρωοποιήσει και θα εξιδανικεύσει τη φιγούρα του έλληνα λήσταρχου κάνοντάς τον πρότυπο προς μίμηση σε επικίνδυνο βαθμό. Το ληστρικό δημοτικό τραγούδι που εξυμνεί τη ζωή ή τον θάνατό του, θα αποτελέσει επίσης αναπόσπαστο κομμάτι αυτής της διαδικασίας.

Στην Ιταλία το μακραίωνα φαινόμενο της λησταρχίας, που ταλανίζει καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα κυρίως τον ιταλικό νότο, έχει τις ρίζες του στον θεσμό της φεουδαρχίας και εκδηλώνεται ως μια σφοδρή σύγκρουση των αδύναμων οικονομικά ομάδων με τους δυνάστες και τους εκμεταλλευτές τους. Δεν εκδηλώνεται ωστόσο με ενιαία μορφή, απεναντίας, ανάλογα με την εποχή και τις πολιτικές ζυμώσεις θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο κατηγορίες: στην κοινή λησταρχία και σε μια λησταρχία περισσότερο άγρια και κτηνώδη, στο λεγόμενο πολιτικό brigantaggio, που αρχίζει το 1799, όταν ξεσπά η επανάσταση στη Napoli με αρχηγό τον καρδινάλιο Ruffo και στόχο

την παλινόρθωση του βουρβονικού μοναρχικού καθεστώτος¹ και που μετά την ένωση της Ιταλίας το 1861 εξελίσσεται σε εμφύλιο πόλεμο. Οι δύο μορφές λησταρχίας ωστόσο χρονικά συνυπάρχουν· ορισμένοι λήσταρχοι-briganti «μπαινοβγαίνουν» στο πολιτικό brigantaggio ή, υπό την ασφυκτική καταδίωξη του Βασιλικού Στρατού, το εγκαταλείπουν τελείως και, συστήνοντας μικρότερες και πιο ευέλικτες συμμορίες, επιστρέφουν στην παλιά τους «τέχνη», αυτή της κοινής λησταρχίας.

Η λησταρχία και το brigantaggio στην Ιταλία θα τροφοδοτήσουν το ληστρικό μυθιστόρημα, τη δοκιμακή γραφή, το θέατρο, το λυρικό τραγούδι και την οπερέτα. Το φαινόμενο της λησταρχίας θα αποτελέσει αντικείμενο ιστορικής, κοινωνικής και πολιτικής έρευνας από διανοούμενους του 19ου και 20ού αιώνα, ενδεικτικά αναφέρονται ο φιλόσοφος, ιστορικός και πολιτικός Benedetto Croce και ο οικονομολόγος, πολιτικός και meridionalista Saverio Francesco Nitti. Ακόμα, θα διακωμωδηθεί μέσα από την οπερέτα και το θέατρο, για παράδειγμα από τον Auber και τον Offenbach αλλά και από ανώνυμους δημιουργούς.

Με βάση τα παραπάνω, επιδίωξη της παρούσας έρευνας είναι ο εντοπισμός και η μελέτη ομοιοτήτων και διαφορών στο πώς η λογοτεχνική παραγωγή κυρίως του 19ου αλλά και του 20ού αιώνα απεικονίζει αυτούς τους αμφιλεγόμενους ήρωες της ελληνικής και ιταλικής ιστορίας. Τα επιμέρους ερωτήματα που τίθενται προς απάντηση αφορούν στον κοινωνικό χώρο από τον οποίο προήλθαν, στα αίτια που τους εξώθησαν στην παρανομία, στη ζωή και στη δράση τους, στη σύνδεσή τους με την πολιτική και τους πολιτικούς και στην απήχυσή τους στον λαό.

Όψεις της εποχής τους, της κοινωνίας, της πολιτικής και εικόνες μιας σκληρής αλλά αδέσμευτης ζωής που εξάπτει τη φαντασία, με παλληκαρισμούς, πάθη, μίση, προδοσίες, βεντέτες, σκοτωμούς, εκτελέσεις, θρησκευτική ευλάβεια, οίκτο και μεγαλοψυχία, εμπνέουν την πένα συγγραφέων, πολιτικών, λήσταρχων ακόμα και των ίδιων των θυμάτων τους, συνθέτοντας μια ποικιλία ελκυστικότητας αναγνωσμάτων. Οδηγοί σε αυτή την περιήγηση στον κόσμο των ληστών μέσα από μυθιστορήματα,

¹ NITTI, S.F., *Eroi e briganti*, χ.ε, χ.τ., χ.χ., σσ.36-37, [file:///C:/Users/5616~1/AppData/Local/Temp/Francesco%20Saverio%20Nitti%20-%20Eroi%20e%20briganti%20\(1899\).pdf](file:///C:/Users/5616~1/AppData/Local/Temp/Francesco%20Saverio%20Nitti%20-%20Eroi%20e%20briganti%20(1899).pdf), (τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2020).

χρονικά, αυτοβιογραφίες, πραγματείες και το λιμπρέτο μιας οπερέτας, θα είναι διαβόητοι έλληνες και ιταλοί λήσταιρχοι όπως οι Λύγκοι, οι Αρβανιτάκηδες και ο Γιαγκούλας, και ιταλοί όμοιοί τους όπως ο Angiolillo, ο Fra Diavolo, ο Pelloni και ο Tiburzi.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΛΗΣΤΑΡΧΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Η λησταρχία τόσο την Ελλάδα όσο και στην Ιταλία του 19ου αιώνα υπήρξε γέννημα της φτώχειας, της κοινωνικής αδικίας, της έλλειψης παιδείας και του αναποτελεσματικού δικαϊκού συστήματος. Υπήρξε θρέμμα των ανώμαλων πολιτικών συγκυριών, της πολιτικής διαπλοκής την οποία όχι σπάνια εξυπηρετούσαν και οι ίδιοι οι ληστές, και της εκούσιας ή ακούσιας συναίνεσης των χωρικών στο φαινόμενο. Μακροημέρευσε δε χάρη στα ατελέσφορα και ανεπαρκή μέτρα για την καταστολή της σε συνδυασμό με την έλλειψη οδικού δικτύου που από τη μία διευκόλυνε τις επιθέσεις στους διαβάτες και από την άλλη την άμυνα ή τη φυγή των συμμοριών κατά τις συμπλοκές τους με τον στρατό και τη χωροφυλακή.

1.Α. ΕΛΛΑΔΑ

1.Α.α. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο

Σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1830-1936²:

Χρονο λογία	Ιστορικά γεγονότα	Χρονο λογία	Ιστορικά γεγονότα
1830	Ίδρυση ελληνικού κράτους.	1897	Νέα Κρητική επανάσταση. Έκρηξη πολέμου Ελλάδας-Τουρκίας, ταπεινωτική ελληνική ήττα. Κυβερνήσεις Δ. Ράλλη, Α. Ζαΐμη (1897-1898).
1831	Δολοφονία Καποδίστρια.	1898	Δημιουργία της Κρητικής

² ΑΝΩΝ., «Σημαντικές χρονολογίες της Ελληνικής ιστορίας», *Πανεπιστημιακά φροντιστήρια Κολλιντζά*, χ.τ. χ.χ.,

<http://www.kollintzas.gr/%CE%A4%CE%95%CE%A3%CE%A4%20%CE%94%CE%95%CE%9E%CE%99%CE%9F%CE%A4%CE%97%CE%A4%CE%A9%CE%9D/%CE%A5%CF%80%CF%8C%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%B3%CE%BC%CE%B1%20%CE%A3%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CE%B9%CF%8E%CF%83%CE%B5%CF%89%CE%BD/%CE%A3%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B5%CF%82%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CE%BB.%20%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf>, (τελευταία πρόσβαση 12 Οκτωβρίου 2020).

			Πολιτείας. Κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη (1898-1901)
1833	Άφιξη Όθωνα.	1902	Πολιτική κρίση. Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη (1902-1903).
1833-1835	Περίοδος αντιβασιλείας του Όθωνα.	1903	Κυβερνήσεις Γ. Θεοτόκη, Δ. Ράλλη, Γ. Θεοτόκη (1903-1904).
1834	Μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα.	1904	Έναρξη Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908), ηρωικός θάνατος Παύλου Μελά. Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη.
1835-1843	Περίοδος απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα.	1905	Δολοφονία Θ. Δηλιγιάννη, επιδείνωση ελληνοτουρκικών σχέσεων. Κυβερνήσεις Δ. Ράλλη, Γ. Θεοτόκη (1905-1908).
1838	Πρωθυπουργία του τελευταίου ξένου πρωθυπουργού της Ελλάδας, Ρούντχαρτ.	1908	Νέα κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη (1908-1909)
1843	Συνταγματική επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου. Κυβέρνηση Ανδρέα Μεταξά.	1909	Κυβέρνηση Δ. Ράλλη, στρατιωτικό κίνημα κατά παλαιοκομματισμού στο Γουδί. Κυβέρνηση Κ. Μαυρομιχάλη (1909-1910).
1844	Ψήφιση πρώτου ελληνικού Συντάγματος. Κυβερνήσεις Α. Μαυροκορδάτου και Ι. Κωλέττη (1844-1847).	1910	Κυβέρνηση Σ. Δραγούμη, αγροτική εξέγερση στο Κιλελέρ, εκλογές πρώτη κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου, νέες εκλογές και θρίαμβος νεοπαγούς Κόμματος Φιλελευθέρων και Ε. Βενιζέλου, που θα παραμείνει πρωθυπουργός ως το 1915.
1844-1862	Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα.	1912	Εκλογές και νίκη Ε. Βενιζέλου. Κατάληψη Δωδεκανήσων από

			Ιταλούς. Επίσημη ένωση Κρήτης, Πρώτος Βαλκανικός πόλεμος κατά Τουρκίας, απελευθέρωση Θεσσαλονίκης.
1848-1849	Κυβερνήσεις Γ. Κουντουριώτη και Κ. Κανάρη (1848-1849). Κυβέρνηση Α. Κριεζή (1849-1854).	1913	Απελευθέρωση Ιωαννίνων, Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος κατά Βουλγαρίας, δολοφονία Γεωργίου Α΄, άνοδος Κωνσταντίνου Α΄ στον θρόνο. Συνθήκες ειρήνης και διεύρυνση των ελληνικών συνόρων.
1853	Κριμαϊκός Πόλεμος. Η Ελλάδα τηρεί φιλορωσική στάση και υποθάλπει εξεγέρσεις του αλύτρωτου ελληνισμού σε Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία.	1913-1917	Πρώτη περίοδος βασιλείας Κωνσταντίνου Α΄.
1854-1857	Αγγλογαλλική κατοχή. Κυβερνήσεις Α. Μαυροκορδάτου (1854-1855), Δ. Βούλγαρη (1855-1858).	1914	Ηπειρωτικό ζήτημα (απώλεια βορειοηπειρωτικών εδαφών). Έκρηξη Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου.
1858	Κυβέρνηση Α. Μιαούλη (1858-1862).	1915	Σύγκρουση Ε. Βενιζέλου-Κωνσταντίνου Α΄ και αρχή περιόδου εθνικού διχασμού. Κυβέρνηση Δ. Γούναρη, εκλογές και νίκη Ε. Βενιζέλου, κυβερνήσεις Ε. Βενιζέλου, Α. Ζαΐμη και Σ. Σκουλούδη, νέες εκλογές με αποχή Ε. Βενιζέλου. Συμμαχική απόβαση στη Θεσσαλονίκη.
1862	Επανάσταση κατά του Όθωνα, ανατροπή και έξωσή του από την Ελλάδα.	1916	Κυβέρνηση Α. Ζαΐμη, βενιζελικό κίνημα Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη και ουσιαστική

	Κυβέρνηση Δ. Βούλγαρη (1862-1863).		διάσπαση της Ελλάδας σε δυο κράτη. Κυβερνήσεις Ν. Καλογερόπουλου και Σ. Λάμπρου στην Αθήνα. Επιδείνωση σχέσεων κυβέρνησης Αθηνών – Αντάντ (Entente Cordiale) και ναυτικός αποκλεισμός.
1863	Εκλογή του Δανού πρίγκιπα Γεώργιου ως νέου βασιλιά της Ελλάδας, απόφαση για ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, άφιξη Γεώργιου Α΄. Κυβερνήσεις Ζ. Βάλβη, Δ. Κυριακού, Μ. Ρούφου και Δ. Βούλγαρη (1863-1864).	1917	Κυβέρνηση Α. Ζαΐμη, εξαναγκασμός Κωνσταντίνου σε παραίτηση και αποχώρηση από την Ελλάδα –τον διαδέχεται ο γιος του Αλέξανδρος. Πρωθυπουργός του ενιαίου κράτους ο Ε. Βενιζέλος. Η Ελλάδα προσχωρεί ολοκληρωτικά στη συμμαχία της Αντάντ.
1863-1913	Βασιλεία Γεωργίου Α΄.	1917-1920	Βασιλεία Αλεξάνδρου.
1864	Επίσημη ένωση των Επτανήσων, ψήφιση του δεύτερου ελληνικού Συντάγματος. Κυβερνήσεις Κ. Κανάρη, Ζ. Βάλβη (1864-1865).	1918	Τέλος Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.
1865	Κυβερνήσεις Α. Κουμουνδούρου, Ε. Δεληγιώργη, Δ. Βούλγαρη, Α. Κουμουνδούρου, Ε. Δεληγιώργη, Μ. Ρούφου (1865-1866).	1919-1922	Μικρασιατική Εκστρατεία.
1868	Διακοπή ελληνοτουρκικών σχέσεων εξαιτίας του Κρητικού. Γέννηση διαδόχου Κωνσταντίνου.	1920	Κίνημα του Κεμάλ Ατατούρκ και εμπλοκή της Ελλάδας σε πλήρη πολεμική αναμέτρηση. Συνθήκη Σεβρών, απόπειρα κατά του

	Κυβέρνηση Δ. Βούλγαρη (1868-1869).		Βενιζέλου, δολοφονία Ίωνα Δραγούμη, θάνατος Αλέξανδρου, αντιβασιλεία Π. Κουντουριώτη, εκλογική ήττα Ε. Βενιζέλου, κυβέρνηση Δ. Ράλλη. Δημοψήφισμα, παλινόρθωση Κωνσταντίνου Α΄.
1869	Τέλος Κρητικής Επανάστασης. Κυβέρνηση Θ. Ζαΐμη (1869-70).	1921-1922	Κυβερνήσεις Ν. Καλογερόπουλου, Δ. Γούναρη. Κυβερνήσεις Ν. Στράτου, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Μικρασιατική Καταστροφή, Στρατιωτικό Κίνημα Πλαστήρα-Γονατά. Κυβερνήσεις Ν. Τριανταφυλλάκου, Α. Χαραλάμπη, Σ. Κροκιά, Σ. Γονατά, Παραίτηση, φυγή και θάνατος Κωνσταντίνου Α΄, άνοδος Γεωργίου Β΄ στον θρόνο. Η δίκη των Εξ.
1870-1871	Απαγωγή του Δήλεσι και σφαγή αιχμαλώτων. Κυβερνήσεις Ε. Δεληγιώργη και Α. Κουμουνδούρου (1870-1871). Κυβερνήσεις Θ. Ζαΐμη, Δ. Βούλγαρη (1871-1872).	1922-1924	Πρώτη περίοδος βασιλείας Γεωργίου Β΄.
1872	Κυβέρνηση Δ. Δεληγιώργη (1872-1874). Βελτίωση σχέσεων με Τουρκία.	1923	Συνθήκη Λοζάνης. Ιταλική εισβολή στην Κέρκυρα.
1874	Κυβέρνηση Δ. Βούλγαρη (1874-1875). Εποχή κρατικής αυθαιρεσίας και διαφθοράς.	1924	Κυβερνήσεις Ε. Βενιζέλου, Γ. Καφαντάρη, Α. Παπαναστασίου, Θ. Σοφούλη, Α. Μιχαλακόπουλου, ανακήρυξη αβασίλευτης

			δημοκρατίας με πρώτο πρόεδρο τον Π. Κουντουριώτη.
1875	Αποπομπή Δ. Βούλγαρη από Γεώργιο Α΄, κυβερνήσεις Χ. Τρικούπη, Α. Κουμουνδούρου.	1924-1925	Δικτατορία Πάγκαλου.
1876	Το «ανατολικό ζήτημα» στο κέντρο της εθνικής ζωής. Κυβερνήσεις Ε. Δεληγιώργη, Α. Κουμουνδούρου (1877-1878).	1926	Ανατροπή δικτατορίας, κυβερνήσεις Γ. Κονδύλη και Α. Ζαΐμη (οικουμενική).
1877	Επιδείνωση ελληνοτουρκικών σχέσεων. Κυβερνήσεις Ε. Δεληγιώργη, Α. Κουμουνδούρου, Κ. Κανάρη (οικουμενική). Θάνατος Κ. Κανάρη.	1927	Ψήφιση νέου Συντάγματος. Νέα κυβέρνηση Α. Ζαΐμη
1878	Κυβερνήσεις Α. Κουμουνδούρου, Χ. Τρικούπη και Α. Κουμουνδούρου (1878-1880).	1928	Εκλογικός θρίαμβος Φιλελευθέρων, κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου (1928-1932).
1880	Κυβερνήσεις Χ. Τρικούπη και Α. Κουμουνδούρου (1880-1882).	1929	Πρόεδρος Δημοκρατίας ο Α. Ζαΐμης (1929-1935).
1881	Προσάρτηση Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος.	1930	Σύμφωνο ελληνοτουρκικής φιλίας.
1886	Αποκλεισμός της Ελλάδας από Μεγάλες Δυνάμεις (πλην Γαλλίας). Κυβερνήσεις Δ. Βάλβη, Χ. Τρικούπη (1886-1890).	1932	Κυβερνήσεις Α. Παπαναστασίου, Ε. Βενιζέλου, εκλογές και σχετική νίκη Λαϊκού Κόμματος, Κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη (1932-1933).
1886-1890	Εφαρμογή από τον Χ. Τρικούπη κυβερνητικού προγράμματος για	1933	Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου, νέες εκλογές και νίκη Λαϊκού

	βελτίωση των οικονομικών, σταθεροποίηση της πολιτικής ζωής και εκτέλεση δημοσίων έργων.		Κόμματος, κίνημα Ν. Πλαστήρα, προσωρινή Κυβέρνηση Α. Οθωναίου και νέα κυβέρνηση των Λαϊκών υπό τον Π. Τσαλδάρη.
1890-1892	Η νέα κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη επιχειρεί να αναιρέσει το έργο της προκατόχου της και οδηγεί τη χώρα σε μεγάλη οικονομική κρίση. Παραίτεται και τη διαδέχονται κυβερνήσεις υπό τους Κ. Κωνσταντόπουλο (1892) και Χ. Τρικούπη (1892-1893).	1935	Βενιζελικό κίνημα 1ης Μαρτίου και καταστολή του, διώξεις αντιβενιζελικών, πραξικοπηματική αποκατάσταση μοναρχίας και παλινόρθωση Γεωργίου Α΄, κυβερνήσεις Γ. Κονδύλη και Γ. Δεμερτζή.
1893	Κήρυξη εθνικής χρεωκοπίας. Παραίτηση Χ. Τρικούπη, κυβερνήσεις Σ. Σωτηρόπουλου και νέα υπό τον Χ. Τρικούπη (1893-1895).	1935-1941	Δεύτερη περίοδος βασιλείας Γεωργίου Β΄.
1895	Κρίση στις σχέσεις Χ. Τρικούπη-Στέμματος, νέες εκλογές και συντριβή Χ. Τρικούπη. Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη (1895-1897).	1936	Κυβέρνηση Μεταξά και δικτατορία 4ης Αυγούστου (1936-1941).
1896	Ολυμπιακοί αγώνες Αθηνών, θάνατος Χ. Τρικούπη.		

Η γενεσιουργός αιτία της ληστοκρατίας στην Ελλάδα πρέπει να αναζητηθεί στη στρατιωτική πολιτική που ακολούθησε η Αντιβασιλεία του Όθωνα (1833-1835) και οι μετέπειτα κυβερνήσεις της οθωνικής περιόδου (1835-1862). Το Βασιλικό Διάταγμα «περί διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων» της 2ας Μαρτίου 1833, όπως και η έλευση 3.500 Βαυαρών εθελοντών-στρατιωτικών, οι οποίοι επάνδρωσαν, κατά κύριο λόγο, τον στρατιωτικό μηχανισμό στα πρώτα οθωνικά χρόνια, απέκλεισε έναν μεγάλο

αριθμό αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης από τον νεοϊδρυθέντα στρατό. Όσοι από αυτούς δεν μπόρεσαν να απορροφηθούν σε άλλες παραγωγικές εργασίες, μη γνωρίζοντας άλλη τέχνη πέραν της στρατιωτικής, διασκορπίστηκαν στην Πελοπόννησο και τη Στερεά και εξετράπησαν στον ληστρικό βίο³.

Στην Πελοπόννησο ωστόσο το ληστρικό φαινόμενο γρήγορα περιορίστηκε, στη Στερεά Ελλάδα αντίθετα δημιουργήθηκαν μεγάλες ληστρικές περιφέρειες στις οποίες οι στρατιωτικές δυνάμεις δεν μπορούσαν να διεισδύσουν, οι κάτοικοι των οποίων παρέμεναν υποτελείς των ληστρικών συμμοριών. Αρχηγοί τους ήταν οι πρώην καπεταναίοι και πολεμιστές του αγώνα. Πολλοί εξ αυτών υπήρξαν ταγματάρχες και συνταγματάρχες, παρατηρείται δε το φαινόμενο οι ίδιοι να παλινδρομούν από την παρανομία στη νομιμότητα και αντίστροφα, να ληστεύουν και να παρασιτούν σε βάρος των κατοίκων της υπαίθρου και στη συνέχεια να γίνονται αξιωματικοί του στρατού, του πεζικού, της οροφυλακής ή της Χωροφυλακής καταδιώκοντας πρώην συντρόφους τους για να ξαναγίνουν παράνομοι αμέσως μετά⁴.

Σύμφωνα με τον Μάλεση, η διάρρηξη των σχέσεων των στρατιωτικών με τη συντεταγμένη εξουσία και η μεταπήδηση στην παρανομία, χαλάρωσε τα όρια μεταξύ νόμου και παρανομίας και ενθάρρυνε την απρόσκοπτη αλλαγή στρατοπέδου. Ο παράνομος μπορούσε εύκολα να διαπραγματευθεί την επανάκαμψή του στη νομιμότητα, αρκούσε να εξασφαλίσει αμνηστία και μια καλύτερη θέση στον τακτικό στρατό. Το κράτος, μη δυνάμενο να ελέγξει τη μάστιγα της ληστείας θα γίνεται το ίδιο κοινωνός σε τέτοιου είδους συναλλαγές και διαπραγματεύσεις ενώ η αμνήστευση των ληστών θα καταστεί μόνιμη πρακτική του⁵.

Μέσα στα εκατό χρόνια της ληστοκρατίας θα υπάρξουν περίοδοι άμβλυνσης και όξυνσης του φαινομένου που υπήρξε μόνιμος παράγοντας πολιτικής αστάθειας και εμπόδιο στον εξευρωπαϊσμό της χώρας. Από τον θάνατο του Ιωάννη Κωλέττη (1773-

³ ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., «Όψεις της κοινωνίας και της πολιτικής των μέσων του ΙΘ΄ αιώνα στον Θάνο Βλέκα», *Νέα Εστία*, τεύχ.1818, Αθήνα 2009, σ. 3 & ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016, σσ. 15-17.

⁴ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016, σσ. 15-17.

⁵ ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., *ό.π.*, σσ.3-4.

1847)⁶, ξεκινά μια περίοδος άνθισης της ληστείας. Τουλάχιστον τρεις χιλιάδες ληστές καταλαμβάνουν τα βουνά της Στερεάς και όλα τα βουνά της Αττικής, μέχρι και τα Τουρκοβούνια των Πατησίων. Παρά τις αλλεπάλληλες αιματηρές συγκρούσεις των ληστών με πολυδύναμα στρατιωτικά σώματα, η ληστεία όχι μόνο δεν περιορίζεται αλλά γρήγορα αναδύεται μια τάξη αδίστακτων ληστών θρεμμένη με τους θρύλους και τα λαϊκά τραγούδια που κατέγραψαν και εξύμνησαν τα κατορθώματά τους⁷. Σε αυτή τη γενιά ληστών του 19ου αι. ακούγονται γνωστά ονόματα όπως του Λίγκου, του Νταβέλη, του Λαφαζάνη, του Κακαράπη, των Αρβανιτάκηδων, του Παπακυριτσόπουλου, του Καλαμπαλίκη και πλείστων άλλων⁸.

Μια από τις περιόδους επικίνδυνης έξαρσης της ληστείας σημειώνεται μετά την επανάσταση της Ηπείρου του 1854 κατά την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856). Από το 1854 μέχρι το 1857, η Αθήνα και ο Πειραιάς θα βρεθούν για τρία χρόνια υπό τον έλεγχο των στρατιωτικών δυνάμεων της Γαλλίας και της Βρετανίας. Με αυτόν τον τρόπο οι δύο δυνάμεις στόχευαν να υποστηρίξουν τη σύμμαχό τους Τουρκία, καθώς ο βασιλιάς Όθων υποδαύλιζε την εξέγερση των Ελλήνων στις υπόδουλες περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, ενέργεια που αντιστρατευόταν τα συμφέροντά τους⁹.

Με τη διεύρυνση των συνόρων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους η ληστεία εξαπλώνεται σε νέα εδάφη και εμπλουτίζεται από την εισαγωγή ληστών από όμορα

⁶ ΠΛΟΥΣΟΣ, Μ., «Το “σύστημα” του Ι. Κωλέττη (1844-1847)», *Ερανιστής*, χ.τ. 2018, <http://eranisitis.net/wordpress/2018/01/30/%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9-%CE%BA%CF%89%CE%BB%CE%AD%CF%84%CF%84%CE%B7-1844-1847/> (τελευταία πρόσβαση 9 Οκτωβρίου 2020). Ο Ιωάννης Κωλέττης υπήρξε πρώτος κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός της Ελλάδας οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του στις 6 Αυγούστου 1844. Υπήρξε αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, ο πρώτος πρωθυπουργός που κατηγορήθηκε για διασπάθιση δημόσιου χρήματος. Τα τρία χρόνια της εξουσίας του έμειναν χαραγμένα στην νεότερη ιστορία ως περίοδος διαφθοράς, έκλυσης των πολιτικών ηθών, καθιέρωσης του μικροκομματισμού και θριάμβου της ρουσφετολογίας. Κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του, η διακυβέρνηση του ελληνικού κράτους και η εσωτερική και εξωτερική του πολιτική περιήλθαν υπό τον έλεγχο της Γαλλίας και της γαλλικής πρεσβείας.

⁷ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 18-19.

⁸ *Ο.π.*, σσ. 158-159.

⁹ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α., *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*, Εκδόσεις «Διώνυσος», Αθήνα 1982, σσ. 89-90 & ΜΙΛΕΣΗΣ, Σ., «Πώς η απαγωγή Γάλλου αξιωματικού από τον λήσταρχο Νταβέλη προκάλεσε διπλωματικό επεισόδιο», *Μηχανή του χρόνου*, χ.τ., χ.χ., <https://www.mixanitouxronou.gr/i-anglogalli-katalamvanoun-ton-pirea-ke-o-listarchos-ntavelis-ginete-thrilos-otan-apagagi-gallo-axiomatiko-estise-enedra-ston-eleona-ke-dimiourgise-diplomatiko-episodio/>, (τελευταία πρόσβαση 9 Ιουλίου 2020).

κράτη, κυρίως από τη Βουλγαρία και την Αλβανία¹⁰. Ο εθνικός διχασμός που στην πραγματικότητα κράτησε κοντά στα σαράντα χρόνια, αναστέλλει την ανάπτυξη της χώρας σε καίριους τομείς. Η Μικρασιατική καταστροφή και τα αποτελέσματά της, η ρευστή πολιτική κατάσταση, τα στρατιωτικά κινήματα, οι νταηλίδικες νοοτροπίες των οργάνων της τάξης, η προχειρότητα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και τα κοινά συμφέροντα που συνέδεαν κομματάρχες και ληστές, θα επιτρέψουν στους τελευταίους να ευημερούν αδιαλείπτως¹¹.

Στις αρχές του 20ού αι., στα διευρυμένα πλέον σύνορα του ελληνικού κράτους οι ληστές αφθονούν. Τα βουνά τώρα διαφεντεύουν ο Γιαγκούλας, ο Γκαντάρας, οι αδελφοί Μπαμπάνη, ο Γκανάτσιος, ο Μακρής, ο Παπαγεωργίου, ο Παπαθεοδώρου, ο Μπλαντέμης, ο Κατσέλης, ο Τσιντάρης, ο Ψαλίδας, ο Φορφόλιας, ο Λεβέντης, ο Τράντος, ο Τυροδήμος, ο Βελώνης, ο Μακατός, ο Καραντώνης, ο Τζατζάς, ο Τσαμήτας, ο Καρατζοβάλης, ο Πίτσας, ο Τηγάνης, οι τρομεροί Ρετζαίοι και Κουμπαίοι και πολλοί ακόμα¹².

Από το 1908 μέχρι το 1922 το φαινόμενο της ληστείας βρίσκεται σε κάμψη. Το 1916 η Ελλάδα χωρίζεται στα δύο από τη διαμάχη των Φιλελευθέρων και των Βασιλικών που πυροδότησε χιλιάδες λιποταξίες στις περιοχές από την Κατερίνη και βορειότερα. Οι περισσότεροι ανυπότακτοι και λιποτάκτες του στρατού, φίλα προσκείμενοι προς τη βασιλική παράταξη, θα οργανωθούν σε ληστοσυμμορίες. Ύστερα από τη Μικρασιατική καταστροφή και πριν την οριστική της εξάλειψη, η ληστεία αναβιώνει εντονότερη στη Στερεά, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και προπαντός στην Ήπειρο¹³.

Με την αργή πρόοδο της τεχνολογίας στην Ελλάδα συμπορεύεται και μια σταδιακή αλλαγή στη ληστρική δράση αλλά και στα μέσα καταδίωξης των ληστών. Με την ανάπτυξη της υπαίθριας συγκοινωνίας διευκολύνονται οι μαζικές ληστείες και οι κακοποιήσεις των οδηγών και των επιβατών των λεωφορείων που εξυπηρετούν την

¹⁰ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σσ. 23,65, 158-159.

¹¹ Ό.π., σσ. 24-25.

¹² Ό.π., σσ. 158-159.

¹³ Ό.π., σσ. 20-21, 151.

επαρχία¹⁴. Η αύξηση όμως των αμαξιών δρόμων στην ύπαιθρο θα επιτρέψει επίσης τη συστηματικότερη και αποτελεσματικότερη καταδίωξη των ληστών με πιο προηγμένα μέσα. Ο Σπύρος Μελάς με άρθρο του στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* της Αθήνας στις 10 Σεπτεμβρίου 1929, προτρέπει την κυβέρνηση Βενιζέλου να σκεπάσει την Ελλάδα με πυκνό οδικό δίκτυο φέρνοντας ως παράδειγμα το δάσος της Βουλώνης που καθαρίστηκε από τους ληστές μόλις διανοίχτηκαν δρόμοι που να το διασχίζουν. Γι' αυτό και συμπληρώνει πως ο γάλλος συγγραφέας Edmond About στον οποίο θα γίνει αναφορά στη συνέχεια, θα έπρεπε να είναι πιο επιεικής στην κρίση του για την Ελλάδα¹⁵.

Φιλολογικά το τέλος της ληστείας τοποθετείται την 21η Σεπτεμβρίου 1925, όταν ο Θεόδωρος Πάγκαλος αντικρίζει τα κεφάλια των Γιαγκούλα, Μπαμπάνη και Τσαμήτα, κομμένα και παλουκωμένα σε σιδερένια κάγκελα μπροστά στον σταθμό της Κατερίνης. Στην πραγματικότητα όμως μόνο η κυβέρνηση Βενιζέλου θα κατορθώσει να την εξαλείψει¹⁶. Μετά από τις εκλογές του Αυγούστου 1928 και τη νίκη του κόμματος των Φιλελευθέρων, ο Ε. Βενιζέλος κατορθώνει να κερδίσει το στοίχημα της μαζικής εκκαθάρισης της χώρας από τους ληστές αν όχι απόλυτα, πάντως σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η συνεχής παρουσία ισχυρών στρατιωτικών αποσπασμάτων στις ληστοκρατούμενες περιοχές και η άκαμπτη εφαρμογή των νόμων θα επιφέρουν εντέλει το επιθυμητό αποτέλεσμα¹⁷.

Στις 9 Οκτωβρίου 1929 ο υπουργός δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Βενιζέλου, Δημήτριος Δίγκας, θα προβεί σε δηλώσεις σχετικά με την απόφαση του δικαστηρίου στη δίκη των Ρετζαίων. Μεταξύ των άλλων αναφέρει πως κατόπιν συνεργασίας του με τον πρωθυπουργό αποφασίζεται η απαγόρευση αναγνωσματοποίησης ληστρικών πράξεων, που «δημιουργεί φυτώριον μιμητών των πράξεων αυτών και παρουσιάζει την χώραν εις τα όμματα των ξένων ως ληστοκρατούμενην»¹⁸.

¹⁴ Ο.π., σ. 435.

¹⁵ Ο.π., σσ. 642.

¹⁶ Ο.π., σσ. 37-38.

¹⁷ Ο.π., σσ. 20-21, 37-38.

¹⁸ Ο.π., σσ. 517-518.

1.Α.β. Κοινωνικό πλαίσιο

Η ελληνική κοινωνία τις παραμονές του 1821 παρουσιάζει τρεις σαφείς κοινωνικούς ταξικούς σχηματισμούς: πρώτον, τη διοικητική αριστοκρατία, που την αποτελούσαν ο ανώτερος κλήρος, οι Φαναριώτες που κατείχαν αξιώματα στον κρατικό μηχανισμό και μερικοί πρόκριτοι, κατά κανόνα μεγάλοι γαιοκτήμονες, δεύτερον, την αστική τάξη που περιλάμβανε τους εμπόρους, τους βιοτέχνες, τους εφοπλιστές, τους караβοκύρηδες, τους κάθε μορφής χρηματιστές και χρηματοδότες, τους διανοούμενους, όλους όσους ζούσαν από τη συμμετοχή τους στα κέρδη του εμπορίου, της βιοτεχνίας και της εμπορικής ναυτιλίας και τέλος τον λαό. Ο λαός αποτελείτο από τους μικροκτηματίες, τους μικροκαλλιεργητές, τους ημερομίσθιους, τον κατώτερο κλήρο και τους κάθε είδους εργαζομένους έναντι μικρής αμοιβής¹⁹.

Η κοινωνία αυτή έχει αστικό ή μάλλον μικροαστικό χαρακτήρα ελλείπει μιας τάξης μεγαλογαιοκτημόνων. Το γεγονός ότι ανάμεσα στο κράτος και τους καλλιεργητές των εθνικών γαιών δεν παρεμβάλλεται ένα στρώμα μεγαλοϊδιοκτητών, επιτρέπει στους αγρότες να αισθάνονται σαν ανεξάρτητοι παραγωγοί μικρών παραδοσιακών μονάδων²⁰. Επί πρωθυπουργίας Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, πενήντα χρόνια μετά από την Επανάσταση, θα αντιμετωπιστεί με επιτυχία το λιμνάζον πρόβλημα των άκληρων αγροτών. Το 1871 θα διανεμηθούν 2.650.000 στρέμματα εθνικών γαιών και το σύνολο σχεδόν των αγροτών θα αποκτήσουν αγροτική ιδιοκτησία με μέσο μέγεθος κλήρου από επτά μέχρι δέκα στρέμματα, και με θετικά αποτελέσματα για το κράτος, την οικονομία και φυσικά τους ίδιους²¹.

Η καθημερινότητα των ανθρώπων στον αγροτικό χώρο, καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι., είναι ωστόσο φτωχική και χωρίς ανέσεις, οι χωρικοί όμως κατορθώνουν να εξασφαλίζουν τα προς το ζην και η ζωή τους είναι ανθρώπινη και υποφερτή, εν αντιθέσει με εκείνη των ιταλών ομοίων τους. Οι αρρώστιες, με κυριότερες την ελονοσία, τον τύφο, τη βρογχίτιδα και την πνευμονία, καθιστούν το προσδόκιμο ζωής τα τριανταπέντε χρόνια, όχι μόνο στα χωριά αλλά και στις πόλεις. Υπάρχει μολαταύτα

¹⁹ ΠΑΤΡΩΝΗΣ, Β., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ος αιώνας)*, Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015, σ. 39.

²⁰ ΠΑΤΡΩΝΗΣ, ό.π., σσ. 43-44.

²¹ Ό.π., σσ. 115-116.

υψηλή γεννητικότητα, που διατηρείται όλον τον 19ο αιώνα, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός που βρισκόταν στα εδάφη που αρχικά συγκρότησαν το ελληνικό κράτος σχεδόν να διπλασιαστεί από το 1830 μέχρι τις αρχές του 20ού αι.²².

Ενδεικτικά παρατίθεται μια παραστατική περιγραφή της καθημερινής ζωής στον ελληνικό αγροτικό χώρο κατά τον 19ο αιώνα: «Τα σπίτια των φτωχών χωρικών αποτελούνταν από ένα δωμάτιο που φωτιζόταν από ένα ή δύο παράθυρα, χωρίς τζάμια. Ο μισός χώρος καταλαμβάνόταν από την οικογένεια και ο υπόλοιπος από τα ζώα, ενώ ο καπνός του τζακιού έβγαινε είτε από μια τρύπα της οροφής είτε απ' την πόρτα και τα παράθυρα. Στο εσωτερικό αυτών των σπιτιών υπήρχαν μερικά απλά έπιπλα, λίγα κεραμικά σκεύη και συχνά ένας αργαλειός. Όλη η οικογένεια κοιμόταν στο πάτωμα και σπάνια χρησιμοποιούσαν στρώμα από άχυρο ή φύλλα καλαμποκιού. Ο φωτισμός γινόταν με λάδι στο λυχνάρι και η θέρμανση με ξύλα. Το ψωμί αποτελούσε το βασικό στοιχείο της διατροφής και όταν το σιτάρι δεν ήταν αρκετό τότε παρασκευαζόταν και από κριθάρι. Την τροφή του χωρικού αποτελούσαν, εκτός από τα δημητριακά, τα λαχανικά και τα όσπρια μαγειρεμένα σε λάδι, το τυρί (κυρίως στις κτηνοτροφικές περιοχές), τα παστά ψάρια, και το κρασί που παραγόταν και καταναλωνόταν παντού. Η κατανάλωση κρέατος, αρνίσιου ή χοιρινού, ήταν πολύ περιορισμένη: σε πολλές περιοχές αυτό συνέβαινε μερικές φορές το χρόνο, τις ημέρες των εορτών, ενώ τα πουλικά και το κυνήγι συμπλήρωναν τις ανάγκες της οικογένειας σε κρέας. Τα βοοειδή αντίθετα, προορίζονταν για τις αγροτικές εργασίες και θανατώνονταν μόνο όταν ήταν γερασμένα και ανίκανα για εργασία...»²³.

Η Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και η άφιξη των προσφύγων θα ανατρέψει όλες τις προϋπάρχουσες ισορροπίες της ελληνικής κοινωνίας. Ήδη, το 1923 και το 1924, οι θάνατοι από τις αρρώστιες-μάστιγες της εποχής, τη φυματίωση και την ελονοσία, πολλαπλασιάζονται. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 το σύνολο σχεδόν του προσφυγικού πληθυσμού έχει πλέον εγκατασταθεί σε αγροτικές ή αστικές περιοχές²⁴

²² Ό.π., σ. 46.

²³ Ό.π., σσ. 46,48.

²⁴ Ό.π., σσ. 160-161.

ενώ μέχρι το 1927, στις τρεις μεγάλες πόλεις, Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη, θα εγκατασταθεί το 60% των αστών προσφύγων²⁵.

Η ελληνική κοινωνία, κατά την περίοδο που εξετάζεται και όχι μόνο, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη σαφών ταξικών ορίων, καθώς και από τη δυνατότητα σχετικά εύκολης κοινωνικής ανέλιξης. Γι' αυτόν τον λόγο, αποστρέφεται τη χειρωνακτική εργασία, ιδιαίτερα με τη μισθωτή της μορφή, η οποία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την ελπίδα για ένταξη στα μικροαστικά στρώματα των πόλεων. Ακόμα, η γυναικεία εργασία προδίδει την οικονομική αδυναμία και τη χαμηλή κοινωνική βαθμίδα της οικογένειας της μάνας ή της κόρης. Επικρατεί επίσης η αντίληψη ότι η μόρφωση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για κοινωνική άνοδο. Έτσι, κάθε ελληνική οικογένεια, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης, προσπαθεί να προσφέρει κυρίως στα αρσενικά νεαρά μέλη της τη δυνατότητα στοιχειώδους, έστω, εκπαίδευσης²⁶.

Η λησταρχία στην οποία επικεντρώνεται η παρούσα μελέτη, και που υπήρξε μια από τις κυριότερες μάστιγες για τους κατοίκους της υπαίθρου, ανασταλτικός παράγοντας για την οικονομία και την κοινωνία, συνδέεται άμεσα με τη δυσλειτουργία και διαφθορά του ελληνικού κρατικού μηχανισμού, το λεγόμενο πελατειακό σύστημα και τις σχέσεις πατρωνίας. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύστημα, που απαρτίζεται από την μια μεριά από «πελάτες», δηλαδή χωρικούς ή πολίτες που αντλούν ωφελήματα από το κράτος και από την άλλη μεριά από πάτρωνες, δηλαδή τους κομματάρχες και τους βουλευτές, που έχουν ανάγκη τους χωρικούς για την ψήφο τους²⁷. Σε αυτό το πλαίσιο οι ληστές αναλαμβάνουν τον ρόλο του μοχλού πίεσης των χωρικών ώστε να εξασφαλίσουν την ψήφο τους υπέρ των πολιτικών που εξυπηρετούν.

Ο Παύλος Καλλιγάς, στο μυθιστόρημά του *Θάναος Βλέκας*, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά σε συνέχειες στο περιοδικό *Πανδώρα* στα 1855, διεισδύει με κριτική ματιά στο κοινωνικό πλαίσιο της εποχής που περιβάλλει τη λησταρχία και με την πένα του αποδίδει με τρόπο εύγλωττο και ρεαλιστικό, χωρίς καμία πρόθεση εξωραϊσμού, τα κακώς κείμενα της ελληνικής κοινωνίας. Στην ουσία περιγράφει αυτά τα οποία

²⁵ *Ο.π.*, σ. 186.

²⁶ *Ο.π.*, σσ. 190-191.

²⁷ *Ο.π.*, σσ. 149-150.

διαπιστώνει ο ίδιος όταν επιστρέφει στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος το 1837, μετά από λαμπρές σπουδές στην Ιταλία και τη Γερμανία²⁸.

Ο Καλλιγάς θεωρεί τη ληστεία αναγκαστική διέξοδο και γέννημα της κακής διακυβέρνησης όπως και της ασάφειας και ανεπάρκειας των νόμων, της κρατικής αυθαιρεσίας, της εκμετάλλευσης του λαού από τις αρχές και της μεγάλης φτώχειας που τον ωθούν στη ληστεία και στο έγκλημα, καθώς οι νόμοι και το πολίτευμα δεν τον προστατεύουν. Μάλιστα «επειδή η χειρ του νόμου δεν φθάνει να τιμωρήσει τον ληστήν, η χειρ του εκτελεστού του νόμου πίπτει επί της κεφαλής του αθώου και απροστατεύτου πολίτου»²⁹. Διαφθορά, διαπλοκή, απάτες, αρπαγή, ληστεία και πολλά ακόμη ελαττώματα της ελληνικής κοινωνίας αποδίδονται από τον Καλλιγά στην «κουλτούρα» της τουρκοκρατίας.

Όχι άδικα, επομένως, η κοινωνία των μέσων του 19ου αιώνα, στο μεγαλύτερό της μέρος, αδυνατεί να ενστερνιστεί τον σεβασμό και την πειθαρχία στον νόμο. Το γεγονός πως η Πολιτεία προκειμένου να αντιμετωπίσει τη μάστιγα της ληστείας πολλάκις θα προσεταιρισθεί ληστές και λήσταρχους και θα τους κατατάξει στον τακτικό στρατό αμνηστευοντάς τους³⁰, καθιστά τα όρια μεταξύ δικαίου και παρανομίας ρευστά και μεταβαλλόμενα. Η κοινωνία του 19ου αιώνα παρακολουθεί τον παράνομο να γίνεται όργανο του νόμου, προκειμένου να διενεργήσει ακόμα και με την ανοχή του παράνομες πράξεις προς ίδιον συμφέρον, να συνάψει δόλιες συμφωνίες και να εκμεταλλευτεί αδίστακτα τους συνανθρώπους του προκειμένου να αναδειχθεί και να πλουτίσει. Αντίθετα βλέπει τον νομοταγή να σαπίζει στη φυλακή ή να χάνει ακόμα και τη ζωή του αν δεν έχει τις κατάλληλες γνωριμίες, ικανές να τον βγάλουν από τη δύσκολη θέση.

Ο λαός από την άλλη πλευρά, απέναντι στο μείζον ζήτημα της ληστείας, είτε εκφράζει θαυμασμό και επικροτεί ή δικαιολογεί την έκνομη δραστηριότητα ως αντίδραση προς το νέο καθεστώς και τους απάνθρωπους νόμους, είτε νιώθει φόβο και ανασφάλεια³¹. «Ο πληθυσμός λεηλατείται από τους ληστές όπως μια γυναίκα του λαού

²⁸ ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., *ό.π.*, σσ.2,7.

²⁹ ΚΑΛΛΙΓΑΣ Π., *Θάνος Βλέκας*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1987, σσ. 19-20.

³⁰ ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., *ό.π.*, σσ.3-4.

³¹ *Ο.π.*, σ. 7.

που τη χτυπά ο άνδρας της, κι εκείνη θαυμάζει πόσο καλά τη δέρνει», γράφει ειρωνικά ο About³². Πράγματι σε αυτό συντελεί ο εξωραϊσμός της ζωής στον ελεύθερο αέρα των βουνών, των συγκινήσεων και των ηρωικών κατορθωμάτων, της αίγλης και του εύκολου πλουτισμού, που χαροποιεί τους φτωχούς επειδή γίνεται σε βάρος της πλουτοκρατίας. Αυτή η υπέρτατη έκφραση της ελληνικής λεβεντιάς, θα αποτελέσει επίσης ισχυρό και συνεχές θέλητρο για πολλούς νέους να «βγουν στο κλαρί», όπως συνέβη για παράδειγμα με τον ληστή Κοτσαδάμ που πήρε τα βουνά έχοντας γοητευτεί από τις λογοτεχνικές περιπέτειες του Φώτη Γιαγκούλα³³.

Εξαιτίας του κινδύνου των ληστών, πολλοί από τους διαμένοντες στην ύπαιθρο βλέπουν ως αναγκαστική λύση τη μετεγκατάστασή τους στις πόλεις³⁴ καθώς το κράτος παρακολουθεί ανίσχυρο τους ληστές να τρυγούν τις περιουσίες τους, χωρίς να διαθέτει τις δομές που θα διασφάλιζαν τη δίκαιη εφαρμογή των νόμων. Από την άλλη η Χωροφυλακή είναι πλημμελώς επανδρωμένη και τα καταδιωκτικά αποσπάσματα εξίσου επιζήμια με τις ληστοσυμμορίες για τους κατοίκους της υπαίθρου ενώ ταυτόχρονα η φορολογία είναι σκληρή. Κάποιοι από αυτούς εκφράζουν την απογοήτευσή τους είτε παίρνοντας, αν έχουν το κουράγιο, τα βουνά είτε συνδράμοντας παράνομα εκείνους που έχουν το σθένος να το πράξουν. Έτσι νιώθουν πως δικαιώνονται³⁵.

Για τους ληστές η ελληνική επαρχιακή κοινωνία χωρίζεται σε γενικές γραμμές σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: στα θύματα και στους ληστοτρόφους. Τα πρώτα είναι συνήθως πλούσιοι γαιοκτήμονες ή κτηνοτρόφοι, τοκογλύφοι και όσοι εν γένει απομυζούν τους φτωχότερους, επίσης όσοι τόλμησαν να καταδώσουν τους ληστές στις αρχές και οι συγγενείς τους. Χωρίς να αποκλείονται οι εύποροι κτηματίες, οι δεύτεροι στην πλειοψηφία τους είναι ποιμένες ή βλαχοποιμένες, όπως τους αποκαλεί ο Αιμίλιος Αθηναίος, που βόσκουν τα κοπάδια τους κοντά στα λημέρια των ληστών και έχουν μαζί τους σχέσεις αγάπης και μίσους. Οι βοσκοί τους φοβούνται και διστάζουν να τους καταδώσουν γιατί γνωρίζουν καλά πως υπογράφουν την καταδίκη τους. Από την άλλη

³² ΑΜΠΟΥ, Ε., *Ο βασιλεύς των ορέων*, μτφ. Κομνηνέλλη Α., Μεταίχμιο, Αθήνα 2018, σ.30.

³³ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σ. 612. Ο Κοτσαδάμ είχε μάλιστα αφήσει οδηγίες στους γονείς του μόλις ο πρωτότοκος γιος του γίνει δώδεκα ετών να του δώσουν τα άρματά του και να τον καθοδηγήσουν πώς να γίνει ληστής

³⁴ ΚΑΛΛΙΓΑΣ Π., *ό.π.*, σσ. 17.

³⁵ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 24-25.

υποχρεώνονται να τους τρέφουν, αν και οι ληστές αρκετές φορές πληρώνουν τα αγαθά που παίρνουν. Θα ήθελαν βέβαια να τους ξεφορτωθούν και δύο είναι οι λόγοι, πρώτον για να μην ορίζουν οι λήσταρχοι τη ζωή και την περιουσία τους και δεύτερον για να απαλλαγούν από τους διώκτες τους, τα μεταβατικά αποσπάσματα, που στο πέρασμά τους δεν αφήνουν τίποτα όρθιο, ενώ οι αρχές δεν αποζημιώνουν ποτέ τις απώλειές τους.

Οι ληστοτρόφοι των πόλεων αποτελούν συνήθως τις «υψηλές διασυνδέσεις» των λήσταρχων, που άλλοτε τους προειδοποιούν για τις κινήσεις του στρατού, κα άλλοτε μεσολαβούν για να διευκολύνουν μια επιχείρησή τους από την οποία θα έχουν μερίδιο. Κάποιοι από αυτούς είναι οι «τραπεζίτες» τους, φυλούν δηλαδή για λογαριασμό τους χρήματα και τιμαφή, προερχόμενα από τις ληστείες και τις απαγωγές³⁶. Τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά υπάρχει ωστόσο μια μικρή μερίδα ανθρώπων που ευεργετείται, προικίζεται και αποκαθίσταται είτε υλικά είτε σωματικά από κάποια μεγάλη αδικία που έγινε σε βάρος του χάρη στην παρέμβαση των ληστών. Επίσης, σχολεία χτίζονται και εκκλησίες επισκευάζονται με τα χρήματά τους. Λέγεται πως ο Φώτης Γιαγκούλας με δικά του έξοδα σπούδασε ένα φτωχό παιδί από τη Δεσκάτη, πως χρηματοδότησε την ανέγερση δύο εκκλησιών και έδωσε τα απαραίτητα χρήματα σε κάποιον γέρο χωρικό για να αγοράσει δύο βόδια υπό τον όρο να ονομάσει το ένα Γιαγκούλα και το άλλο Μπαμπάνη³⁷.

³⁶ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σ. 386. «Τραπεζίτης» του Πάντου Μπαμπάνη ήταν για παράδειγμα ο Διονύσιος Ράπτης.

³⁷ Ό.π., σσ. 247-248. Ο Μπαμπάνης ήταν συνάδελφος και πιστός φίλος του Γιαγκούλα.

1.B. ΙΤΑΛΙΑ

1.B.α. Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο

Σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1798-1871³⁸:

Χρονο λογία	Ιστορικά γεγονότα	Χρονο λογία	Ιστορικά γεγονότα
1798	Ο Ferdinando IV της Νεαπόλεως, ηττημένος από τα γαλλικά στρατεύματα καταφεύγει στο Παλέρμο.	1848-1849	Ο Ferdinando II παραχωρεί Σύνταγμα. Στις 15 Μαΐου 1848 ξεσπά αιματηρή εξέγερση στη Βενετία με επικεφαλής τον Daniele Manin και τον Niccolò Tommaseo που αποκαθιστούν τη Δημοκρατία του San Marco. Οι «Πέντε ημέρες» του Μιλάνο. Οι Αυστριακοί αναγκάζονται να υποχωρήσουν. Α΄ πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας.
1799	Στις 21 Ιανουαρίου 1799 ιδρύεται η «Παρθενόπεια	1859	Θάνατος του Ferdinando II. Ανάρρηση στον θρόνο του

³⁸ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ,Γ., *Ιστορία της Ιταλίας: Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση (1454-1870)*, Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015, σσ. 110, 113,119, ΤΣΟΛΚΑΣ, Ι.Δ., *Η Ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19ο αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 14-17, 21-24, ANON., «Gli avvenimenti storici in Italia nell' Ottocento e nel periodo dell' unità», *Italiadonna*, χ.τ. 2009, <http://www.italiadonna.it/public/percorsi/01029/01029001.htm>, (τελευταία πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2020), ANON., «L'assedio di Gaeta», *Cronologia: Storia d'Italia geografica, politica, letteraria*, χ.τ. χ.χ., <https://www.cronologia.it/storia/a18601.htm>, (τελευταία πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2020), FERRARA, O., «Il brigantaggio: La borbonica guerra per bande», ό.π., χ.τ. 1997, <https://www.cronologia.it/storia/a1864c.htm>, (τελευταία πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2020) & POLLASTO, F., «100 date che i napoletani dovrebbero conoscere e ricordare», *Napolipiu*, χ.τ. 2015, <https://napolipiu.com/100-date-che-i-napoletani-dovrebbero-conoscere-e-ricordare>, (τελευταία πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2020).

	Δημοκρατία» της Νεαπόλεως. Ο καρδινάλιος Ruffo οργανώνει τον στρατό της Santa Fede . Την ίδια χρονιά καταλύεται η Δημοκρατία της Νεαπόλεως.		Francesco II, ή Franceschiello, τελευταίου βασιλιά της Νεαπόλεως.
1802	Ο Ferdinando IV επιστρέφει στη Napoli.	1860	Η Εκστρατεία των Χιλίων. Ο Giuseppe Garibaldi μπαίνει στη Napoli. Με δημοψήφισμα η Napoli ενώνεται με το Βασίλειο της Ιταλίας.
1804	Ο Ναπολέων αυτοκράτορας της Ιταλίας.	1860-1864	Brigantaggio, ο πόλεμος των Βουρβόνων με την υποστήριξη των briganti.
1806	Ο Giuseppe Bonaparte, αδελφός του Ναπολέοντα, γίνεται βασιλιάς της Napoli. Ο Ferdinando καταφεύγει πάλι στο Παλέρμο.	1860	Η πολιορκία της Gaeta. Νίκη του Βασιλικού Στρατού. Ένωση με το νεοσύστατο Βασίλειο της Ιταλίας.
1808	Ο Gioacchino Murat βασιλιάς της Napoli.	1861	Ένωση της Ιταλίας υπό τον Vittorio Emanuele II. Θάνατος του Cavour.
1815-1816	Συνέδριο της Βιέννης. Παλινόρθωση. Ο Ferdinando IV επιστρέφει στη Napoli. Ίδρυση του Regno Delle Due Sicilie (1816). Ο Ferdinando IV γίνεται ο πρώτος βασιλιάς του Regno Delle Due Sicilie (Ferdinando I) .	1863	Η κυβέρνηση Minghetti ψηφίζει τον νόμο Pica για την καταστολή του brigantaggio στις επαρχίες του Νότου.
1820-1821	Ο Ferdinando παραχωρεί σύνταγμα και συγκαλεί το	1866	Γ' πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας, ήττα της Αυστρίας.

	Κοινοβούλιο. Καρμπονερία. Επαναστατικά κινήματα στο Regno delle Due Sicilie και στο Regno di Sardegna.		Το Βένετο παραχωρείται από την Αυστρία στον Ναπολέοντα Γ΄ που με τη σειρά του το παραχωρεί στην Ιταλία.
1825	Τον Ferdinando διαδέχεται ο γιος του, Francesco I.	1870	Πτώση του Ναπολέοντα Γ΄ και της Β΄ Γαλλικής Αυτοκρατορίας.
1830-1831	Τον Francesco I διαδέχεται ο γιος του Ferdinando II. Επανάσταση στο Παρίσι. Νέα επαναστατικά κινήματα στο Ducato di Modena, στο Ducato di Parma και σε περιοχές του παπικού κράτους.	1871	Την 1η Ιουλίου 1871 η Ρώμη ανακηρύσσεται πρωτεύουσα του ιταλικού Κράτους.

Η λησταρχία έχει μακραίωνες ρίζες στην ιταλική χερσόνησο. Εκδηλώνεται, άλλοτε ως κοινή εγκληματική δραστηριότητα και άλλοτε ως πολιτική σύγκρουση³⁹. Η παρουσία της, κατά την εποχή που διερευνάται, είναι ανθηρή και ιδιαίτερα έντονη στον ιταλικό Νότο, τόπος όπου χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά με πολιτική έννοια οι όροι brigantaggio και brigante για να περιγράψουν «αυτό το πανάρχαιό μας δεινό», «questo nostro male antichissimo», όπως το χαρακτηρίζει ο Benedetto Croce. Μέχρι τότε οι briganti ονομάζονταν fuorusciti, banditi, malandrini, malviventi κλπ⁴⁰.

Στην Ιταλία το φαινόμενο της λησταρχίας έχει βασικό πυρήνα του το Regno di Napoli που το 1816 θα μετονομαστεί σε Regno Delle Due Sicilie. Υπαρκτές είναι ωστόσο εστίες του βορειότερα, κυρίως στην περιοχή του Lazio, της Umbria, της Emilia-Romagna και αλλού. Το brigantaggio υπήρξε ένα φαινόμενο που εξελίχτηκε σε δύο φάσεις. Πριν από την ένωση της Ιταλίας υπήρχαν οι «κατ' επάγγελμα» briganti που όμως δεν διέθεταν πολιτική ιδεολογία, ενώ μετά το 1860 το brigantaggio έλαβε τη

³⁹ MENNITI IPPOLITO, A., «Banditi e briganti», *Enciclopedia Treccani dei ragazzi*, χ.τ. 2005, https://www.treccani.it/enciclopedia/banditi-e-briganti_%28Enciclopedia-dei-ragazzi%29/, (τελευταία πρόσβαση 15 Οκτωβρίου 2020).

⁴⁰ CROCE, B., *Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi*, Luigi Pierro editore, Νάπολη 1892, σ.5.

μορφή λαϊκής διαμαρτυρίας κατά της κυριαρχίας του Piemonte. Το νέο κράτος επέβαλε φορολογία, δασμούς και μαζική στράτευση που για τους χωρικούς ήταν μια παράλογη και άδικη επιβολή καθότι στερούσε εργατικά χέρια απαραίτητα για την επιβίωση της κάθε οικογένειας. Η απουσία, εξάλλου, μιας αγροτικής μεταρρύθμισης άφηνε τις γαίες στα χέρια των μεγαλοκτηματιών επιδεινώνοντας την ήδη σημαντική διαφορά σε ρυθμούς ανάπτυξης μεταξύ Βορρά και Νότου, γνωστή ως «la questione meridionale»⁴¹.

Όπως έχει προηγούμενα γραφτεί, ως ημερομηνία γέννησης του πολιτικού brigantaggio θεωρείται το 1799. Σχετίζεται άμεσα με την ιακωβίνικη περίοδο του Ναπολέοντα που διήρκεσε από το 1796 ως το 1799. Σε αυτό το χρονικό διάστημα, ο Ναπολέων επιδίωξε την ίδρυση στην ιταλική χερσόνησο μιας σειράς κρατών τυπικά μόνο ανεξάρτητων. Τα κράτη αυτά ονομάστηκαν «αδελφές» ή «ιακωβίνικες δημοκρατίες», τέθηκαν κάτω από την προστασία των Γάλλων και επιβίωσαν έως το 1799, οπότε και επανήλθαν στους παλιούς τους ηγεμόνες με τη βοήθεια του αυστρωσικού στρατού⁴².

Το 1798, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων των Γάλλων με τους Βρετανούς στην Αίγυπτο, συγκροτείται ο δεύτερος αντιγαλλικός συνασπισμός Αγγλίας, Αυστρίας, Ρωσίας, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βασιλείου της Νεαπόλεως. Η επίθεση των Βουρβόνων εναντίον της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας τον Νοέμβριο του 1798 θα καταλήξει στη συντριβή του στρατού του Ferdinando IV της Νεαπόλεως. Πριν καν προλάβει να φτάσει στη Napoli ο γαλλικός στρατός, ο Βουρβόνος βασιλιάς θα δραπετεύσει στη Σικελία με τη βοήθεια και την προστασία του αγγλικού στόλου⁴³.

Μετά τη φυγή του βασιλιά Ferdinando IV στο Palermo δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ίδρυση της ιακωβίνικης «Παρθενόπειας Δημοκρατίας» (Repubblica Partenopea) στις 23 Ιανουαρίου 1799, από τον επικεφαλής των Γάλλων, στρατηγό Jean-Étienne Championnet. Η νέα επαναστατική κυβέρνηση αποβλέπει στην υλοποίηση του γαλλικού σχεδίου περί εγκατάστασης στον ιταλικό νότο μιας

⁴¹ ANON., «Gasparoni il masnadiero: mito, storia e fantasia», *PDF slide*, χ.τ. χ.χ., σ. 7, <https://pdfslide.net/education/gasparoni-il-masnadiero-mito-storia-e-fantasia.html>, (τελευταία πρόσβαση 10 Σεπτεμβρίου 2020).

⁴² ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Γ., *ό.π.*, σσ. 113-119.

⁴³ *Ο.π.*, σ. 113.

κυβέρνησης κατοχής που θα προσέλκυσε στους κόλπους της την ελίτ του πνεύματος, καθώς και όσους ήταν δυσαρεστημένοι από την αριστοκρατία του βασιλείου. Ωστόσο τα πολιτικά σχέδια των ιακωβίνων επαναστατών δεν θα καταφέρουν να εφαρμοστούν καθότι ο καρδινάλιος Ruffo θα επιχειρήσει να ανακτήσει το βασίλειο για λογαριασμό των Βουρβόνων ξεσηκώνοντας τον λαό και τις προλεταριακές τάξεις, και πυροδοτώντας το brigantaggio⁴⁴.

Μετά από έξι μήνες, τον Ιούνιο του 1799, η Παρθενόπεια Δημοκρατία θα καταλυθεί από τη συνδυασμένη επίθεση δια θαλάσσης του αγγλικού στόλου με τον ναύαρχο Νέλσονα, και δια ξηράς ενός ετερόκλητου πλήθους χωρικών και ανθρώπων των λαϊκών στρωμάτων των πόλεων, των λεγόμενων Sanfedisti, που καθοδηγούνταν από τον καρδινάλιο Ruffo, οργανωτή του στρατού της «Santa Fede», («Αγίας Πίστης»)⁴⁵. Ο Ruffo, θα συγκεντρώσει γύρω του όλους τους ληστές, τους λεγόμενους «banditi», καθώς δεν είχε ακόμα ενεργοποιηθεί η συνδηλωτική σημασία της λέξης «brigante», συνενώνοντας ένα εξαγριωμένο πλήθος από μίзерους και δυσαρεστημένους ανθρώπους με το οποίο ήλπιζε να σπάσει εύκολα την ανεπαρκή άμυνα της Δημοκρατίας της Νεαπόλεως⁴⁶.

Τον καρδινάλιο ακολουθούσαν κακοποιοί προερχόμενοι από όλα τα μέρη της χώρας και διαβόητοι ληστές, στους οποίους είχε υποσχεθεί κάθε είδους απολαβή και διάκριση, καθώς και πλήθη χωρικών που δεν είχαν τίποτα να χάσουν, με μοναδικό τους στόχο τη λεηλασία της περιουσίας όλων εκείνων που χαρακτήριζαν κατά το δοκούν Ιακωβίνους. «Όποιος έχει είναι Ιακωβίνος», «chi possiede è giacobino», ήταν το μότο που επινόησε ο Ruffo ώστε να φορτίσει με μίσος το ανίδεο πλήθος των οπαδών του. Το σύνθημά του εξάλλου «ληστέψτε τα σπίτια των πλουσίων, λεηλατήστε, μοιράστε τις γαίες», θεράπευε αληθινά συμφέροντα και συναισθήματα. Από τα πιο γνωστά ονόματα που πολέμησαν στον στρατό του Ruffo ήταν οι briganti Panedigrano και Pansanera, ο Sciarpa, ο Mazza, ο De Castro, οι briganti Pronio και Rodio, ο Mammone και ο δαιμόνιος Fra Diavolo⁴⁷. Ένας μεγάλος αριθμός αστών διανοουμένων και

⁴⁴ NITTI, S.F., ό.π., σ. 36, (τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2020) & ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Γ., ό.π., σ. 113.

⁴⁵ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Γ., ό.π., σ. 113.

⁴⁶ NITTI, S.F., ό.π., σσ. 36-37.

⁴⁷ Ό.π., σσ. 36-37.

μεγαλοκτηματιών που είχαν στηρίξει την ίδρυση και τη λειτουργία της Παρθενόπειας Δημοκρατίας και είχαν κατηγορηθεί για Ιακωβινισμό, μετά την κατάλυσή της, θα δικάσούν και θα καταδικαστούν σε θάνατο σχεδόν στο σύνολό τους⁴⁸.

Μετά την ήττα του Ναπολέοντα στο Βατερλό και το συνέδριο της Βιέννης το 1815 ακολουθεί η λεγόμενη περίοδος της Παλινόρθωσης που εκτείνεται χρονικά μέχρι την επανάσταση στο Παρίσι το 1830. Η Αυστρία ανακτά τις ιταλικές της κτήσεις. Η αντίδραση των καταπιεσμένων λαών θα εκδηλωθεί με την οργάνωση παράνομων μυστικών εταιρειών, πεδίο δράσης των φιλελεύθερων και των δημοκρατικών, που θα προετοιμάσουν τα ιταλικά κινήματα της Παλιγγενεσίας⁴⁹.

Στην ιταλική χερσόνησο σημειώνονται τα πρώτα επαναστατικά κινήματα του 1820 και του 1821 υποκινούμενα από τη μυστική οργάνωση των καρμπονάρων στο Regno delle Due Sicilie και στο Regno di Sardegna. Η επανάσταση στο Παρίσι πυροδοτεί το 1831 νέα επαναστατικά κινήματα στο Ducato di Modena, στο Ducato di Parma και σε περιοχές του παπικού κράτους⁵⁰. Το 1848-1849 λαμβάνει χώρα ο Α΄ πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας εναντίον των Αυστριακών. Από το 1859 ως το 1861 πραγματοποιείται ο Β΄ πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας μεταξύ της Αυστρίας και του Piemonte⁵¹.

Το 1861 ενώνεται η Ιταλία υπό τον Vittorio Emanuele II, τον πρώτο βασιλιά της Ιταλίας⁵². Το 1866, ο Γ΄ πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας λήγει με την ήττα της Αυστρίας και το Βένετο παραχωρείται από την Αυστρία στον Ναπολέοντα Γ΄ που με τη σειρά του το επιστρέφει στην Ιταλία. Το 1870, με την πτώση του Ναπολέοντα Γ΄ και της Β΄ Γαλλικής Αυτοκρατορίας, την 1^η Ιουλίου 1871, η Ρώμη ανακηρύσσεται πρωτεύουσα του ιταλικού Κράτους και ένα χρόνιο αίτημα των Ιταλών επιτέλους ικανοποιείται⁵³.

Στο Regno di Napoli, τόσο το brigantaggio του 1799, όσο αργότερα και εκείνο του 1860, θα ενισχυθούν ιδιαίτερα από τη διάλυση του βουρβονικού στρατού. Όταν θα

⁴⁸ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Γ., *ό.π.*, σ. 113.

⁴⁹ ΤΣΟΛΚΑΣ, Ι.Δ., *ό.π.*, σσ. 14,15.

⁵⁰ *Ο.π.*, σσ. 16-17.

⁵¹ *Ο.π.*, σ.21. & ANON., «Gli avvenimenti storici in Italia nell' Ottocento e nel periodo dell'unità», *ό.π.*

⁵² ΤΣΟΛΚΑΣ, Ι.Δ., *ό.π.*, σ.22.

⁵³ *Ο.π.*, σσ. 15-24.

εγκατασταθεί στη Napoli η γαλλική μοναρχία αρχικά με τον Giuseppe Bonaparte (1768-1844) και με τον Gioacchino Murat (1767-1815) κατόπιν, οι Βουρβόνοι θα καταφύγουν και πάλι στη Σικελία. Για μια ακόμη φορά δεν θα παραλείψουν να ξεσηκώσουν τον λαό και να ανατροφοδοτήσουν το brigantaggio. Ο Fra Diavolo μαζί με τους Pizza, Guariglia, Furia, και άλλους διαβόητους ληστές θα ξαναβγούν στην ύπαιθρο. Με χρήματα και υποσχέσεις των Βουρβόνων, το brigantaggio θα προωθηθεί παντού⁵⁴.

Ο Gioacchino Murat, ήταν ένας ηγεμόνας που αντιλήφθηκε έγκαιρα πως, για την επιβίωση της μοναρχίας του, ήταν απαραίτητο να εξαλειφθεί το brigantaggio με κάθε κόστος. Το έργο αυτό ανέθεσε στον γάλλο στρατηγό Carlo Antonio Manhès, άνδρα πολυμήχανο, τολμηρό, ανενδοίαστο αλλά ταυτόχρονα αβρό και περιπετειώδη, στον οποίο παραχωρήθηκαν εξέχουσες δικαιοδοσίες. Ο Manhès αποφάσισε να χτυπήσει την ίδια την αιτία του κακού με όπλο την πείνα. Υπό την απειλή της θανατικής ποινής απαγόρευσε σε οποιονδήποτε την προμήθεια εφοδίων στους briganti⁵⁵.

Η καταδίωξη του Manhès στην Calabria ήταν τόσο αδυσώπητη που πράγματι δεν απέμεινε ούτε ένας brigante ζωντανός. Από το 1810-1811 που έδρασε ο Manhès μέχρι το τέλος της δυναστείας των Βουρβόνων, το 1860, με λίγες εξαιρέσεις, το brigantaggio περιορίστηκε στη ληστεία, στο malandrinnaggio. Σε αυτά τα χρόνια εμφανίστηκαν κάποιες ξεχωριστές μορφές ληστών όπως ο λαοφιλής Gaetano Vardarelli που με τη συμμορία του έδρασε στη Foggia από το 1815 ως το 1817. Έμοιαζε αρκετά με την περίπτωση του Angiolillo, κατά κόσμον Angelo Duca (1734-1784), ενός πιο σύγχρονου Ρομπέν των δασών, στον οποίο θα γίνει περαιτέρω μνεία⁵⁶.

Η βουρβονική κυβέρνηση που δεν κατόρθωνε να θέσει υπό έλεγχο τη ληστεία με τη δύναμη των όπλων, χρησιμοποιούσε συχνά ως τέχνασμα την προδοσία και την εξαπάτηση: υποσχόταν στους ληστές αυτό που ζητούσαν και κατόπιν αθετούσε τη συμφωνία. Σε κάθε περίπτωση, το brigantaggio θα είναι κατά κύριο λόγο, το φυσικό ξέσπασμα των ανθρώπων που ζούσαν στη μιζέρια και βίωναν καθημερινά την αδικία

⁵⁴ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 38-39.

⁵⁵ *Ο.π.*, σ. 40.

⁵⁶ *Ο.π.*, σ. 43, (τελευταία πρόσβαση 19 Ιουλίου 2020).

και την καταπίεση εκ μέρους των αρχόντων, όπως και πριν από το 1799⁵⁷. Έξαρση του φαινομένου παρατηρήθηκε επίσης το 1820, καθώς οι καρμπονάροι μιλούσαν για ελευθερία και οι οπαδοί τους ζητούσαν δουλειά στις επαρχίες⁵⁸. Ακόμα χειρότερη ήταν η έκφασή του το 1848, όταν πλήθη χωρικών εισέβαλαν στις δημόσιες γαίες επιδιώκοντας να τις οικειοποιηθούν και να τις μοιραστούν, οπότε το brigantaggio ξανάρχιζε να παίρνει διαστάσεις⁵⁹.

Το 1860, μια αληθινή έκρηξη μίσους και εκδίκησης θα αιματοκυλίζει τον τόπο, κυρίως στη βορειοανατολική Basilicata. Ο λαός μη μπορώντας να συλλάβει την έννοια της ένωσης, νόμιζε πως ο έκπτωτος βασιλιάς ήταν φίλος και αυτοί που τον διαδέχονταν πως ήταν οι εχθροί. Η μοναρχία των Βουρβόνων βάσιζε την ελπίδα της για επιβίωση κυρίως στο μίσος και στην άγνοια του λαού⁶⁰. Ο λαός μισούσε πάνω απ' όλα τους πλούσιους και πίστευε ή τον έκαναν να πιστεύει, πως το νέο καθεστώς προοριζόταν να εξυπηρετήσει αποκλειστικά τα συμφέροντα εκείνων. Η νεοσύστατη Ιταλία, αν και δεν έχει πλέον κάποιον σαν τον Manhès, θα εξαπολύσει βίαιους διωγμούς κατά των briganti⁶¹. Προκειμένου να καταστείλει το brigantaggio, σε κάθε επιχείρηση των briganti, το Piemonte θα απαντά με σκληρά αντίποινα, τη λεγόμενη «rappresaglia» και σκληρούς νόμους, όπως τη Legge Pica του 1863⁶². Οι εκστρατείες για την καταστολή του brigantaggio θα κοστίσουν περισσότερες ανθρώπινες ζωές και χρήματα απ' όσο κόστισε οποιοσδήποτε από τους ιταλικούς πολέμους μετά το 1860⁶³.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, στα χρόνια από το 1799 μέχρι το τέλος του 19ου αι. το brigantaggio διήλθε από φάσεις όξυνσης και άμβλυνσης, αποκτώντας άλλοτε πολιτική χροιά και άλλοτε περιορίστηκε στην απλή εγκληματική δραστηριότητα. Ήδη στα 1899 που ο meridionalista πολιτικός Francesco Saverio Nitti⁶⁴

⁵⁷ Στο ίδιο.

⁵⁸ Ο.π., σ. 44.

⁵⁹ Ο.π., σσ. 44-45.

⁶⁰ Στο ίδιο.

⁶¹ Ο.π., σσ. 45-46.

⁶² PECORA, G., «La legge Pica del 1863, ovvero la “licenza di uccidere i meridionali”», *Alta Terra di Lavoro*, χ.τ. 2017, <https://www.altaterradilavoro.com/la-legge-pica-del-1863-ovvero-la-licenza-di-uccidere-i-meridionali/> (τελευταία πρόσβαση 2 Νοεμβρίου 2020).

⁶³ NITTI, S.F., ό.π., σσ. 45-46.

⁶⁴ BARONE, G., «Nitti, Francesco Saverio», *Treccani: Dizionario Biografico degli Italiani*, T.78, χ.τ. 2013, http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-saverio-nitti_%28Dizionario-Biografico%29/ (τελευταία πρόσβαση 16 Ιουλίου 2020). Ο Francesco Saverio Nitti (1868-1953) υπήρξε δημοσιογράφος,

συγγράφει το δοκίμιό του *Eroi e briganti*, από το οποίο η παρούσα μελέτη δανείζεται χρήσιμο υλικό για τη σκιαγράφηση του ιστορικού και πολιτικού πλαισίου, το brigantaggio βρίσκεται πλέον σε ύφεση. Οι λόγοι μπορούν να συνοψιστούν στους παρακάτω: κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου, υποχρεωτική εκπαίδευση, ενιαίος εθνικός στρατός στον οποίο κατατάχτηκαν πολλοί χωρικοί ξεφεύγοντας έτσι από τις ασφυκτικά κλειστές κοινωνίες όπου ζούσαν, και βελτίωση της αγροτικής ζωής. Ο κυριότερος όμως λόγος όλων είναι η μαζική μετανάστευση του ηπειρωτικού νότου εκτός Ευρώπης, σχεδόν πενήντα χιλιάδων χωρικών ετησίως προερχόμενων από την Basilicata, την Calabria και το Cilento⁶⁵.

1.Β.β. Κοινωνικό πλαίσιο

Η Ιταλία του Νότου παρουσιάζεται μέσα από την ιστορία ως ένας τόπος έρμαιο της αυθαιρεσίας και του εκφοβισμού εκ μέρους των βαρόνων. Τόπος φτωχός, με πρωτόγονη γεωργία, με την οικονομία του συνδεδεμένη σχεδόν αποκλειστικά με τη γη και την εκμετάλλευσή της, που συνδύαζε την δουλοπρέπεια με την βιαιότητα του λαού. Το Regno di Napoli έμοιαζε σαν ένας «παράδεισος που κατοικείτο από διαβόλους», όπου βασίλευε ο κατακερματισμός, η αστική, οικονομική και πολιτική ανεπάρκεια της βαρονίας του Νότου, καθώς και το αναρχικό, άγριο και φιλοπόλεμο πνεύμα των κατοίκων του. Το ζήτημα του Νότου, το λεγόμενο «questione meridionale», στην πραγματικότητα υπήρξε όμως κυρίως ζήτημα πολιτιστικό, εξαρτώμενο από τις ιδιαίτερες ιστορικές διαδικασίες, παρούσες αποκλειστικά στον Νότο, όπως η περιορισμένη αστικοποίηση, η πρώιμη εμφάνιση του Κράτους, η αναρχία των φεουδαρχών και οι οικογενειακές βαρονίες⁶⁶.

οικονομολόγος και φιλελεύθερος πολιτικός της αριστεράς. Διατέλεσε υπουργός Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου (1911- 1914) στην 4η κατά σειρά πρωθυπουργία του Giovanni Giolitti (1911- 1914) και υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Vittorio Emanuele Orlando (1917–1919). Τον τελευταίο διαδέχτηκε ως πρωθυπουργός της Ιταλίας, από τις 23 Ιουνίου του 1919 μέχρι τις 15 Ιουνίου 1920. Μετά από τον Nitti, ακολούθησε η 5η και τελευταία πρωθυπουργία του Giolitti. Υπήρξε επίσης ένας από τους πιο ονομαστούς μελετητές των σχέσεων μεταξύ ιταλικού Βορρά και Νότου με έμφαση στα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα που απασχόλησαν τον ιταλικό Νότο.

⁶⁵ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ.46-47.

⁶⁶ DE GIORGI, F., «La questione del Mezzogiorno: società e potere», *Enciclopedia Treccani*, χ.τ. 2011, https://www.treccani.it/enciclopedia/la-questione-del-mezzogiorno-societa-e-potere_%28Cristiani-d%27Italia%29/, (τελευταία πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2020).

Παράγωγο δε αυτών, οι βαθιά εδραιωμένες ατομικές και συλλογικές νοοτροπίες, οι συμπεριφορές και τα έθιμα που προέρχονταν από μια μακραίωνη κοινωνική στασιμότητα. Το σύνολο αυτών των παραγόντων ενίσχυσαν την εσωστρέφεια και τον εγκλεισμό στο οικογενειακό περιβάλλον, την πειθήνια, δουλκή, σχεδόν ολοκληρωτική και άνευ όρων υποταγή στον «αφέντη» όπως και την παθητική αναμονή μιας καταλυτικής και αυταρχικής επίλυσης των προβλημάτων που θα ερχόταν «άνωθεν». Παράλληλα το ιδιωτικό συμφέρον υπερσκέλιζε κατά πολύ το δημόσιο ενώ αξιοσημείωτη ήταν η έλλειψη πρωτοβουλίας αλλά και η άρνηση ανάληψης των ατομικών ευθυνών σε όλες τις κοινωνικές βαθμίδες και σε όλα τα εργασιακά επίπεδα. Η συντηρητική και η αυταρχική νοοτροπία της κοινωνίας του Νότου οφείλετο επίσης στο ρίζωμα και στη διατήρηση της εκκλησιαστικής και πνευματικής καταπίεσης, σε συνάρτηση με την αδύναμη παρουσία ενός ενεργού και ενάρετου χριστιανικού πνεύματος⁶⁷.

Μετά από την Ένωση, η νέα πολιτική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα και η αλληλεπίδρασή της με αυτή την μακρόχρονη πολιτιστική κληρονομιά θα αποκαλύψει το μεγάλο έλλειμμα της κοινωνίας του Νότου. Σύμφωνα με τον Nitti, η κοινωνία αυτή πολιτικά ήταν απύσχα, δεν ήταν ούτε συντηρητική, ούτε φιλελεύθερη, ήταν απλά απολιτική. Για τον Gaetano Salvemini, τα τυπικά ελαττώματα του Νότου συνιστούσαν κυρίως έκφραση της μεσαίας αστικής τάξης που αποτελούσε ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής σύνθεσης, κυρίως στην πολιτική ζωή και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της ήταν η κενότητα, η δειλία και η παντελής απουσία αξιοπρέπειας. Οι ανήκοντες σε αυτή την τάξη, έχοντας συνηθίσει από την παιδική τους ακόμα ηλικία να ακούν πως το μέσον, οι «συστάσεις», ήταν ο μόνος τρόπος για να προχωρήσουν στο σχολείο ή να διεκπεραιώσουν τις υποθέσεις τους στο δικαστήριο, στην τράπεζα ή στον Δήμο, έβλεπαν τη ζωή σαν ένα πεδίο συγκρουόμενων επιρροών περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικών, που τελούσαν υπό το κράτος των προσωπικών προτιμήσεων ή εχθροτήτων. Γι' αυτούς δεν υπήρχε καμία κλίμακα ηθικών αξιών, αξία είχε αποκλειστικά η ύπαρξη ενός ισχυρού προστάτη⁶⁸.

⁶⁷ Στο ίδιο.

⁶⁸ Στο ίδιο.

Η μιζέρια του Νότου ήταν μακραίωνη και ασφαλώς δεν οφείλετο στην άφιξη των Πιεμοντέζων, αλλά σε παγιωμένες συμπεριφορές και καταστάσεις. Μία εξ αυτών, όπως αναφέρθηκε, ήταν το βίαιο και αναρχικό πνεύμα των κατοίκων του. Όποιος είχε μπλεξίματα με τη δικαιοσύνη, όποιος δεν είχε δουλειά, όποιος δεν κέρδιζε αρκετά ώστε να χορτάσει την πείνα του, όποιος δεν είχε χρήματα για να πληρώσει τον αφέντη ή τον τοκογλύφο ή τον φοροεισπράκτορα, όποιος είχε προσωπικές διαφορές με κάποιον ή κάποιους, «έβγαινε στη *macchia*», δηλαδή έπαιρνε τα βουνά, και γινόταν *brigante*. Μετά την Ένωση, η αύξηση της φορολογίας, η υποχρεωτική στράτευση, το μίσος ενάντια στα νέα αφεντικά και το χρήμα που διανεμήθηκε από τους Βουρβόνους, αύξησαν τον αριθμό των *briganti* και διεύρυναν το μέτωπο του ανταρτοπόλεμου-*brigantaggio* με τους πληθυσμούς των περιοχών να συντάσσονται ανοιχτά υπέρ των *briganti*⁶⁹.

Πράγματι, για τους χωρικούς και τους βοσκούς των Απεννίνων του Νότου, ο *brigante* τώρα δεν ήταν ο δολοφόνος, ο κλέφτης, εκείνος που λεηλατούσε και άρπαζε, όπως στο παρελθόν, ήταν εκείνος που ήταν αρκετά κραταιός ώστε να διεκδικήσει για τον εαυτό του και για τους άλλους εκείνη τη δικαιοσύνη που ο νόμος δεν κατόρθωνε να παράσχει. Θεωρείτο γι' αυτό μια οντότητα ξεχωριστή, ένα πλάσμα υπέροχο, ο εκδικητής των αδικιών που είχε υποστεί το σύνολο των χωρικών και των αγροτών. Όποιος από τους τελευταίους του παρείχε προστασία ένιωθε και ο ίδιος σαν ήρωας και, διψώντας να εκδικηθεί την κοινωνία, ήταν πρόθυμος να του δώσει τροφή, πληροφορίες, φιλοξενία και προστασία. Έτσι, όταν εμφανίζονταν οι στρατιώτες, οι παράνομοι απλά έκρυβαν τα όπλα τους πίσω από έναν φράχτη, έπαιρναν μια τσάπα και άρχιζαν να δουλεύουν μαζί με τους χωρικούς στα χωράφια⁷⁰.

Τέλος, τη σκληρή ζωή των χωρικών, κυρίως κατά τις περιόδους εκείνες που τα πνεύματα δεν ήταν πολύ οξυμένα, ενίοτε θα απαλύνουν οι ευεργεσίες των ληστών και των *briganti* που, όπως οι έλληνες λήσταρχοι, αντάμειβαν υλικά τον λαό από τον οποίο άλλωστε προέρχονταν και οι ίδιοι, για τη συμπάθεια και την αλληλεγγύη του. Ο πιο έξοχος όλων υπήρξε ο Angiolillo, που ήταν αληθινά συμπονετικός, ίσως όσο κανείς από τους σύγχρονούς του και κατοπινούς ληστές. Παρότι βαθιά θρησκευόμενος, είχε

⁶⁹ PAOLUCCI, S., *Storia: Ottocento e Novecento*, Zanichelli editore, Μπολόνια 1979³, σ. 147.

⁷⁰ Ο.π., σσ. 147-148.

προτίμηση να ληστεύει επισκόπους και πλούσιους ιεράρχες, ποτέ όμως δεν τους έπαιρνε όλα τους τα χρήματα. Συνήθως αρκούσαν στα μισά από τα οποία έδινε το μεγαλύτερο μέρος για να προικίσει ανύπαντρα κορίτσια. Έδινε επίσης μεγάλη έμφαση στην προστασία της τιμής των νεαρών κοριτσιών από τον εκφοβισμό των βαρόνων και των ευκατάστατων αστών⁷¹.

Ένας άλλος λαοφιλής brigante, πολύ μεταγενέστερος του Angiolillo, υπήρξε ο Domenico Tiburzi (1847-1896). Ο Tiburzi αποκαλούσε τον εαυτό του «ισορροπιστή», «livellatore», καθώς στήριζε τους φτωχούς και αδικημένους με χρήματα που αποσπούσε από τους έχοντες⁷². Εύγλωττη εικόνα της καθημερινότητας των φτωχών κατοίκων της Basilicata διασώζεται στην αυτοβιογραφία του στρατηγού των briganti, του διαβόητου Carmine Crocco, *Come divenni brigante*⁷³.

2. Η ΛΗΣΤΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΤΟ BRIGANTAGGIO ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Στην ενότητα που ακολουθεί θα παρουσιαστούν και θα σχολιαστούν τα ελληνικά και ιταλικά λογοτεχνικά κείμενα που μελετήθηκαν κατά την εκπόνηση της παρούσας έρευνας αρχίζοντας από τα ελληνικά. Αναλόγως με την ιστορική και τη λογοτεχνική αξία του καθενός καθώς και με τον αριθμό των σελίδων του, θα αναπτυχθούν σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση. Τα αναγνώσματα παρατίθενται στη σειρά με χρονολογικό κριτήριο το πότε συνέβησαν τα περιστατικά που περιγράφει ο συγγραφέας, πότε έζησαν και έδρασαν οι ήρωές τους, εφόσον πρόκειται για αληθινά γεγονότα, είτε το πότε γράφτηκαν, εφόσον πρόκειται αποκλειστικά για μυθοπλασία.

2.Α. Ελληνικά & ελληνόγλωσσα λογοτεχνήματα

2.Α.α. Εισαγωγικά

Η περιήγηση στον λογοτεχνικό κόσμο των ληστών κρίνεται σκόπιμο να ξεκινήσει με το μυθιστόρημα του Παύλου Καλλιγά, *Θάνος Βλέκας*. Το μυθιστόρημα αυτό επιλέγεται πρώτο γιατί θίγει με απροκάλυπτο ρεαλισμό τα κακώς κείμενα της

⁷¹ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 33-34.

⁷² MITTEN, G., *Domenico Tiburzi*, Casa editrice Antonio Bietti & C., Μιλάνο 1906, σ. 31.

⁷³ CROCCO, C. (DONATELLI), *Come divenni brigante: autobiografia*, Proto, M. (επιμ.), Lacaita Editore, Μανδουρία 1995, σ. 33.

πολιτικής και της κοινωνίας των οθωνικών χρόνων σε συνάρτηση με το ολοένα εντονότερο πρόβλημα της λησταρχίας. Πρόκειται για μια ιστορία επινοημένη που, όπως αναφέρθηκε, δημοσιεύτηκε πρώτη φορά το 1855. Θα ακολουθήσει το μυθιστόρημα του Edmond About, *Ο βασιλεύς των ορέων*, που δημοσιεύτηκε το 1857 και αφορά στην ίδια εποχή. Αν και ο συγγραφέας του δεν εξιστορεί πραγματικά περιστατικά, θεωρείται πως η πλοκή του δανείζεται στοιχεία από τον βίο και τη δράση του λήσταρχου Μπίμπιση⁷⁴.

Αμέσως μετά θα παρουσιαστεί το μικρής λογοτεχνικής αξίας ληστρικό διήγημα του Δημήτρη Χανού (ψευδώνυμο Δημήτρης Αθηναίος), *Ο Λίγκος ο Λεβέντης*, που δημοσιεύτηκε σχετικά πρόσφατα, το 1980, και καταπιάνεται με τα κατορθώματα των δύο Λίγκων, θείου και ανιψιού, ιδίως με αυτά του δεύτερου. Για τους Λίγκους γνωρίζουμε πως έδρασαν περί το 1850, ίσως και αργότερα. Η διαδρομή στην ελληνική ληστοκρατία θα ολοκληρωθεί με το χρονικό της απαγωγής του γιατρού Νικολάου Ράπτη από τον διαβόητο ληστή του μεσοπολέμου, Φώτη Γιαγκούλα και τους εναπομείναντες συντρόφους του, τιτλοφορούμενο *Ημερολόγιο ιατρού Νικολάου Μ. Ράπτη: Η Απαγωγή*, που σημειώθηκε το 1925 και κόστισε τη ζωή στον διαβόητο λήσταρχο και τους συναδέλφους του. Το κείμενο θα συμπληρωθεί με αναφορές στο βιβλίο του Βασίλη Τζανακάρη *Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν* καθώς και στο ανυπόγραφο *Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας*, στο οποίο μυθιστοριοποιείται η ζωή του θρυλικού λήσταρχου Φώτη Γιαγκούλα. Το έργο αυτό πιθανότατα δημοσιεύτηκε το 1970 και αποτελεί εξίσου απόδειξη πως το πέπλο της λήθης δεν είχε σκεπάσει τον θρύλο των λήσταρχων, πολλά χρόνια μετά από τον αφανισμό τους.

Από το μυθιστόρημα *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών* του Αιμίλιου Αθηναίου, ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα μυθιστορήματα της ληστρικής κουλτούρας της ελληνικής κοινωνίας, θα παρατεθούν μεμονωμένα αποσπάσματα σε υποκεφάλαια της προτελευταίας ενότητας της παρούσης. Το ιστορικό γεγονός που αποτυπώνεται στον τίτλο του έργου έλαβε χώρα το 1855 ενώ ο θρυλικός λήσταρχος Νταβέλης, σε ηλικία μόλις 24 ετών έχασε τη ζωή του ένα χρόνο αργότερα, το 1856. Θα γίνει επίσης αποσπασματική μνεία στο χρονικό της απαγωγής

⁷⁴ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 91-94.

του πολιτικού Σωτήρη Σωτηρόπουλου, γραμμένο από τον ίδιο, με τίτλο *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίωσις μετά ληστών*.

2.Α.β. Παύλος Καλλιγάς, *Θάνος Βλέκας*

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στο μυθιστόρημά του *Θάνος Βλέκας*, ο Παύλος Καλλιγάς περιγράφει με ειλικρίνεια και ρεαλισμό τα κακώς κείμενα του νεοσύστατου ελεύθερου ελληνικού βασιλείου. Ο *Θάνος Βλέκας* θεωρείται το πρώτο ηθογραφικό μυθιστόρημα με κοινωνική υφή⁷⁵. Ο συγγραφέας μελετά τα κοινωνικά ήθη διεισδύοντας στην ανθρώπινη συμπεριφορά με ματιά κριτική, ενίοτε σκωπτική, που συχνά προκαλεί μειδίαμα. Στο νεαρό ελληνικό κράτος που εκτείνεται μόλις μέχρι τη Θεσσαλία, το σύννομο και το παράνομο οριοθετούνται από τους ανθρώπους και τις περιστάσεις ενώ οι νόμοι φαίνεται πως αδυνατούν να λειτουργήσουν εποικοδομητικά.

Ο συγγραφέας απεικονίζει ένα ολόκληρο σύστημα ιδεών, νοοτροπιών, αντιλήψεων και στάσεων που αποτέλεσαν τον βασικό ιστό των συνθηκών ζωής της ύστερης οθωνικής περιόδου. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κεντρική εξουσία ως προς την εφαρμογή της συγκεντρωτικής της πολιτικής και η αντίθεση ανάμεσα στις προσδοκίες που γεννήθηκαν από τον Αγώνα και την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα που επιχειρούσαν να διαμορφώσουν οι Βαυαροί, ταλανίζουν το κράτος. Διοίκηση, στρατιωτική πολιτική, ληστεία, πολιτική συναλλαγή και διαφθορά, πελατειακές σχέσεις μεταξύ στρατιωτικών, ληστών και πολιτικών, λιμνάζον αγροτικό ζήτημα, απονομή δικαιοσύνης και σωφρονιστικό σύστημα είναι ορισμένα από τα θέματα που θίγονται σε αυτό το ρεαλιστικό, εμπλουτισμένο εντούτοις με αρκετά ρομαντικά στοιχεία, μυθιστόρημα⁷⁶.

Το έργο διαδραματίζεται κυρίως στην ελληνική ύπαιθρο της Φθιώτιδας και στη Θεσσαλία που τότε όμως βρισκόταν ακόμα εκτός ελληνικών συνόρων, και πραγματεύεται τις επιπτώσεις της λησταρχίας και της διαπλοκής, κυρίως στον άνθρωπο και στην κοινωνία. Το δίπολο του αγαθού και του πονηρού, του νόμου και παρανομίας ενσαρκώνουν τα αδέλφια Βλέκα, ο Θάνος και ο Τάσος, από την περιοχή της Λαμίας. Ο πρώτος είναι έντιμος και εργατικός γεωργός ως «μύρμηξ ταμιευτικός», ενώ ο αδελφός

⁷⁵ ΧΑΝΟΣ, Δ., *Η λαϊκή λογοτεχνία*, τ. Α', Περιοδικές εκδόσεις «Μάσκας», Αθήνα 1987, σ. 18.

⁷⁶ ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., *ό.π.*, σσ. 2,7.

του είναι πρώην ανθυπολοχαγός που τελικά θα λιποτακτήσει γιατί δεν «προεβιβάζετο αναλόγως των πατραγαθίων του»⁷⁷.

Με αυτούς συνδέονται και άλλα πρόσωπα με ανάλογα προτερήματα και ελαττώματα που συντάσσονται με τον έναν ή τον άλλον αδελφό. Οι κακοί και οι επιτήδριοι όμως τελικά θριαμβεύουν καθώς είναι πολύ δύσκολο, όπως διαπιστώνει επανειλημμένως ο συγγραφέας, να προοδεύσει κάποιος με εφόδιά του μόνο την τιμιότητα και την καλοσύνη. Οι καλοί είναι οι μεγάλοι ηττημένοι του Καλλιγά, που συντρίβονται από τις ίδιες τις αγνές τους προθέσεις και ενέργειες. Το κακό κατατροπώνει την καλοσύνη και την τιμιότητα, μάλιστα με τις ευλογίες της μάνας των δύο αδελφών, Βαρβάρας, που διαρκώς αποδοκιμάζει τον έντιμο και ταπεινό Θάνο και θαυμάζει τον δολοπλόκο Τάσο. Ο Τάσος που ήδη ως ανθυπολοχαγός ενίοτε ακολουθούσε τους ληστές, θα ενωθεί τελικά με εκείνους και θα σχηματίσει δική του συμμορία. Παρότι αρχικά διώκεται από τα όργανα του νόμου, στο τέλος θα κατορθώσει να πάρει αμνηστία και να επανέλθει στον στρατό ως υπολοχαγός, χωρίς να έχει αποβάλλει τον εγκληματικό του χαρακτήρα. Αισχροκέρδεια, απάτη, σύσταση συμμορίας, ληστεία και πλουτισμός σε βάρος των αδυνάτων θα του εξασφαλίσουν μια άνετη ζωή.

Ο Τάσος μετερχόμενος τον ληστρικό βίο μετά τη λιποταξία του, θα τραυματιστεί σε συμπλοκή με χωροφύλακες και ένας ποιμένας θα φέρει τα νέα του τραυματισμού του στον Θάνο και στη μάνα τους⁷⁸. Ο Θάνος θα φροντίσει να γιατροπορέψει και να φυγαδεύσει τον αδελφό του εκτός των ορίων της ελληνικής επικράτειας. Επιστρέφοντας στην καλύβα του θα δει να επαληθεύονται οι χειρότεροί του φόβοι, πως δηλαδή θα πληρώσει εκείνος τη νύφη για τα εγκλήματα του αδελφού του⁷⁹.

Η δράση του Τάσου πράγματι θα αποβεί καταστροφική για τον Θάνο καθώς τρεις χωροφύλακες τον περιμένουν στο φτωχικό του για τον ανακρίνουν. Εν τη απουσία του όμως, βάζουν άθελά τους φωτιά με κάποιο αποτσίγαρό τους στη σοδειά του άτυχου γεωργού. Δεν προβληματίζονται ωστόσο καθόλου γι' αυτό, ούτε καν προσπαθούν να αποτρέψουν την ολική καταστροφή της περιουσίας του φτωχού ανθρώπου, αντίθετα

⁷⁷ ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., ό.π., σσ. 11, 30.

⁷⁸ Ο.π., σ. 23.

⁷⁹ Ο.π., σσ. 30-35.

δράττονται της ευκαιρίας να σφάξουν και μια από τις λιγοστές κατσίκες του Θάνου και να την ψήσουν στη φωτιά⁸⁰. Ο Θάνος, καταλαβαίνοντας πως διώκεται ως αδελφός του Τάσου, αναγκάζεται να πάρει και εκείνος τα βουνά⁸¹.

Τα δύο αδέρφια και η μητέρα τους θα βρουν καταφύγιο εκτός Ελλάδος, στον Δομοκό, σε έναν φιλεύσπλαχνο και πλούσιο θεσσαλό κτηματία, τον Νίκο Αϋφαντή, που έχει μια όμορφη μοναχοκόρη, την Ευφροσύνη. Ο τελευταίος γρήγορα θα διαπιστώσει την αξιοσύνη του Θάνου που θα κερδίσει την εύνοια και τη στοργή του: «Ενόμιζα ότι σεις εκεί εις την Ελλάδα είσθε μόνον καλοί κλέφται, βλέπω όμως ότι μπορείτε να γίνετε και καλοί γεωργοί», είναι τα επαινετικά λόγια του Αϋφαντή προς τον εργατικό Θάνο⁸².

Ο Τάσος, μόλις αναρρώσει θα προσληφθεί με μισθό, τον λεγόμενο λουφέ, από τον οθωμανό διοικητή της οροφυλακής ή δερβαναγά, για να διατηρεί την τάξη και να αποθαρρύνει τις ληστρικές συμμορίες⁸³. Η ροπή του Τάσου για τη ληστεία και τον εύκολο πλουτισμό δεν θα τον αφήσει για πολύ σε αυτή τη θέση και γρήγορα θα ξαναγίνει επικίνδυνος ληστής, με αποτέλεσμα ο νέος δερβαναγάς της Θεσσαλίας να επικηρύξει το κεφάλι του έναντι αμοιβής⁸⁴.

Ο Αϋφαντής εν τω μεταξύ θα φύγει με την οικογένειά του για τη Σκόπελο όπου έχει συγγενείς και θα συμβουλευσει τον Θάνο να τους ακολουθήσει. Δυστυχώς όμως, ο τελευταίος θα συλληφθεί αντί του ληστή αδελφού του λόγω της μεταξύ τους ομοιότητας⁸⁵. Έτσι ξεκινάει η μεγάλη του περιπέτεια που δεν θα έχει αίσιο τέλος. Ο Θάνος θα αποφύγει από θαύμα την καρατόμηση και θα επιβιβασθεί σιδηροδρόμιος στο αμπάρι ενός πλοίου με προορισμό την Κωνσταντινούπολη μαζί με κάποιους ναύτες και τον καπετάνιο τους, που κρατούνταν για ναυταπάτη στη ίδια φυλακή με αυτόν. Λίγο μετά την Εύβοια θα σηκωθεί μεγάλη φουρτούνα και οι κρατούμενοι θα βρουν ευκαιρία να καταλάβουν το καράβι. Κατόπιν θα καταπιαστούν με την επισκευή των ζημιών που

⁸⁰ Ο.π., σσ. 32-33.

⁸¹ Ο.π., σσ. 34-35.

⁸² Ο.π., σσ. 36-40.

⁸³ Ο.π., σσ. 43-44. Η οθωμανική αρχή στη Θεσσαλία και αλλού μεταχειριζόταν τους Έλληνες γι' αυτόν τον σκοπό, προπάντων για τους αποσπάσει από τον ληστρικό βίο. Σε αυτή την περίπτωση ονομάζονταν «αρματολοί», συνήθως όμως όταν έπαιναν τις υπηρεσίες τους μετέρχονταν το ληστρικό επάγγελμα και μετονομάζονταν σε «κλέφτες».

⁸⁴ Ο.π., σ. 50.

⁸⁵ Ο.π., σσ. 47-52.

είχε υποστεί το πλεούμενο από την τρικυμία και με το δύσκολο έργο του μπαλώματος των πανιών που είχαν γίνει χίλια κομμάτια: «Είναι χίλια κομμάτια και κανένα δεν συμφωνεί με τ'άλλο. Ελληνική πολιτεία», είναι τα λόγια που βάζει ο Καλλιγάς στο στόμα ενός από τους ναύτες, θίγοντας ένα από τα κυριότερα και πιο θλιβερά χαρακτηριστικά των Ελλήνων, πως αδυνατούν να ομοιοήσουν⁸⁶.

Ο νέος καπετάνιος του πλοίου, Ζάρπας το όνομά του, δεν θα χάσει την ευκαιρία της πειρατείας σε άλλο διερχόμενο, στο οποίο, μεταξύ άλλων, επέβαιναν η Ευφροσύνη με τη μητέρα της. Ο Ζάρπας θα καταλάβει το πλοίο και θα εκβιάσει με απειλές τον καπετάνιο του να καταθέσει στις αρχές της Σκοπέλου πως τους βρήκε ναυαγούς στη μέση του πελάγους και τους περιμάζεψε από μια λέμβο⁸⁷. Ο ανακριτής της Σκοπέλου θα κρίνει σκόπιμο να στείλει τους υποτιθέμενους ναυαγούς στη Χαλκίδα, μεταξύ δε αυτών και τον Θάνο. Εκεί ο Ζάρπας θα δικαστεί και, χάρη στις γνωριμίες του, θα αθωωθεί πανηγυρικά μαζί με το πλήρωμά του. Μόνο ο Θάνος θα επιστρέψει στη φυλακή γιατί σύμφωνα με παραγγελία του εισαγγελέα Λαμίας, εκκρεμεί εις βάρος του κατηγορία συνέργειας σε (ανύπαρκτη) ληστεία⁸⁸.

Η ανάκριση του Θάνου που δεν είχε κανέναν προστάτη, δεν θα είναι από τις κατεπείγουσες με αποτέλεσμα να παραμείνει μέσα στη ζοφερή και βρωμερή φυλακή μαζί με όλα τα αποβράσματα της κοινωνίας για ακαθόριστο χρόνο, με κατάληξη να επηρεαστεί η όρασή του⁸⁹. Όσο ο Θάνος βρίσκεται στη φυλακή, ο Αϋφαντής θα πάει στην Αθήνα ελπίζοντας να κατορθώσει να βρει κάποιον μεσολαβητή που να πιέσει για την απελευθέρωση του Θάνου. Εκεί τυχαία θα συναντήσει τον Τάσο που έχει λάβει αμνηστία, χάρες και αξιώματα και έχει προβιβαστεί σε υπολοχαγό. Μαζί του είναι και η μητέρα του, λίαν περήφανη για τον Τάσο της που πάντοτε υπήρξε το καμάρι της, εν αντιθέσει με τον Θάνο που τον θεωρούσε ανάξιο και όχι αρκετά επιτήδειο⁹⁰.

«Εις τον Αϋφαντήν εφάνη ανεξήγητος η μοίρα των δύο αδελφών. Ο μεν ληστής αιτιώρητος και βραβευόμενος, ο δε παθών ως εκ του ληστρικού βίου εκείνου και

⁸⁶ Ο.π., σσ. 57-63,64.

⁸⁷ Ο.π., σσ. 65-71.

⁸⁸ Ο.π., σσ. 84-86.

⁸⁹ Ο.π., σσ. 86-96.

⁹⁰ Ο.π., σσ. 98-101.

απολέσας την περιουσίαν του καταδιωκόμενος ένεκα ληστείας και μη δυνάμενος καν να δικασθή». Ο Τάσος θα σχολιάσει ως εξής τη σχετική παρατήρηση του Αύφαντη: «Αί! Ιδού λοιπόν το σφάλμα του· αν εκινείτο και αυτός με τα όπλα, ήθελε λάβει αμνηστία· αλλά τι αμνηστία θα λάβη, αφού δεν έκαμε τίποτε;»⁹¹.

Ο Αύφαντης θα πιέσει τον Τάσο να χρησιμοποιήσει τις γνωριμίες του για να ελευθερώσει τον αδελφό του από τη φυλακή. Εκείνος θα απευθυνθεί στον Λέοντα Καποτά ή Ιαπετό, κατά το πιο εξευγενισμένο, γιο του βιοτέχνη καποτών (ή αλλιώς καπών) Σωτήρη Καποτά από την Πάτρα. Ο Ιαπετός είναι νεόπλουτος και κομψευόμενος με κύριο ενδιαφέρον του να εισχωρήσει στην καλή κοινωνία και να βρει μια νύφη με μεγάλη προίκα, κατάλληλη δε για την υλοποίηση αυτών των φιλόδοξων σχεδίων τού φαίνεται η Ευφροσύνη⁹². Εν τω μεταξύ, ο Θάνος, μετά από πολλές πιέσεις, παραπέμπεται σε δίκη και αθώνεται. Σύντομα θα βρεθεί και εκείνος στην Αθήνα ενώ ο Ιαπετός θορυβημένος πως η παρουσία του θα τον καταστήσει περιττό και θα ακυρώσει το σχέδιό του περί κατάκτησης της Ευφροσύνης, ήδη ψάχνει τρόπους να τον ξαποστείλει⁹³.

Η ευκαιρία εμφανίζεται όταν ο άπληστος και αδίστακτος Τάσος κατορθώνει να βάλει στο χέρι το χωριό των Τριβών, του οποίου οι πάμπτωχοι κάτοικοι έχουν κινήσει γη και ουρανό για να γίνουν κύριοι της γης που δούλευαν ως δουλοπάροικοι προ αμνημονεύτων ετών. Ο Τάσος τους πείθει να στείλουν υπογεγραμμένη επιστολή προς την κυβέρνηση πως επιθυμούν η γη τους να δημοπρατηθεί και κατακυρωθεί σε εκείνον που δήθεν στη συνέχεια θα τους τη χαρίσει. Ο Ιαπετός θα του προτείνει να στείλει τον Θάνο να διοικήσει το κτήμα επειδή γνωρίζει από γεωργικές εργασίες, ελπίζοντας με αυτόν τον τρόπο να τον κρατήσει μακριά από την Ευφροσύνη και να εξακολουθήσει ανενόχλητος το κυνήγι της προίκα της⁹⁴.

Ο Τάσος καθόλου δεν θα διστάσει να εξαπατήσει ακόμα και τον ίδιο του τον αδελφό λέγοντάς του πως το χωριό ανήκει και στους δύο παρότι στα χαρτιά φαίνεται μόνο εκείνος. Ο Θάνος, πάντοτε καλοπροαίρετος, δεν θα του ζητήσει έγγραφη

⁹¹ Ο.π., σ. 102.

⁹² Ο.π., σσ. 104-115.

⁹³ Ο.π., σσ. 116-132.

⁹⁴ Ο.π., σσ. 155-159, 165.

βεβαίωση για τα λεγόμενά του. Έχοντας στο βάθος της καρδιάς του την ελπίδα πως ίσως κατορθώσει να αποκτήσει και πάλι κάποια περιουσία ώστε να μπορέσει να ζητήσει μια μέρα τη Ευφροσύνη σε γάμο, θα αναχωρήσει πρόθυμα για τις Τριβές⁹⁵.

Όταν ο Θάνος αναγγέλλει στον Αϋφαντή πως προτίθεται να φύγει για τις Τριβές, η Ευφροσύνη μένει εμβρόντητη. Οι δύο νέοι αγαπιούνται, ο έρωτάς τους όμως είναι ανομολόγητος. Ούτε ο Αϋφαντής τον έχει ψυλλιαστεί, διαφορετικά, με χαρά θα έκανε γαμπρό του τον Θάνο και θα του ανέθετε τη διαχείριση της περιουσίας του στη Θεσσαλία⁹⁶. Ο Αϋφαντής θα του δώσει χρήσιμες συμβουλές βασιζόμενος στη δική του εμπειρία. Η κεντρική ιδέα είναι να συνταυτίζεται το συμφέρον του καλλιεργητή με του κτηματία. Για να συμβεί αυτό θα πρέπει να δίνεται πάντοτε δίκαιη αμοιβή στους χωρικούς καθώς και η δυνατότητα να μπορούν να αυξήσουν την περιουσία τους. Ο κτηματίας πρέπει να τους συνδράμει σε περίπτωση σιτοδείας και να τους παρέχει βοήθεια και περίθαλψη. Με αυτόν τον τρόπο οι χωρικοί δεν θα τον βλέπουν σαν άρπαγα. «Ό,τι δώσετε θέλετε το λάβει εκατονταπλάσιον. Αμέσως εξ αρχής κερδαίνετε την εύνοιαν και την αφοσίωσίν των ενώ δε παρέχετε εις αυτούς τα μέσα να καταρτίσουν ίδιον οίκον, κατορθώνετε ώστε μόνοι να προμηθευτούν όλα τα αναγκαία και να μη φθονούν την ευπραγίαν σας»⁹⁷.

Στο μεταξύ στις Τριβές έχουν ήδη εγκατασταθεί ως «τοποτηρητές», οι απεσταλμένοι από τον Τάσο, Καλιακούδας, Αγριόγατος, Γρόθος και Κόπανος με τον ανήλεο Σκιά επικεφαλής τους, άνθρωποι της ίδιας συνομοταξίας με εκείνον, οι οποίοι ήδη απομυζούν τους χωρικούς και παρασιτούν σε βάρος τους⁹⁸. Γρήγορα οι τελευταίοι θα καταλάβουν πως έχουν εξαπατηθεί και θα χάσουν κάθε ελπίδα να αποκτήσουν κτήματα καθώς δεν έχουν χρήματα ούτε καν για να αγοράσουν σπόρο προκειμένου να σπείρουν τα χωράφια. Απεγνωσμένοι θα αποστείλουν μια επιτροπή στον προεστό της επαρχίας ζητώντας του να τους σώσει από τον Σκιά. Εκείνος θα τους προτείνει να

⁹⁵ Ο.π., σσ. 166-167.

⁹⁶ Στο ίδιο.

⁹⁷ Ο.π., σσ. 199-200.

⁹⁸ Ο.π., σσ. 186-192.

καταγγείλουν στην Κυβέρνηση την απάτη ενώ παράλληλα μηχανεύεται με τη σειρά του τρόπους για να τους απομυζήσει περαιτέρω⁹⁹.

Ο Θάνος φτάνει στις Τριβές μόνος και απαρατήρητος. Ζητά πληροφορίες από τον Καλιακούδα για τα τεκταινόμενα στο χωριό και τα ακούει με θλίψη χωρίς να φανερώνει τις σκέψεις του. Αρχίζει να αντιλαμβάνεται, καθώς γνωρίζει τον σκοτεινό χαρακτήρα του αδελφού του, πως έχει εξαπατήσει τους χωρικούς χωρίς ακόμα να γνωρίζει πως έχει εξαπατήσει και τον ίδιο. Την επόμενη μέρα θα προσπαθήσει να προσεγγίσει τους χωρικούς, όμως τα ενθαρρυντικά του λόγια μοιάζουν στους πολύπαθους κατοίκους σαν νέα παγίδα. Έτσι δεν θα κατορθώσει να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους¹⁰⁰. Θέλοντας να βοηθήσει την κατάσταση, θα τους προτείνει να αναζητήσουν δανειστές ώστε να μπορέσουν να αγοράσουν σπόρο υποθηκεύοντας το μισό χωριό. Δυστυχώς όμως δεν έχει κανέναν τίτλο ιδιοκτησίας στα χέρια του που να αποδεικνύει πως η γη του ανήκει, όπως πιστεύει, και παρότι γράφει επανειλημμένα στον αδελφό του να του στείλει τα σχετικά έγγραφα, δεν παίρνει ποτέ απάντηση. Οι χωρικοί διαισθάνονται πως ο Θάνος δεν έχει καμία εξουσία ούτε καν πάνω στον Σκιά, και πως δεν μπορούν να βασίζονται στις υποσχέσεις του¹⁰¹.

Ο Αϋφαντής έχοντας πλέον επιστρέψει στη Θεσσαλία και μην έχοντας λάβει καμία επιστολή του Θάνου, ανησυχεί. Ο Τάσος τον διαβεβαιώνει ψευδώς πως όλα βαίνουν κατ' ευχήν και πως ο Θάνος είναι πολύ απασχολημένος με τα νέα του καθήκοντα και γι' αυτό δεν του έχει χρόνο να του γράψει. Ο Θάνο όμως, έπειτα από αλλεπάλληλες επιστολές στον αδελφό του στις οποίες δεν λαμβάνει απάντηση, θα γράψει στον Αϋφαντή περιγράφοντάς του την κατάσταση και ζητώντας του να μεσολαβήσει στον αδελφό του για λογαριασμό του¹⁰².

Ο Αϋφαντής έχει την οξυδέρκεια να αντιληφθεί πως ο Θάνος έχει πέσει θύμα του Τάσου. Αποφασίζει γι' αυτό να πάει ο ίδιος και να πάρει από τα χέρια του την επιστολή προς τον Θάνο με την οποία θα του παράσχει την πληρεξουσιότητα να διαχειριστεί τις υποθέσεις του κτήματος κατά βούληση και να διεκπεραιώσει τον

⁹⁹ Ο.π., σσ. 213-218.

¹⁰⁰ Ο.π., σσ. 220-221.

¹⁰¹ Ο.π., σσ. 222-225.

¹⁰² Ο.π., σσ. 231-248.

δανεισμό των απαιτούμενων χρημάτων για τη σπορά. Ο Τάσος αναγκάζεται να γράψει την επιστολή όπως του την υπαγορεύει ο Αϋφαντής, αλλά καθώς τη γράφει, ο ραδιούργος αδελφός ήδη μηχανορραφεί για να την εμποδίσει να φτάσει στον προορισμό της¹⁰³. Ο εύστροφος Θεσσαλός όμως έχει ήδη αποφασίσει να την παραδώσει αυτοπροσώπως στον Θάνο και να πάρει μαζί του και την Ευφροσύνη, της οποίας τον έρωτα για τον καλοκάγαθο νέο έχει πλέον αντιληφθεί¹⁰⁴.

Στο χωριό, οι εξαθλιωμένοι χωρικοί έχουν στο μεταξύ επαναστατήσει και σχεδιάζουν να εκτελέσουν τον Σκιά. Ο Θάνος καταλαβαίνοντας πως δεν θα αποφευχθεί η αιματηρή σύγκρουση προσπαθεί να κατευνάσει τα πνεύματα. Οι χωρικοί όμως τον αμφισβητούν και τον θεωρούν «φίδι». Ο Θάνος θα πέσει τελικά νεκρός από τα βόλια τους και μαζί με αυτόν και οι συμμορίτες του Τάσου. Ακριβώς την ώρα της συμπλοκής θα καταφτάσουν στον τόπο του εγκλήματος ο Αϋφαντής με την Ευφροσύνη. Η κοπέλα βλέποντας νεκρό τον αγαπημένο της, θα πέσει από το άλογό της και είτε από τον τραυματισμό είτε από την οδύνη της ξαφνικής απώλειας θα αφήσει επί τόπου την τελευταία της πνοή. Ο πατέρας της, απαρηγόρητος, θα εξηγήσει στους χωρικούς τις καλές προθέσεις του Θάνου και πως τώρα που αυτός χάθηκε, η επιστολή που είχε στα χέρια του δεν θα μπορούσε να τους ωφελήσει πια. Οι χωρικοί θα εγκαταλείψουν το χωριό τους φοβούμενοι την καταδίωξή τους από τους αρχές και ο έρημος Αϋφαντής θα θάψει τους δύο νέους δίπλα-δίπλα στις όχθες του Αλφειού¹⁰⁵.

2.Α.γ. Εντμόντ Αμπού, *Ο βασιλεύς των ορέων*

Το έργο του Edmond About, *ο Βασιλεύς των ορέων*, παρότι προερχόμενο από γάλλο δημιουργό, θα ήταν παράλειψη εάν απουσίαζε από την παρούσα μελέτη¹⁰⁶. Ο

¹⁰³ Ο.π., σσ. 258.

¹⁰⁴ Ο.π., σσ. 260-264.

¹⁰⁵ Ο.π., σσ. 259-274.

¹⁰⁶ ΚΟΜΝΗΝΕΛΛΗ, Α. «Επίμετρο» στο Αμπού, Ε., *Ο βασιλεύς των ορέων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2018, σσ.269-270. Παρά την κατακραυγή εναντίον του About και τον χαρακτηρισμό του ως μισέλληνα, πρέπει ακόμα να σημειωθεί πως ένα ικανό μέρος της ελληνικής διανοήσης της εποχής αλλά και μεταγενέστερα, παραδέχεται πως *Ο βασιλεύς των ορέων* δεν ζημίωσε την Ελλάδα, αλλά προέβαλε το τεράστιο ζήτημα της λησταρχίας απέναντι στην οποία το κράτος εθελουφλούσε καθώς και την απαίτηση να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά. Σύμφωνα με δημοσίευμα του Άλκη Θρύλου στο περιοδικό *Νέα Εστία* το 1936 «...το βιβλίο του Αμπού, έστω κι αν πλήγωσε το εθνικό μας φιλότιμο, ή μάλλον ακριβώς γι' αυτό, ωφέλησε πολύ περισσότερο παρά έβλαψε, αλλά δεν φαντάζομαι ο Αμπού να διάβασε ή να είχε ανάγκη να διαβάσει τον Θάνο Βλέκα για να πληροφορηθεί τη δράση των ληστών στην Ελλάδα και την υποστήριξη που τους

About θίγει μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα¹⁰⁷ την οποία διαπίστωσε και βίωσε πανηγυρικά κατά την παραμονή του στην Αθήνα όταν, το 1852, εγκαταστάθηκε στην πόλη ως υπότροφος της Γαλλικής Σχολής¹⁰⁸. Μέσα από την περίτεχνη εξιστόρηση και την ευφυέστατη πλοκή του μύθου του λήσταρχου Χατζησταύρου, στηλιτεύει τη διαφθορά στην εξουσία, την ανικανότητα των ελλήνων πολιτικών και τη μάστιγα της λησταρχίας. Διεισδύει επίσης στην ελληνική ψυχή της εποχής, τη γεμάτη συμπλέγματα οφειλόμενα στον πρόσφατα αποτιναγμένο μακραίωνα ζυγό, τη γεμάτη όμως και από ελπίδες και όνειρα για την ανάκτηση των ανεπιστρεπτί χαμένων μεγαλείων¹⁰⁹.

Το ύφος του είναι ευχάριστα καυστικό και η σάτιρά του ανελέητη. Όταν κρίνει πρόσωπα και καταστάσεις, είναι ρεαλιστικός και διασκεδαστικά ειρωνικός. Άλλοτε πάλι αφήνει τους ήρωές του να παρουσιάσουν τα ελαττώματα και τα προτερήματά τους μέσα από τις πράξεις και τα λόγια τους και επιτρέπει τη σχετική κρίση στον αναγνώστη. Οι απόψεις του για τους Έλληνες διέπονται από αρκετή υπερβολή με αποτέλεσμα να τους παρουσιάζει σαν έθνος ημιάγριων που προσπαθεί να εξευγενιστεί. Ενίοτε γίνεται αδικαιολόγητα πικρόχολος, όπως για παράδειγμα, όταν ορμώμενος από την άχαρη μοναχοκόρη του Χατζησταύρου, Φωτεινή, γενικεύει την ασχήμια ως χαρακτηριστικό της πλειοψηφίας των νεαρών Αθηναίων: «Η νεαρή Αθηναία ήταν άσχημη, όπως εννέα στα δέκα κορίτσια της Αθήνας»¹¹⁰.

προσέφεραν είτε από φόβο είτε κι από ειλικρινή αγάπη και εκτίμηση προς τη γενναιότητα και επιδεξιότητά τους οι αγροτικοί πληθυσμοί. Ένα ταξίδι στην Ελλάδα ήταν δυστυχώς αρκετό για να τον διαφωτίσει. Η ληστρική εξουσία ήταν ένα φαινόμενο πάρα πολύ τυπικό και πάρα πολύ έκδηλο».

¹⁰⁷ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σσ. 28-29. Την πραγματική αυτή επιβεβαιώνει εξάλλου ο νεαρός γερμανός βοτανολόγος, αφηγητής και πρωταγωνιστής του έργου, Χέρμαν Σουλτς, καθώς προιδεάζει τον αναγνώστη για την έντονη ληστρική δραστηριότητα της χώρας, εξιστορώντας πρόσφατα κατορθώματα του διαβόητου Νταβέλη: «Τον Απρίλιο του 1856 ήταν επικίνδυνο να βγεις από την πόλη· ήταν μάλιστα απερισκεψία το να μένεις και μέσα. Και όταν τολμούσα να βρεθώ στην πλαγιά του Λυκαβηττού, ο νους μου πάντα πήγαινε σε εκείνη την καημένη την κυρία Νταρό που της τα πήραν όλα μέρα μεσημέρι. Οι λόφοι του Δαφνιού μου θύμιζαν την ομηρία των δύο γάλλων αξιωματικών. Στον δρόμο για τον Πειραιά, σκεφτόμουν άθελά μου εκείνη τη συμμορία των ληστών που έκανε τον περίπατό της με έξι νοικιασμένες άμαξες-ούτε γάμος να ήταν-και πυροβολούσε του περαστικούς μέσα από τα παράθυρα. Ο δρόμος της Πεντέλης μου θύμιζε τη σύλληψη της δούκισσας της Πλακεντίας...».

¹⁰⁸ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τ., «Edmond About: 19th Century Writer's Greek Paradox Still Rings True», *Greece is*, χ.τ. 2019, <https://www.greece-is.com/edmond-about-writers-19th-century-greek-paradox-is-still-true/> (τελευταία πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2020).

¹⁰⁹ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, Αθήνα 2018, σ. 48.

«Περνώντας μπροστά από την πλατεία Τα Κανόνια, χαϊρέτσα το ασήμαντο πυροβολικό του βασιλείου, που λαγοκοιμόταν κάτω από το υπόστεγο και έβλεπε στο όνειρό του την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης...».

¹¹⁰ *Ο.π.*, σ. 41.

Ο σαρκασμός του δεν αφορά όμως μόνο τους Έλληνες, αφού είναι εξίσου ειρωνικός απέναντι στις δύο απαχθείσες από τον Χατζησταύρο Αγγλίδες, όπως επίσης δεν φαίνεται να συμπαθεί αρκετά ούτε καν τον γερμανό αφηγητή της ιστορίας του. Από όσα πρόσωπα παρελαύνουν στις σελίδες της, οξύμωρο είναι πως για τον μοναδικό που φαίνεται να τρέφει εκτίμηση και θαυμασμό είναι ο λήσταρχος Χατζησταύρος! Ο τελευταίος είναι ο πιο αυθεντικός, ο πιο καθάριος, ο πιο έντιμος, ο πιο ικανός, ο πιο ευαίσθητος απ' όλους και είναι άξιος και στοργικός πατέρας. Μπορεί να είναι ληστής αλλά δεν είναι κλέφτης, δεν είναι απατεώνας. Ο λόγος του μετράει, οι άνδρες του τον σέβονται, φαινομενικά τουλάχιστον, το ίδιο και ο αιχμάλωτός του, ο αφηγητής Χέρμαν Σουλτς, παρότι θα κάνει δύο απόπειρες εναντίον του.

Ο About στον *Βασιλέα των ορέων* εμπνεύστηκε τον λήσταρχο Χατζησταύρο, με πρότυπο, σύμφωνα με τον Βασίλη Τζανακάρη, τον αρχιληστή Μπίμπιση που δρούσε στην Αττικοβοιωτία. Σύμφωνα με μια εκδοχή, ο Μπίμπισης βρήκε τον θάνατο στον Υμηττό τον Νοέμβριο του 1848 προδομένος από τον ληστή και σύντροφό του Χρήστο Βουλγαράκη. Το πτώμα του εκτέθηκε σε κοινή θέα σε νοσοκομείο της Αθήνας απ' όπου παρέλασε όλη η πόλη για να δει τον διαβόητο λήσταρχο, δεδομένου ότι μέχρι και η Βασίλισσα Αμαλία θέλησε να δει ποιος ήταν αυτός ο Μπίμπισης που είχε σχεδιάσει να την αιχμαλωτίσει στον Ελαιώνα της Αττικής ελπίζοντας να την ανταλλάξει με την αμνηστία του¹¹¹.

Ο λήσταρχος Χατζησταύρος είναι ένας από τους αγωνιστές της Επανάστασης που εκμεταλλεύτηκε κατά τη διάρκεια του ξεσηκωμού κάθε ευκαιρία για να πλουτίσει. Όλα τα χρήματα ήταν ευπρόσδεκτα για εκείνον, είτε προέρχονταν από φίλους είτε από εχθρούς. Η ειρήνη ανέκοψε προσωρινά τη ροή των οικονομικών του επιτυχιών. «Αποτραβηγμένος στην επαρχία με τα χρήματά του, γινόταν μάρτυρας ενός περίεργου θεάματος. Οι μεγάλες δυνάμεις που είχαν ελευθερώσει την Ελλάδα προσπαθούσαν να ιδρύσουν βασίλειο... μιλούσαν για κυβέρνηση, στρατό, δημόσια τάξη»¹¹².

Όταν μια μέρα εμφανίστηκε μπροστά του ο υπάλληλος της εφορίας για να εισπράξει τον ετήσιο φόρο, ο Χατζησταύρος τον έδιωξε αφού πρώτα τον «έγδυσε» από

¹¹¹ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 91-94.

¹¹² ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σσ. 33.

τα χρήματα που είχε πάνω του. Έκτοτε πήρε τα βουνά και έγινε παράνομος. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να κάνει πολλά ταξίδια στο εξωτερικό και να μάθει πώς γίνονται οι σωστές χρηματικές επενδύσεις αντί να φυλάει τα χρήματά του στο μπαούλο¹¹³.

Ο λήσταρχος Χατζησταύρος λυμαίνεται την περιοχή της Αττικής και τρομοκρατεί τους κατοίκους της. Έχει εντούτοις πάμπολλους υποστηρικτές και θαυμαστές ανάμεσά τους, όπως πληροφορείται ο αναγνώστης ήδη από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου. Έχει υψηλές γνωριμίες και διασυνδέσεις. Έχει τόση επιρροή και δύναμη που μπορεί να ανεβάζει και να κατεβάζει υπουργούς και κυβερνήσεις:

«Επέστρεψε (ο Χατζησταύρος από το εξωτερικό) αποφασισμένος να αξιοποιήσει τους θεσμούς της πατρίδας του ώστε να του αποφέρουν εισόδημα. Έκαψε κάμποσα χωριά προς όφελος της αντιπολίτευσης· κατέστρεψε μερικά άλλα προς όφελος του συντηρητικού κόμματος. Όταν ήθελαν να ανατρέψουν ένα υπουργό, δεν είχαν παρά να απευθυνθούν σε κείνον...»¹¹⁴.

Ένας φίλος του υπουργός τού είχε προτείνει στο παρελθόν πλήρη αμνηστία όπως και τα αξιώματα του στρατηγού και γερουσιαστή. Ο Χατζησταύρος ωστόσο αρνήθηκε γιατί ήταν πια αρκετά ηλικιωμένος για να αλλάξει τον τρόπο ζωής που είχε συνηθίσει. Οι Αθηναίοι τον θεωρούν έξυπνο και θαρραλέο, μετρημένο στη συμπεριφορά του και ευγενικό απέναντι στους αιχμαλώτους του. Ποτέ του δεν κάνει κακό από ευχαρίστηση, δεν συνηθίζει ωστόσο να δείχνει κανένα έλεος στους μη πληρωτές των λύτρων¹¹⁵.

Ο Χατζησταύρος ζει στα βουνά μαζί με τα παλληκάρια του έχοντας κύριο εισόδημα τα λύτρα από τις απαγωγές αλλά και από τη ληστεία των διαβατών. Οι διωκτικές αρχές συνήθως συνεργάζονται απόλυτα μαζί του. Μάλιστα ο About θέλει τους ληστές να ανταλλάσουν τα ρούχα τους με εκείνα των χωροφυλάκων και τούμπαλιν και να αλλάζουν τακτικά παρατάξεις περιπαίζοντας το Κράτος· πολλώ δε μάλλον αφού ένας από τους μοίραρχους της χωροφυλακής είναι βαφτισιμιός του Χατζησταύρου...¹¹⁶.

¹¹³ Ο.π., σσ. 33-34.

¹¹⁴ Ο.π., σσ. 34-35.

¹¹⁵ Ο.π., σσ. 30-38.

¹¹⁶ Ο.π., σσ. 134-138.

Όπως και στον *Θάνο Βλέκα*, έτσι και στο μυθιστόρημα του *About*, τα όρια μεταξύ νόμου και παρανομίας είναι ελαστικά και καθορίζονται από το ανθρώπινο συμφέρον. Οι χωροφύλακες, παρότι γνωρίζουν πολύ καλά πού βρίσκεται το λημέρι του Χατζησταύρου, αποφεύγουν να τον συλλάβουν καθώς συνήθως συμμετέχουν στα κέρδη των ληστρικών επιχειρήσεων του αρχιληστή¹¹⁷. Άλλωστε «... κανείς δεν θέλει να κάνει κακό στον Χατζησταύρο και μάλιστα και οι εντιμότεροι άνθρωποι του βασιλείου θα ήταν περήφανοι αν του έσφιγγαν το χέρι»¹¹⁸.

Ο ίδιος ο Χατζησταύρος επιβεβαιώνει τα παραπάνω απευθυνόμενος προς τον αιχμάλωτό του, Σουλτς, που άθελά του αρχίζει να θαυμάζει αυτό το «μεγαλείο στο έγκλημα»:

«Όταν θα διαβάσετε στις εφημερίδες ότι με ψάχνουν, πείτε χωρίς να διστάσετε πως είναι παραμύθια του κοινοβουλίου: Πάντα ξέρουνε πού είμαι. Δεν φοβάμαι ούτε τους υπουργούς ούτε τον στρατό ούτε τα δικαστήρια. Οι υπουργοί γνωρίζουν ότι με ένα μου νεύμα μπορώ να αλλάξω το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο στρατός δουλεύει για μένα· εκείνος μου στρατολογεί άντρες όταν χρειάζομαι. Μου δανείζουν στρατιώτες και τους επιστρέφω αξιωματικούς. Όσο για τους κυρίους δικαστές, γνωρίζουν τα αισθήματά μου γι' αυτούς. Δεν τους εκτιμώ, αλλά τους λυπάμαι. Φτωχοί και κακοπληρωμένοι, δεν μπορείς να τους ζητάς να είναι τίμιοι. Κάποιους τους ταΐζω, κάποιους άλλους τους ντύνω· λίγους τους έχω κρεμάσει στη ζωή μου: Είμαι, λοιπόν ο ευεργέτης του δικαστικού σώματος»¹¹⁹.

Ο *About* διηγείται την ιστορία της απαγωγής και αιχμαλωσίας του νεαρού γερμανού βοτανολόγου Χέρμαν Σουλτς και δύο πλούσιων αγγλίδων αριστοκρατισσών, από τη συμμορία του Χατζησταύρου, δια στόματος του πρώτου. Ο Σουλτς στέλνεται στην Ελλάδα από το *Muséum de Paris* για να μελετήσει τη χλωρίδα της χώρας. Ενώ αναζητά σπάνια φυτά στην Πάρνηθα, συναντά τυχαία τις δύο Αγγλίδες, την ηλικιωμένη κυρία Σάιμονς με την κόρη της Μέρι-Ανν, που κάνουν έφιππες τη βόλτα τους στο ίδιο

¹¹⁷ *Ο.π.*, σσ. 30-38.

¹¹⁸ *Ο.π.*, σ. 40.

¹¹⁹ *Ο.π.*, σσ. 112-113.

μονοπάτι με εκείνον. Οι δύο γυναίκες συνοδεύονται από τον έλληνα οδηγό Δημήτρη που τις ακολουθεί πεζός. Ο Σουλτς ενώνεται μαζί τους και συνεχίζουν τον δρόμο τους.

Η κυρία Σάιμονς είναι ψηλομύτα και ιδιότροπη. Από την πρώτη κιόλας στιγμή της συνάντησής τους, ο About δεν χάνει ευκαιρία για να σατιρίσει την επαρμένη, απαιτητική και αιθεροβάμονα αυτή γυναίκα¹²⁰. Η κυρία Σάιμονς μάλιστα είναι τόσο αφελής ώστε δεν πιστεύει καν πως υπάρχουν ληστές: «...Λες και υπάρχουν όντως ληστές! Δεν πιστεύω στους ληστές. Όλες οι εφημερίδες λένε πως δεν υπάρχουν πια! Εξάλλου, είμαι Αγγλίδα και αν κάποιος αγγίζει και μια τρίχα της κεφαλής μου...», γράφει περιπαικτικά ο About¹²¹.

Οι τέσσερεις πεζοπόροι θα βρεθούν στην περιοχή της συμμορίας του Χατζησταύρου, του «βασιλιά των ορέων», και θα αιχμαλωτιστούν. Αιτία, η δυστροπία και η επιμονή της κας Σάιμονς να συνεχίσουν τον δρόμο τους προκειμένου να βρουν κάποιο χάνι για να φάνε, παρά την ασυνήθιστη ερημιά του τόπου. Ο Δημήτρης θα αφεθεί αμέσως ελεύθερος, αφού δεν έχει οικονομικό ενδιαφέρον για τους ληστές. Οι υπόλοιποι θα αναγκαστούν να παραδώσουν τα περισσότερα χρήματα και τιμαλφή τους στους συντρόφους του Χατζησταύρου για να οδηγηθούν κατόπιν ενώπιον του «βασιλιά»¹²².

Οι ληστές θα αρχίσουν στο μεταξύ να επεξεργάζονται με ενοχλητική περιέργεια τους τρεις ξένους,

«...αλλά δεν σκέφτονταν να επωφεληθούν από την περίπτωση αυτή για να μας κακομεταχειριστούν ή να μας προσβάλλουν. Χάρη στην ευθυκρισία τους, αυτό το αθάνατο χάρισμα του ελληνικού λαού, έβλεπαν σε μας τους εκπροσώπους μιας διαφορετικής και, μέχρι ενός σημείου, ανώτερης φυλής... Αυτοί γυρνούσαν γύρω μας όπως οι κάτοικοι του Νέου Κόσμου γύρω από τους Ισπανούς του Κολόμβου»¹²³,

¹²⁰ Ο.π., σσ. 49-62.

¹²¹ Ο.π., σ. 65.

¹²² Ο.π., σσ. 62-72.

¹²³ Ο.π., σσ. 75-76.

σημειώνει ο About ειρωνευόμενος περισσότερο τον αφηγητή του, Σουλτς, και όχι τόσο τους Έλληνες, όπως φαίνεται αρχικά με την πρώτη ματιά.

Ο Χατζησταύρος περίμενε τους αιχμαλώτους στο «γραφείο» του, δηλαδή καθισμένος οκλαδόν πάνω σε ένα χαλί κάτω από ένα έλατο. Γύρω του βρίσκονταν οι γραμματείς του και πηγαиноέρχονταν οι υπηρέτες του. Ήταν ένας όμορφος εβδομηντάρης, καλοστεκούμενος και ευθυτενής, καθαρός και περιποιημένος εν αντιθέσει με το υπόλοιπο άθλιο από τη βρώμα και τις ψείρες τσούρμο του, με μακριά λευκά μουστάκια και μικρά γαλάζια μάτια. Ο «βασιλιάς» θα καλωσορίσει τους καλεσμένους του και θα καταπιαστεί αμέσως μετά με την υπαγόρευση μια επιστολής προς τη μοναχοκόρη του Φωτεινή. Το μοναδικό αδύναμο σημείο του λήσταρχου είναι εκείνη, την οποία προορίζει τουλάχιστον για πριγκίπισσα στη Γερμανία. Ο Χατζησταύρος ληστεύει και απαγάγει αποκλειστικά για χάρη της, ώστε να την προικίσει πλουσιοπάροχα, να τη μορφώσει και να της βρει κάποιον πολύφερνο γαμπρό. Η Φωτεινή, όπως περιγράφεται από τον About, δεν είναι όμορφη ή λυγερή, είναι μια πολύ συνηθισμένη, άσχημη και ασουλούπωτη κοπέλα με πλακουτσωτή μύτη, κακόγουστο και φανταχτερό ντύσιμο που την κάνει κωμική. Ο Χέρμαν Σουλτς έχει ήδη συναντήσει τη Φωτεινή στην Αθήνα στο σπίτι του φίλου του Χριστόδουλου, δεν γνωρίζει όμως πως πρόκειται για την κόρη του Χατζησταύρου¹²⁴. Για τη δική της ασφάλεια αλλά και του πατέρα της είναι μυστική η συγγένειά τους που όταν αργότερα θα αποκαλυφθεί θα δώσει μια απροσδόκητη τροπή στην εξέλιξη της δράσης.

Ο Χατζησταύρος ανακρίνει τους αιχμαλώτους του και αντιλαμβάνεται πως έχει να κάνει με δύο πολύ πλούσιες κυρίες. Τα λύτρα ορίζονται για εκείνες στα εκατό χιλιάδες φράγκα. Ο Σουλτς αποτιμάται σε δεκαπέντε χιλιάδες φράγκα, παρότι φτωχός. Ο λήσταρχος πιστεύει πως η Γερμανία θα πληρώσει πρόθυμα αυτό το ποσό για να ελευθερώσει έναν δόκτορα όπως ο Σουλτς¹²⁵. Ο τελευταίος σκέφτεται τρόπους για να δραπετεύσει αλλά η κυρία Σάιμονς προτείνει να περιμένουν τη χωροφυλακή για να τους σώσει. Οι ελπίδες της θα διαψευστούν την επόμενη ημέρα όταν θα διαπιστώσει πως η μοίρα που δήθεν έρχεται να τους απελευθερώσει διοικείται από τον βαφτισιμίο του

¹²⁴ Ο.π., σσ. 34-35, 41, 82-83.

¹²⁵ Ο.π., σσ. 97-100.

Χατζησταύρου, Περικλή, και πως, όπως ήδη αναφέρθηκε, ληστές και χωροφύλακες βρίσκονται πάντοτε σε συνεννόηση μεταξύ τους. Σαν να μη φτάνει αυτό, ο λήσταρχος θα αφήσει στο πόδι του τον Περικλή επειδή θα χρειαστεί να λείψει για λίγες ημέρες σε μια ληστρική επιχείρηση, και ο Περικλής θα βρει ευκαιρία να ξαφρίσει τις δύο Αγγλίδες από τα τελευταία τιμαλφή που τους είχαν αφήσει οι ληστές...¹²⁶.

Μετά από αυτό, η κυρία Σάιμονς που πίστευε πως δεν θα χρειαστεί να πληρώσει ούτε φράγκο από τα λύτρα, θα βγει από την πλάνη της και τελικά θα πεισθεί να το κάνει. Ο Σουλτς όμως θα παραμείνει πίσω γιατί, δυστυχώς γι' αυτόν, τα δεκαπέντε χιλιάδες φράγκα της ελευθερίας του δεν θα φτάσουν εγκαίρως. Οι δύο γυναίκες θα φύγουν από το λημέρι του ληστή με προορισμό την Αθήνα ζητώντας μάλιστα από τον Χατζησταύρο να τους διαθέσει μια ομάδα από τους ληστές του για να τις προστατεύσει από τους... χωροφύλακες¹²⁷.

Ο Σουλτς, μόνος πια στα χέρια του Χατζησταύρου και φοβούμενος πως τα λύτρα του δεν θα καταβληθούν, θα αποπειραθεί δύο φορές να δραπετεύσει. Τη δεύτερη φορά απελπισμένος και μην βλέποντας να έχει άλλη εναλλακτική, θα αρπάξει μια πιστόλα και θα πυροβολήσει τον Χατζησταύρο. Ο λήσταρχος όμως, που θεωρείτο άλλωστε άτρωτος γιατί είχε ξεγελάσει πολλάκις τον θάνατο, θα γλιτώσει για μια ακόμα φορά¹²⁸. Η επόμενη του απόπειρα θα είναι να τον δηλητηριάσει με αρσενικό, ρίχνοντάς το μέσα στο φαγητό του «βασιλιά» και των «υπηκόων» του. Λίγα λεπτά όμως αργότερα θα αποδειχθεί άσκοπη ενέργεια γιατί θα εμφανιστεί ο Δημήτρης, ο συνοδός των δύο Αγγλίδων, που θα αναγγείλει στον Χατζησταύρο πως η κόρη του Φωτεινή έχει απαχθεί από τον αμερικανό φίλο του Σουλτς, Τζον Χάρις, και δεν θα ελευθερωθεί εάν πρώτα δεν αφεθεί ελεύθερος ο αιχμάλωτος. Η Φωτεινή είναι η ευαίσθητη χορδή του Χατζησταύρου, έτσι χωρίς δεύτερη σκέψη θα δεχθεί να απελευθερώσει τον Σουλτς. Τότε όμως θα αρχίσει η επίδραση του αρσενικού στη συμμορία και στον αρχηγό της και μια νέα ανατροπή για τον νεαρό βοτανολόγο¹²⁹.

¹²⁶ Ο.π., σσ. 104-105, 128-131, 134-144.

¹²⁷ Ο.π., σσ. 160-172.

¹²⁸ Ο.π., σσ. 183-184, 187-196, 205-206, 208-209.

¹²⁹ Ο.π., σσ. 219-220, 227-228.

Μόλις ο Χατζησταύρος καταρρεύσει καταβεβλημένος από το δηλητήριο, ο διχασμός θα απλωθεί αστραπιαία στο «στρατόπεδο» του. Οι άνδρες του θα επιδοθούν στη μάχη της διαδοχής και θα χωριστούν σε φατρίες. Ο Χατζησταύρος θα ζητήσει τότε από τον Σουλτς να του σώσει τη ζωή, γιατί εάν εκείνος πεθάνει, είναι βέβαιο πως οι ληστές θα εκτελέσουν τον αιχμάλωτο και θα κινδυνεύσει η ζωή της Φωτεινής του. Ο Σουλτς θα καταφέρει να τον σώσει. Λίγο μετά θα ακουστούν πυροβολισμοί προερχόμενοι από τους Χάρις, Λόμπστερ και Τζάκομο, τους τρεις φίλους του Σουλτς, που έρχονται για να τον ελευθερώσουν. Οι τέσσερις τους θα φύγουν τελικά από εκεί μαζί με τον αδύναμο ακόμα Χατζησταύρο που αφήνει πίσω του τους τέως συντρόφους του σκορπισμένους από τη διχόνοια. Ο Χατζησταύρος θα ενωθεί με την κόρη του Φωτεινή και θα αποφασίσει να εγκαταλείψει τη ληστεία σίγουρος πως μέσα σε ένα εξάμηνο θα γίνει πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου¹³⁰.

2.Α.δ. Αθηναίος Δημήτρης, *Ο Λίγκος ο Λεβέντης*

Το λαϊκό ληστρικό διήγημα του Δημήτρη Αθηναίου, ψευδώνυμο του Δημήτρη Χανού, *Ο Λίγκος ο Λεβέντης*, είναι ένα ανάγνωσμα εύπεπτο, χαμηλής λογοτεχνικής ποιότητας, με ευχάριστη πλοκή και γρήγορη ροή. Το ανάγνωσμα αυτό που θα παρουσιαστεί αρκετά συνοπτικά, παρέχει ωστόσο την ευκαιρία να γίνει μνεία σε δύο ιδιαίτερες ληστρικές φιγούρες, τους φημισμένους Λίγκους, όπως παρουσιάζονται στις σελίδες του.

Οι Λίγκοι κατάγονταν από το χωριό Χέλι (Αραχναίο). Έδρασαν στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, στα βουνά της Αργολίδας, της Αρκαδίας, της Κορινθίας και της Αττικής. Ο ένας ήταν ο αρχιλήσταρχος Γιώργης Λίγκος, ο λεγόμενος «Παππούς», και ο άλλος ο ανιψιός του, ο Αναστάσης, που έφερε τον τίτλο «Λίγκος ο Λεβέντης» καθότι για την ομορφιά και τη λεβεντιά του μιλούσαν σε όλη την Ελλάδα¹³¹. Οι Λίγκοι ως ληστές ήταν εντελώς διαφορετικοί από τους άλλους γιατί απέφευγαν να βουτούν τα χέρια τους στο αίμα. Ο Παππούς ήταν κάθετος σε αυτό το ζήτημα. Είναι πιθανό πως αυτός ήταν ο κύριος λόγος που αποχώρησε από τη συμμορία του και σύστησε δική του ο ληστής Λαφαζάνης που αργότερα θα αιχμαλωτίσει τον βουλευτή Σωτήρη

¹³⁰ Ο.π., σσ. 229-249.

¹³¹ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., *Ο Λίγκος ο Λεβέντης*, Λαϊκή Λογοτεχνία, Αθήνα 1980, σ. 38.

Σωτηρόπουλο. Οι Λίγκοι αιχμαλώτιζαν και λήστευαν πλούσιους ή τοκογλύφους. Πάντα ήταν ολιγαρκείς και ποτέ δεν εξαντλούσαν οικονομικά τα θύματά τους. Αντίθετα συνήθιζαν να ζητούν το ένα πέμπτο της αξίας της περιουσίας τους, αφού πρώτα πληροφορούνταν την οικονομική τους κατάσταση¹³².

Σύμφωνα με τον βουλευτή Σωτηρόπουλο, ο Λαφαζάνης ονομαζόταν Μήτσος, ήταν από το Μπούζι Κορινθίας και έκανε τον ληστή από το 1863. Για μεγάλο διάστημα ήταν μαζί με τον Κίτσο τον Νυφίτσα και έπειτα με τον Λίγκο τον Παππού, μέχρι που τελικά χωρίστηκαν και τον άφησαν με τον ανιψιό του¹³³. Οι χωρικοί και οι ποιμένες τους εκτιμούσαν και γι' αυτό ποτέ κανένας από τους Λίγκους δεν προδόθηκε από αυτούς. Όπως γράφει ο Δημήτρης Αθηναίος αντιθέτως τους προστάτευαν: «Οι χωρικοί έμειναν κατάπληκτοι. Τέτοιες πληροφορίες (για τον Λίγκο), ακόμα και να ήξεραν, δεν θα τις έδιναν ποτέ στον ενωμοτάρχη!»¹³⁴. Ακόμα:

«Αλλά τους Λίγκους! Γιατί να τους προδώσουν. Δεν είχαν αιμοβόρα ένστικτα οι δύο αυτοί ληστές, δεν πείραζαν ποτέ άνθρωπο, δεν έβαφαν τα χέρια τους με αίμα. Έγιναν ληστές από ανάγκη, επειδή ο ένας απέφυγε τη στρατιωτική υποχρέωση και ο άλλος αγανακτισμένος με τον ερωτιάρη υπενωμοτάρχη Κότσαρη. Και βγήκαν στα βουνά οπλισμένοι, μάζεψαν κι άλλους απόκληρους της κοινωνίας και αποφάσισαν να παραμείνουν στα βουνά»¹³⁵.

Λέγεται πως μέχρι και οι χωροφύλακες των αποσπασμάτων συμπαθούσαν τους Λίγκους. Για έναν χωροφύλακα, τον Γιάννη Στρίγκα, έτρεφαν ιδιαίτερη συμπάθεια. Έλεγε ο Παππούς: «Αν τύχει μωρέ παιδιά και πιαστούμε με σταυρωτήδες καβαλάρηδες, θέλω να προσέξετε. Να μη χτυπήσετε έναν με άσπρο άλογο, με μια ελιά στο πρόσωπο»¹³⁶.

¹³² Ο.π., σ. 8 & ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., «Οι Λύγκοι, οι λήσταρχοι από το Αραχναίο που έγιναν λαϊκοί ήρωες», *Αργολικά*, χ.τ. 2019, <https://argolika.gr/2019/08/13/%ce%bf%ce%b9-%ce%bb%cf%8d%ce%b3%ce%ba%ce%bf%ce%b9-%ce%bf%ce%b9-%ce%bb%ce%ae%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%bf%ce%b9-%ce%b1%cf%80%cf%8c-%cf%84%ce%bf-%ce%b1%cf%81%ce%b1%cf%87%ce%bd%ce%b1%ce%af%ce%bf/>, (τελευταία πρόσβαση 15 Απριλίου 2020).

¹³³ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίωσις μετά ληστών*, Τυπογραφείον Φραγκλίνος, Αθήνα 1867², σσ. 21-22.

¹³⁴ Ο.π., σσ. 240.

¹³⁵ Ο.π., σσ. 233.

¹³⁶ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., *ό.π.*, σσ. 8-9.

Οι δύο Λίγκοι ήταν άνθρωποι δίκαιοι και ελεήμονες. Μέσα στο μυθιστόρημα του Δημήτρη Αθηναίου, ο Λίγκος ο λεβέντης μοιράζει λεφτά στους φτωχούς, προικίζει άπορα κορίτσια, προστατεύει τις αδικημένες κόρες από τους επιτήδειους της κοινωνίας και εκδικείται τους τοκογλόφους ή άλλους άκαρδους πλούσιους για τις αδικίες που έχουν διαπράξει. «Είναι σκέτη αυτοκτονία να τα βάλει κανείς με τους Λίγκους που τους αγαπάει ο κόσμος όλος, γιατί βοηθούν τους κατατρεγμένους και προικίζουν φτωχά κορίτσια», αναφέρει ο Δημήτρης Αθηναίος¹³⁷.

Ο Παππούς είχε επιβλητικό παρουσιαστικό, ήταν έξυπνος και διπλωμάτης. Ποτέ του δεν σκότωσε και δεν φυγοδικούσε πριν γίνει ληστής. Αναγκάστηκε να πάρει τα βουνά και να βγει στην παρανομία γιατί κηρύχθηκε ανυπόταχτος. Η στρατιωτική θητεία στα 1850 ήταν δυσβάσταχτη για τους χωρικούς. Όταν κάποιος κληρωνόταν να υπηρετήσει, επικρατούσε οδυρμός στην οικογένεια γιατί το οικονομικό κόστος που θα είχε η απουσία του αγοριού ήταν σημαντικό. Όταν κληρώθηκε το όνομα του Λίγκου, ο εικοσάχρονος τότε Παππούς δεν παρουσιάστηκε από παρανόηση και κηρύχθηκε ανυπόταχτος. Κάποια στιγμή, δόθηκε αμνηστία στους ανυπότακτους. Ο Παππούς ξαναγύρισε στην κοινωνία. Όμως δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με τη σκληρή αγροτική δουλειά. Είχε μάθει στον εύκολο, αν και επικίνδυνο, πλουτισμό από τις ληστείες. Αποφάσισε να γυρίσει στα βουνά και να αρχίσει τη νέα του ληστρική «καριέρα»¹³⁸.

Σύμφωνα με τον Σωτηρόπουλο, ο Λίγκος ήταν ο μόνος πελοποννήσιος ληστής που έδρασε συστηματικά στην Πελοπόννησο. Για να αποφύγει όμως τις καταδιώξεις της εξουσίας διέμενε τον περισσότερο καιρό στη Στερεά Ελλάδα. Το επάγγελμά του ήταν βοσκός, όμως για να γλιτώσει τη στρατιωτική θητεία εγκατέλειψε την κοινωνία και κρύφτηκε στα βουνά. Κατόπιν άρχισε να κάνει σποραδικές ληστείες για να μπορεί να αποζημιώνει τους βοσκούς για τις ζημιές που τους προκαλούσαν τα αποσπάσματα που τον καταδίωκαν. Επωφελήθηκε στη συνέχεια από τη γενική αμνηστία που δόθηκε και επανήλθε στην κοινωνία. Την εποχή όμως της Μεσοβασιλείας λόγω της κυβερνητικής χαλάρωσης διέπραξε μαζί με τον Κίτσο τον Νυφίτσα την αιχμαλωσία του Μπάμπα, πιστεύοντας ες μάτην πως ο νέος βασιλιάς θα χορηγήσει και πάλι αμνηστία. Έκτοτε

¹³⁷ Ο.π., σ. 37.

¹³⁸ Ο.π., σσ. 9-10.

εξακολουθεί τον ληστικό βίο, σπανίως όμως πράττει ληστείες και αποφεύγει πάντοτε τις αιματοχυσίες¹³⁹.

Ο Αναστάσης Λίγκος ή Λεβέντης, ο ανιψιός του γέρου, επιδόθηκε στη ληστική ζωή λίγο καιρό πριν από τη μεταπολίτευση του 1862. Αναγκάστηκε να πάρει και αυτός τον δρόμο της παρανομίας επειδή τα αποσπάσματα τον πίεζαν για να αποκαλύψει πού βρισκόταν ο θείος του, ο Παππούς, και τον απειλούσαν ότι θα κλείσουν στη φυλακή αυτόν στη θέση εκείνου. Έτσι πήρε και αυτός το τουφέκι του και εντάχθηκε στη συμμορία του Παππού για αρκετό καιρό μέχρι να κάνει αργότερα τη δική του¹⁴⁰.

Το διήγημα του Δημήτρη Αθηναίου παρουσιάζει τη δραστηριότητα κυρίως του Αναστάση Λίγκου. Περιέχει στιγμιότυπα της ληστικής του καριέρας, ιστορίες που άλλοτε είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους και άλλοτε συνδέονται μέσα στην αφήγηση μέσω κάποιου προσώπου ή γεγονότος. Ο Λίγκος ο λεβέντης, όπως σκιαγραφείται από τον συγγραφέα, αποτελεί την πεμπτουςία της ελληνικής λεβεντιάς. Έχει ομορφιά, φιλότιμο, ευθυκρισία, συναίσθημα, είναι δίκαιος και φιλεύσπλαχνος, είναι αυστηρός και αν χρειαστεί ανήλεος, αλλά ποτέ δεν ξεπερνά τα όρια και σέβεται πάντοτε την ανθρώπινη ζωή.

Ο Λίγκος ο λεβέντης, σύμφωνα με τον συγγραφέα, θα γνωρίσει την Ευγενία, μια όμορφη και πλούσια Αθηναία στην οποία είχε εμπιστευτεί την προστατευμένη του Βασιλική. Η Ευγενία είχε ακούσει για τον Λίγκο και τον θρύλο που περιέβαλε τον όνομα του και θαύμαζε τη λεβεντιά του ελπίζοντας κάποτε να τον γνωρίσει. Οι δυο τους ένα βράδυ θα συναντηθούν στο σπίτι της, όταν ο Λίγκος θα έρθει να επισκεφτεί την προστατευόμενη του και ο έρωτάς τους θα είναι κεραυνοβόλος:

«- Δεν φοβάμαι, εγώ θα έρθω, γιατί κατάλαβα πως εσύ ένιωσες καλύτερα την ψυχή μου. Καταλαβαίνω πως η νεράιδα που ποθώ, η νεράιδα που ονειρεύομαι δεν είναι βλαχοπούλα, αλλά...

-Αχ, ληστή. Σύντροφέ μου και λεβέντη ληστή. Ποια είναι, λοιπόν, η νεράιδα εκείνη που ποθεί η ψυχή σου;

¹³⁹ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ.21-22, υποσημ. α.

¹⁴⁰ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., ό.π.

- Εσύ, της ψιθύρισε ο Λίγκος.

-Θα με αγαπήσεις λοιπόν;

-Ναι, ναι, κυρά μου.

-Λίγκο, κλέφτη της καρδιάς μου!»,

θα είναι τα πρώτα ερωτικά λόγια που θα ανταλλάξουν οι δυο τους¹⁴¹.

Η ωραία Αθηναία όμως έχει αντίπαλο μια βλαχοπούλα, τη Διαμάντω, ανιψιά του μπάρμπα-Θύμιου, που ο Λίγκος είχε γνωρίσει πάνω στο βουνό: «Α, Αθηναία, αρχόντισσα κυρά! Βρυχήθηκε. Ήρθες να μου κλέψεις την αγάπη μου! Τώρα θα λογαριαστούμε οι δυο μας. Και, ή εσύ θα λείψεις ή εγώ, γιατί ο Λίγκος δεν μπορεί να αγαπά και τις δυο μας...»¹⁴². Η Διαμάντω τρελή από ζήλια, θα παίζει το τελευταίο της χαρτί. Θα πάει να βρει τον Λίγκο στο λημέρι του και θα του εξομολογηθεί τον έρωτά της, δεν θα καταφέρει όμως να τον απομακρύνει από την Ευγενία¹⁴³.

Ίσως η Ευγενία ήταν ο λόγος που ο Λίγκος θα πάρει την απόφαση να παραδοθεί στις αρχές. Το θέμα της επικείμενης παράδοσής του θα φουντώσει τις συζητήσεις σε όλη την πρωτεύουσα. «Όλοι τον θαύμαζαν. Οι γυναίκες τον ποθούσαν, είχε γίνει ένας ήρωας. Δεν άκουγε κανείς παρά μόνο επαίνους γι' αυτόν. Οι αγαθοεργίες του μαθεύτηκαν παντού. Και τώρα, αυτός ο άνθρωπος θα καταδικαζόταν; Θα του έκοβαν το όμορφο κεφάλι του; Όλοι περίμεναν με αγωνία το αποτέλεσμα»¹⁴⁴.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η Ρηνιώ η λυγερή, κόρη του τοκογλύφου Χρονόπουλου, την οποία ο Λύγκος είχε ευεργετήσει στο παρελθόν, παντρεμένη τώρα με έναν βουλευτή, θα κατορθώσει να επηρεάσει τον σύζυγό της ώστε να δοθεί χάρη στον Λίγκο¹⁴⁵. Ο έρωτας του Λίγκου και της Ευγενίας θα παραμείνει παντοτινό ειδύλλιο, γιατί αξεπέραστα εμπόδια θα εμποδίσουν τον γάμο τους. Ποτέ τους δεν θα παντρευτούν. Θα εξακολουθήσουν να αγαπιούνται και να βλέπονται τις νύχτες. Ο Λίγκος θα ξεχάσει

¹⁴¹ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., ό.π., σσ. 182-183.

¹⁴² Ό.π., σσ. 332-333.

¹⁴³ Ό.π., σ. 362.

¹⁴⁴ Ό.π., σ. 363.

¹⁴⁵ Ό.π., σ. 374.

το ληστρικό του παρελθόν αποφεύγοντας να αναφέρεται σε αυτό, θα το χαρακτηρίζει πλέον πράγματα «επιπόλαια»¹⁴⁶.

Ο Απόστολος Δούρβαρης παραθέτει ένα μικρό απόσπασμα από το ληστρικό μυθιστόρημα του Αιμίλιου Αθηναίου (Αριστείδη Κυριακού), *Ο Λίγκος ο λεβέντης ο αρχιληστής*, στο οποίο παρουσιάζει έναν διάλογο μεταξύ της Διαμάντως, ανιψιάς του γέρο Θύμιου, και του Δημήτρη που την αγαπά και θέλει να την πείσει να γίνει γυναίκα του. Η Διαμάντω όμως είναι μια κοπέλα διαφορετική από τις άλλες και δεν θέλει να παντρευτεί. Αντίθετα θέλει να ζήσει ελεύθερα χωρίς άνδρα στο κεφάλι της. Ο κρυφός της πόθος είναι να γίνει αγαπητικά του Λίγκου του λεβέντη που όμως την περιφρονεί. Έτσι δεν της απομένει παρά να γίνει αγαπητικά του Δημήτρη. Οι δύο νέοι είναι έτοιμοι να προχωρήσουν και «η καταστροφή θα συντελείτο», όπως γράφει ο Κυριακός, αν δεν επενέβαινε ο γέρο Θύμιος φωνάζοντας: «Σταθήτε, μωρέ... Σταθήτε και σας έπιασα»¹⁴⁷.

Αν και δεν υπάρχει η δυνατότητα πρόσβασης στην υπόλοιπη πλοκή του έργου του Κυριακού ώστε να είναι εφικτή μια ασφαλής σύγκριση με το ομώνυμο μυθιστόρημα του Δημήτρη Χανού, η Διαμάντω του τελευταίου, ανιψιά του μπάρμπα Θύμιου, έχει αντίστοιχη ελευθεριάζουσα συμπεριφορά, αποκαλύπτει τις σκέψεις της και εξομολογείται τον έρωτά της στον Λίγκο τον λεβέντη. Οι δύο διάλογοι παρουσιάζουν ομοιότητες ως προς το ύφος και ως προς το περιεχόμενο. Είναι πολύ πιθανό άλλωστε, το έργο του Αιμίλιου Αθηναίου να αποτέλεσε το μοντέλο για το αντίστοιχο του Δημήτρη Χανού.

Τέλος, ολοκληρώνοντας αυτό το αφιέρωμα στους δύο Λίγκους με το παρακάτω δημοτικό άσμα τραγουδημένο για τον Παππού, γίνεται αντιληπτή η εξέχουσα θέση που κατείχε στην καρδιά του λαού:

Ο Γερό-Λίγκος (γύρω στα 1860)¹⁴⁸

*Ένας μοίραρχος και ένας ενωματάρχης,
όλο ρώταγαν και ματαρώταγαν*

¹⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 375.

¹⁴⁷ ΔΟΥΡΒΑΡΗΣ, Α. *Ο Κυριακός Αριστείδης και το λαϊκό ανάγνωσμα*, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1992, σσ. 145-148.

¹⁴⁸ ΧΑΛΑΤΣΑΣ, Δ. (επιμ.), *Ληστρικά τραγούδια*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2000, σ. 190.

πουλάκια κι αηδονάκια:

-Άσπρα μου πουλιά μαύρα μου χελιδόνια,

μην τον είδατε τον απαντήσατε

τον Λίγκο τον λεβέντη τον αρχιληστή;

-Ψες τον είδαμε τον απαντήσαμε,

σε βλάχικα κονάκια, πού 'τρωε κι έπινε,

αρνιά και γορνοπούλια και γλυκό κρασί.

Τον κερνούσαμε τον τραγουδούσανε,

πέντ' έξι βλαχοπούλες, κι η μικρότερη

τον κρυφοκουβεντιάζει και του έλεγε:

-Δεν παντρεύεσαι, δεν προξενεύεσαι,

δεν παίρνεις βλαχοπούλα σαν και μένανε;

-Δεν παντρεύομαι δεν προξενεύομαι,

δεν παίρνω βλαχοπούλα σαν και σένανε,

τ' έχω ένταλμα έχω κατασχετήριο,

απ' τον βασιλιά κι απ' τον εισαγγελέα

να με πιάσουνε να με κρεμάσουνε.

2.Α.ε. Ανωνύμου, Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας & Τζανακάρης Βασίλης, Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν

Η ιστορία του Φώτη Γιαγκούλα, φημισμένου ληστή του μεσοπολέμου, ήταν γεμάτη δράση, ληστείες και αιχμαλωσίες. Θεωρείτο άπιαστος αφού διαρκώς κατόρθωνε να ξεγλιστρά ενώ όσες φορές συνελήφθη μπόρεσε να δραπετεύσει. Ήταν σκληρός και ενίοτε έπαιρνε άδικα κεφάλια. Γεννήθηκε στον Μεταξά Σερβίων Κοζάνης, πιθανώς το 1894, και έδρασε στην περιοχή που περικλείουν τα βουνά Χάσια, Καμβούνια και Όλυμπος. Πήγε μέχρι τη δευτέρα Γυμνασίου γιατί ο πατέρας του ήθελε να τον κάνει γιατρό. Ορφάνεψε όμως νωρίς και χωρίς να έχει πλέον τους ανάλογους πόρους αναγκάστηκε να αφήσει το σχολείο και να γίνει αγρότης. Αν και είχε αυτή τη στοιχειώδη μόρφωση, απέφευγε να γράφει για να μην έχουν δείγμα της γραφής του οι

αρχές. Πολέμησε ηρωικά στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο και πήρε τον βαθμό του δεκανέα και κατόπιν του λοχία. Ο θρύλος τον θέλει να βγαίνει στο κλαρί για τα μάτια της Μαρίας εξαιτίας της οποίας έκανε τον πρώτο του φόνο¹⁴⁹.

Ο Φώτης Γιαγκούλας εκπροσωπούσε για τον λαό την μπέσα, τη λεβεντιά, το ανυπότακτο και το αντιεξουσιαστικό στοιχείο του Έλληνα. Υπήρξε έντιμος απέναντι στους συντρόφους του και ποτέ δεν πρόδωσε κανέναν τους, αντίθετα με την τακτική που επικρατούσε τότε. Έκανε ωστόσο και αποτρόπαια εγκλήματα, όπως τις δολοφονίες του γιατρού Οδυσσέα Νικολαΐδη, του προέδρου της Τσαπουρνιάς Αθανάσιου Πάικου και την αιχμαλωσία του πρώην υπουργού Σπύρου Στάη στον Όλυμπο. Τα εγκλήματα αυτά αποδόθηκαν στον ίδιο, το πιθανότερο είναι όμως να τα έκαναν άλλα μέλη της συμμορίας του, ιδιαίτερα το τελευταίο είναι βέβαιο πως ήταν έργο του Πάντου Μπαμπάνη¹⁵⁰.

Σκοτώθηκε ψηλά στον Όλυμπο στις 20 Σεπτεμβρίου 1925, πολεμώντας σώμα με σώμα με τα καταδιωκτικά αποσπάσματα, όντας επικηρυγμένος για το τεράστιο ποσό των 400.000 δραχμών ή, σύμφωνα με άρθρο στον *Ταχυδρόμο Βορείου Ελλάδος*, που δημοσιεύτηκε λίγο μετά την εξόντωση της συμμορίας του, των 600.000 δραχμών¹⁵¹. Το κεφάλι του, μαζί με εκείνα των συντρόφων του Πάντου Μπαμπάνη και Κώστα Τσαμήτα στάλθηκαν στην Αθήνα για φρενολογική εξέταση αλλά και «δια να παρελάση προ αυτών ολόκληρος η Γιαγκουλόφιλος πρωτεύουσα η οποία εθέλγετο με την ληστρικήν φιλολογίαν»¹⁵².

Ο Γιαγκούλας και ο Μπαμπάνης φέρονται πως είχαν δει τον επικείμενο χαμό τους στο διάβασμα της πλάτης των σφαχτών. Σύμφωνα με γράμμα που βρέθηκε μέσα στα λιγοστά υπάρχοντά τους και που έφερε στο φως της δημοσιότητας η διοίκηση Χωροφυλακής Θεσσαλονίκης, οι δύο ληστές ομολογούν πως έχουν πλέον κουραστεί από την τραχιά ζωή του ληστή και πως δεν τους απασχολεί ο θάνατος. Το μόνο που ζητούν με τη «διαθήκη» τους από τον αποσπασματάρχη που θα τους εξοντώσει είναι να δημοσιεύσει πως γνώριζαν πρωτύτερα τον θάνατό τους. Η αναγραφόμενη σε αυτή

¹⁴⁹ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σ. 246,251.

¹⁵⁰ *Ό.π.*, σσ. 265, 278.

¹⁵¹ *Ό.π.*, σσ. 265-266, 328, 377.

¹⁵² *Ό.π.*, σ. 353.

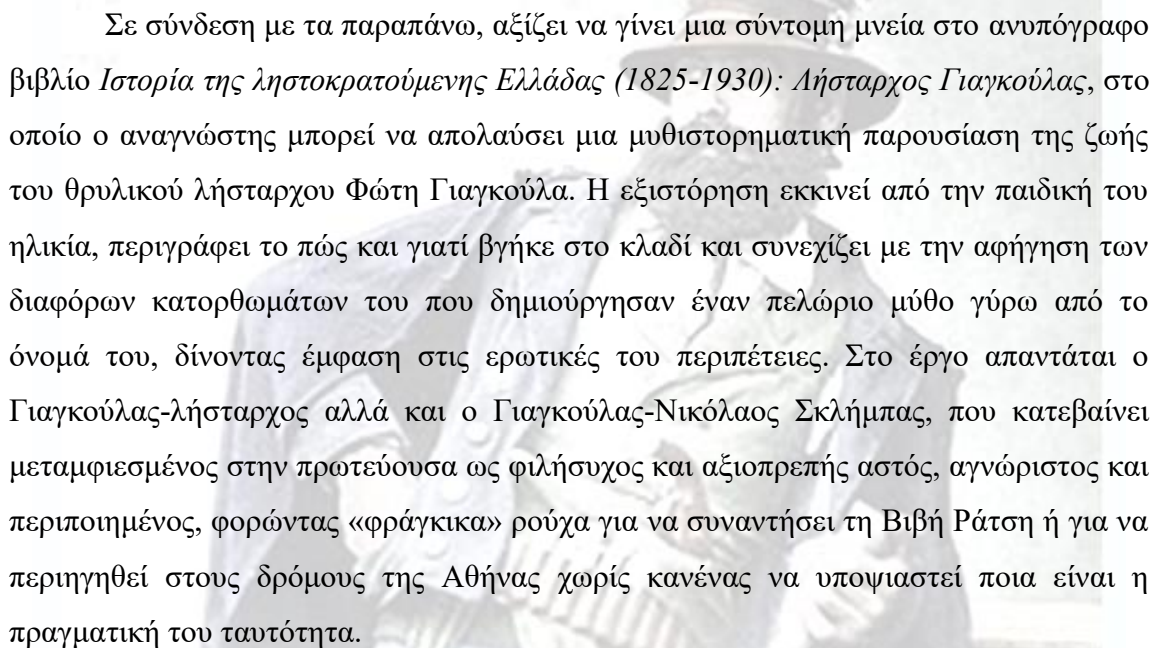
ημερομηνία είναι η 28η Αυγούστου 1925, περίπου ένα μήνα πριν από το τέλος της συμμορίας στις 20 Σεπτεμβρίου 1925¹⁵³. Ο λήσταρχος και οι περιπέτειές του τροφοδότησαν με πλούσιο υλικό τη ληστρική επικαιρότητα και ενέπνευσαν την πένα πολλών συγγραφέων που μνημόνευσαν τα κατορθώματά του στις επιφυλλίδες της εποχής, και φυσικά, όπως είναι αναμενόμενο, τη λαϊκή μούσα. Το ακόλουθο δημοτικό τραγούδι απαθανατίζει τον λήσταρχο Γιαγκούλα, ήρωα του λαού, αγαπημένο των γυναικών:

Φώτης Γιαγκούλας (1925)¹⁵⁴

*Εγώ ήμουν ένας φοιτητής
και τώρα έγινα ληστής.
Ρέμα το ρέμα ρεματιά
στης Ελασσόνας τα χωριά
μια βλαχοπούλα έπλενε,
«Φώτη Γιαγκούλα» έκραζε.
– Γεια σου, χαρά σου, λυγερή.
– Καλώς τον Φώτη τον ληστή.
– Μην είν' στρατιώτες στο χωριό
μην είν' και το ευζωνικό;
– Ούτε στρατιώτες στο χωριό,
ούτε και το ευζωνικό,
μόν' ένας βλάκας μοίραρχος
κι ένας ανθυπομοίραρχος.
Λένε θα σε σκοτώσουνε
και θα σε βαλαντώσουνε.
– Αν έρθω βράδυ στο χωριό,
Θα τους σκοτώσω και τους δυο.*

¹⁵³ Ο.π., σσ. 388-389.

¹⁵⁴ ΧΑΛΑΤΣΑΣ, Δ. (επιμ.), ό.π., σ. 182.

Σε σύνδεση με τα παραπάνω, αξίζει να γίνει μια σύντομη μνεία στο ανυπόγραφο βιβλίο *Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας*, στο οποίο ο αναγνώστης μπορεί να απολαύσει μια μυθιστορηματική παρουσίαση της ζωής του θρυλικού λήσταρχου Φώτη Γιαγκούλα. Η εξιστόρηση εκκινεί από την παιδική του ηλικία, περιγράφει το πώς και γιατί βγήκε στο κλαδί και συνεχίζει με την αφήγηση των διαφόρων κατορθωμάτων του που δημιούργησαν έναν πελώριο μύθο γύρω από το όνομά του, δίνοντας έμφαση στις ερωτικές του περιπέτειες. Στο έργο απαντάται ο Γιαγκούλας-λήσταρχος αλλά και ο Γιαγκούλας-Νικόλαος Σκλήμπας, που κατεβαίνει μεταμφιεσμένος στην πρωτεύουσα ως φιλήσυχος και αξιοπρεπής αστός, αγνώριστος και περιποιημένος, φορώντας «φράγκικα» ρούχα για να συναντήσει τη Βιβή Ράτση ή για να περιηγηθεί στους δρόμους της Αθήνας χωρίς κανέναν να υποψιαστεί ποια είναι η πραγματική του ταυτότητα.

Πρόκειται για ένα λαϊκό ανάγνωσμα πιθανότατα της δεκαετίας του 1970, καθώς ο βίος των λήσταρχων εξακολουθούσε να ελκύει το αναγνωστικό κοινό πολλά χρόνια μετά την εξαφάνισή τους. Ως κείμενο είναι απλοϊκό, γραμμένο στη δημοτική γλώσσα, με πολλά διαλογικά κομμάτια που του προσδίδουν ένταση και αμεσότητα και πολλά πρόσωπα που κρατούν μικρούς ρόλους. Μύθος και πραγματικότητα διαπλέκονται με πειστικότητα, δεν είναι όμως λίγες οι ανακρίβειες και τα λάθη που μπορούν να εντοπιστούν αν ληφθούν υπόψη οι διαθέσιμες ιστορικές πληροφορίες για τον διαβόητο λήσταρχο (π.χ. ως τόπος γεννήσεώς του αναφέρεται το Ριάχοβο Ιωαννίνων¹⁵⁵ ενώ είναι εξακριβωμένο πως γεννήθηκε στον Μεταξά Σερβίων Κοζάνης), αυτή δε η προχειρότητα είναι και ο λόγος που δεν θα δοθεί περαιτέρω έκταση στην παρουσίασή του αναγνώσματος.

2.Α.στ. Ράπτης Νικόλαος, *Ημερολόγιο ιατρού Νικολάου Μ. Ράπτου: Η Απαγωγή*

Τέλος, με τα φώτα στραμμένα ακόμα στον Φώτη Γιαγκούλα, παρουσιάζεται το χρονικό της απαγωγής του Νικολάου Ράπτη που έχει ιδιαίτερη αξία καθώς καταγράφει

¹⁵⁵ ΑΝΩΝ., *Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας*, Εκδόσεις «Ιστορία και ντοκουμέντα», χ.τ. χ.χ., σ. 13.

με ακρίβεια τις τελευταίες στιγμές του διαβόητου λήσταρχου και της συμμορίας του. Η καταστροφή της και ο χαμός ενός αδιαμφισβήτητου θρύλου της ελληνικής ληστοκρατίας αποτελεί πράγματι ορόσημο για τη ληστρική ιστοριογραφία καθώς σηματοδοτεί το επικείμενο τέλος των βασιλέων των βουνών, γνώμη που διατυπώνει άλλωστε και ο ίδιος ο Ράπτης κάνοντας τον απολογισμό της περιπέτειάς του¹⁵⁶.

Ο Νικόλαος Ράπτης, φοιτητής της ιατρικής, είκοσι ενός ετών, και ο πρώτος του ξάδελφος Μήτσος Ράπτης, απόφοιτος Δημοτικού, δώδεκα ετών, γόννοι πλούσιων κτηνοτροφικών οικογενειών της επαρχίας Τυρνάβου, θα απαχθούν από τη συμμορία του Γιαγκούλα στις 7 Σεπτεμβρίου 1925 και θα παραμείνουν μαζί με τους ληστές για δεκατέσσερις ημέρες. Σύμφωνα με τους τελευταίους, ο Διονύσιος Ράπτης, πατέρας του Μήτσου, είχε συνδράμει στην εξόντωση του λήσταρχου Κατσίβελου και για τον λόγο αυτόν, όπως υπαγόρευαν οι ληστρικοί νόμοι, η οικογένεια Ράπτη έπρεπε να τιμωρηθεί.

Στην πραγματικότητα, η συμμορία, γνωρίζοντας πως έχει απομείνει η μόνη σχεδόν στην Ελλάδα και πως είχε διατεθεί μεγάλη δύναμη της χωροφυλακής για την εξόντωσή της, ήθελε να εγκαταλείψει τη χώρα και να καταφύγει στην Αλβανία. Έχοντας όμως παραδώσει οι λήσταρχοι το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων που απέκόμισαν από τη ληστρική τους δραστηριότητα στις οικογένειές τους που είχαν ήδη φυγαδευτεί στη γειτονική χώρα, οργάνωσαν την τελευταία και ολέθρια γι' αυτούς απαγωγή με στόχο να αποκομίσουν ένα σεβαστό ποσό χρημάτων, μια τελευταία «μπάζα» για την άνετη αποκατάστασή τους¹⁵⁷.

Ο Νικόλαος Ράπτης, σχετικά με την προδοσία του Κατσίβελου, αρνείται στο κείμενό του οποιαδήποτε σχέση της οικογένειάς του με αυτή ή όποιες δοσοληψίες με τους ληστές. Σύμφωνα όμως με σαφή υπαινιγμό του βουλευτή Τυρνάβου, Γεώργιου Ροδόπουλου, ο Διονύσιος Ράπτης, πατέρας του μικρού Μήτσου που έχασε τη ζωή του στη συμπλοκή της συμμορίας Γιαγκούλα με τα καταδιωκτικά αποσπάσματα, ήταν ο

¹⁵⁶ ΡΑΠΤΗΣ, Ν., *Ημερολόγιο ιατρού Νικολάου Μ. Ράπτη: Η Απαγωγή*, χ.τ. 1925, σ.44, <https://docplayer.gr/43374646-Imerolopon-iatroy-nikolaoy-m-raptoy-i-apagogi-ton-exadelfon-nikolaoy-milt-ratttoy-foititoy-iatrikis-kai.html> (τελευταία πρόσβαση 21 Ιουνίου 2020).

¹⁵⁷ Ο.π., σσ. 4-9.

προσωπικός «τραπεζίτης» του συντρόφου του Γιαγκούλα, Πάντου Μπαμπάνη, και άνθρωπος της απόλυτης εμπιστοσύνης του¹⁵⁸.

Ο Ράπτης, στο χρονικό της απαγωγής του περιγράφει τις μορφές των δεσμοφυλάκων του, κολακευτικά όμως λόγια έχει να πει μόνο για τον Γιαγκούλα: «Ο Γιαγκούλας ήτο νέος, άγαμος, πρώτου αναστήματος, εύσωμος και στιβαρός με μαλλιά ξανθά και μεγάλα μέχρι του αυχένος, γενειάδα μετρία, όμορφος, λεβέντης, μορφή και συμπεριφορά ευγενική (ασχέτως του ληστρικού καθήκοντος) θαρραλέος, τολμηρός και άριστος σκοπευτής». Τους τρεις υπόλοιπους ομοίους του χαρακτηρίζει εντούτοις ως εγκληματικές και αποκρουστικές φυσιογνωμίες. Ο Γιαγκούλας, σύμφωνα με τον Ράπτη, βγήκε στο κλαρί αφού δραπέτευσε από το τρένο που τον μετέφερε από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα για να δικαστεί για μια υπόθεση ζωοκλοπής¹⁵⁹.

Σημεία που παρουσιάζουν ενδιαφέρον στο κείμενό του είναι πρώτον το γνωστό «διάβασμα» της σπάλας από τον Γιαγκούλα παρουσία του, που προέβλεψε πως θα χυνόταν πολύ αίμα, όπως και έγινε. Επίσης, η αντίθεση που παρουσιάζει ο Γιαγκούλας σε σχέση με τους άλλους συμμορίτες στη συμπεριφορά του απέναντι στους αιχμαλώτους: «...καθ'όλον το διάστημα της ληστείας, όχι μόνον δεν έδειξε σημεία κακής διαθέσεως, αλλά απεναντίας εθήρει στάσιν ευγενή και ενθαρρυντικήν, ασχέτως ποια ήτο η τελική ειλημμένη απόφασίς των»¹⁶⁰. Αξιόλογη ακόμα πληροφορία είναι πως η συμμορία πράγματι προδόθηκε όπως πιστεύεται από τον κτηνοτρόφο Γκόρτσο τον οποίο μοιραία εμπιστεύθηκε ο Μπαμπάνης¹⁶¹. Επιπλέον, πολύ σημαντικό είναι πως αποσαφηνίζεται ποιος ευθύνεται για τον άνανδρο θάνατο του μικρού Μήτσου Ράπτη που, σύμφωνα με τον ξάδελφό του, εκτελέστηκε από τον Λεωνίδα Μπαμπάνη, όταν πλέον τα υπόλοιπα μέλη της συμμορίας είχαν εξοντωθεί από τα πυρά των χωροφυλάκων. Ο συγγραφέας, κατά τη συμπλοκή, τραυματίστηκε στο πόδι από τις σφαίρες των τελευταίων, αλλά και σε πολλά άλλα σημεία του σώματός του από το μαχαίρι του Μπαμπάνη καθώς προσπαθούσε να αποδράσει¹⁶².

¹⁵⁸ TZANAKAPHS, B., *ό.π.*, σ. 386.

¹⁵⁹ ΡΑΠΤΗΣ, Ν., *ό.π.*, σσ. 3-4.

¹⁶⁰ *Ο.π.*, σσ. 16-18.

¹⁶¹ *Ο.π.*, σσ. 25-28.

¹⁶² *Ο.π.*, σσ. 37-38.

Τέλος, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η απάνθρωπη στάση των χωροφυλάκων απέναντί του, όταν αιμόφυρτος, μετά τον θάνατο των τριών από τους ληστές, κατόρθωσε να φτάσει κοντά τους:

«Παρεκάλεσα τον μοίραρχον να διαθέσει 3-4 χωροφύλακας από τους 55 που είχε, να με πηγαίνουν προς την βρύση, δια να με περιποιηθούν κατά το δυνατόν και η απάντησις ήτο η εξής;

-Εγώ έχω την ληστεϊαν, εσένα θα κυττάζω (sic);

-Ευχαριστώ πολύ, του λέγω. Έμεινα εκεί με συνεχή αιμορραγίαν, αλλά ευτυχώς που δεν μου είχε κόψη θανατηφόρον τινά αρτηρίαν»¹⁶³.

Είναι επίσης ακραίο το γεγονός πως ο Ράπτης θα αναγκαστεί να περάσει ολομόναχος στο βουνό ολόκληρη τη νύχτα, αιμορραγώντας και υποφέροντας από τους πόνους, ξαπλωμένος πάνω στα χαλίκια δίπλα στα πτώματα των πεσόντων στη προηγούμενη ανταλλαγή πυρών, μέχρι τελικά να διασωθεί το επόμενο πρωινό από τρεις κτηνοτρόφους που ήρθαν να παραλάβουν εκείνον και τις ακέφαλες σωρούς των ληστών, ανάμεσα στις οποίες λίγο έλλειψε να είναι και η δική του¹⁶⁴.

2.B. Ιταλικά και ιταλόγλωσσα λογοτεχνήματα

2.B.a. Εισαγωγικά

Η παρουσίαση των συγγραμμάτων που αφορούν στους ιταλούς ληστές και briganti αρχίζει με το έργο του Benedetto Croce *Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi*. Το σύγγραμμα του Croce εκδόθηκε το 1892 και, όπως δηλώνεται από τον τίτλο του, επικεντρώνεται στη θρυλική μορφή του brigante Angiolillo που έζησε και έδρασε στα μέσα προς τέλος του 18ο αι. Ακολουθεί η γνωστή κωμική όπερα του γάλλου συνθέτη Daniel Auber *Fra Diavolo*, που ανέβηκε πρώτη φορά το 1830 στην Opéra Comique του Παρισιού¹⁶⁵. Το λιμπρέτο είναι του Eugène Scribe και περιγράφει ένα κωμικό περιστατικό με κεντρικό ήρωα τον διαβόητο Fra Diavolo που υπήρξε ένας από

¹⁶³ Ο.π., σσ. 39-38.

¹⁶⁴ Ο.π., σσ. 40-43..

¹⁶⁵ ANON, «Fra Diavolo», *Opera-Arias*, χ.τ. χ.χ., <https://www.opera-arias.com/auber/fra-diavolo/> (τελευταία πρόσβαση 3 Σεπτεμβρίου 2020).

τους πρώτους briganti, με την πραγματική έννοια του όρου και έδρασε στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αι.

Σειρά έχει στη συνέχεια μια σύντομη αναφορά στο ποίημα του Giovanni Pascoli «Romagna» από τη συλλογή του *Myricae*, με αφορμή τη μνημόνευση ενός ακόμα διαβόητου και αμφιλεγόμενου brigante που έδρασε στην περιοχή της Emilia-Romagna και βρήκε τον θάνατο το 1851 σε ένοπλη σύγκρουση της συμμορίας του με τα παπικά στρατεύματα. Ο εξίσου διάσημος brigante, ο «livellatore» Domenico Tiburzi που έδρασε προς τα τέλη του 19ου αι., ζωντανεύει κατόπιν στη συλλογή των κυριότερων συμβάντων της ληστρικής του «καριέρας» από την Giulia Mitten.

Τέλος θα γίνουν ορισμένες αναφορές στο προτελευταίο κεφάλαιο της παρούσης, τόσο στην αυτοβιογραφία του ονομαστού brigante Antonio Gasparoni, που έδρασε μέχρι τα μέσα του 19ου αι. και μακροημέρευσε στη φυλακή καθώς και στο δίτομο μυθιστόρημα *Un banchetto di carne umana* με την υπογραφή του δικηγόρου Antonio Vismara . Πρόκειται για ένα ανατριχιαστικό «απάνθισμα» σε μυθιστορηματική μορφή της απάνθρωπης δράσης των διεστραμμένων αδελφών Cipriano και Giona La Gala που το 1864 καταδικάστηκαν σε θάνατο από το Κακουργιοδικείο της Caserta,.

Κατά τον ίδιο τρόπο, μεμονωμένα αποσπάσματα από την αυτοβιογραφία του Carmine Donatello Crocco, γραμμένη από το ίδιο του το χέρι, του πιο ξακουστού ίσως από όλους τους συναδέλφους του σε ολόκληρο τον 19ο αι. θα λειτουργήσουν επικουρικά στα επόμενα κεφάλαια κατά την αντιπαραθετική θεώρηση της ληστρικής πραγματικότητας στην Ελλάδα και στην Ιταλία. Η παρουσίαση της ιταλικής ληστρικής μυθιστοριογραφίας θα εμπλουτιστεί επίσης, όπου είναι σκόπιμο, με εμβόλιμες αναφορές στο έργο του Alexandre Dumas père, *Cento anni di brigantaggio nelle province meridionali d' Italia*, του Francesco Montefredini, *Memorie autografe del Generale Manhès intorno a' briganti*, του Francesco Saverio Nitti, *Eroi e briganti*, και άλλων δημιουργών.

2.B.β. Benedetto Croce, Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi

Ο Croce στο δοκίμιό του *Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi* καταπιάνεται με τον brigante Angelo Duca γνωστό ως Angiolillo και αφηγείται πλήθος

ιστοριών που αφορούν τη ζωή και τα κατορθώματά του. Μολονότι δεν πρόκειται για μυθιστόρημα, κρίνεται σκόπιμη η συνοπτική παρουσίαση αυτού του έργου ακριβώς επειδή σκιαγραφεί τη δράση ενός ξεχωριστού brigante. Η πένα του Croce διασώζει από τη λήθη, έστω αποσπασματικά, αυθεντικές ιστορίες, που αφορούν στη ζωή, στα κατορθώματα και στον θάνατο του Angiolillo, του ιταλού Ρομπέν των Δασών. Τις ιστορίες αυτές που έχουν μυθιστορική έκφραση και ύφος, παραδίδουν προγενέστεροι δημιουργοί που εμπνεύστηκαν από αυτόν τον θρυλικό ληστή τον οποίο περιγράφει με γλαφυρότητα και ο Nitti¹⁶⁶.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Angiolillo έζησε και έδρασε τον 18ο αι., προτού το brigantaggio λάβει έντονη πολιτική χροιά και πριν οι briganti χάσουν κάθε ίχνος ανθρωπιάς. Για τον ιταλικό Νότο υπήρξε λαϊκός ήρωας. Ο Croce χρησιμοποιεί ως οδηγό του οδοιπορικού του στη ζωή του ονομαστού brigante το έργο του Don Pasquale Fortunato από το Rionero, απ' όπου καταγόταν επίσης και ο Angiolillo. Ο Don Pasquale Fortunato έζησε την ίδια εποχή με τον brigante και κατέγραψε τα σημαντικότερα στιγμιότυπα της ζωής του ως αυτόπτης ή αυτήκοος μάρτυρας σε ένα έπος τριών ασμάτων¹⁶⁷.

Ο Don Pasquale Fortunato διηγείται πως ο Angelo Duca γεννήθηκε από φτωχούς γονείς και το επάγγελμά του ήταν βοσκός. Δεν ήταν όμορφος, ήταν κοντός και σκουρόχρωμος. Τη νεότητά του την πέρασε ήσυχα χωρίς να έχει μπλεξίματα με τη δικαιοσύνη. Κάποια στιγμή «andò alla montagna o si dette alla campagna» και έγινε brigante. Πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλος τότε, περίπου πενήντα χρονών. Ο Angelo είχε εμπιστευτεί τα πρόβατά του σε έναν ανιψιό του ο οποίος τα έβοσκε καταχρηστικά στη γη του Duca di Martina. Ο φύλακας του δούκα έπιασε επ' αυτοφώρω τον νεαρό και τον χτύπησε άσχημα. Ο Angelo βλέποντας τη σκηνή, πυροβόλησε κατά του φύλακα που ήταν έφιππος και σκότωσε το άλογό του. Ο φύλακας τον κυνήγησε αλλά ο Angelo κατόρθωσε να του ξεφύγει. Παρότι ο Duca di Martina δέχτηκε να τον συγχωρήσει υπό τον όρο να παρουσιαστεί στη δικαιοσύνη, ο Angelo που δεν εμπιστευόταν ούτε τον λόγο του δούκα ούτε τη δικαιοσύνη της εποχής προτίμησε να συνεχίσει τη ζωή του

¹⁶⁶ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 33,35.

¹⁶⁷ CROCE, B., *ό.π.*, σ. 7.

ελεύθερος στα βουνά. Έτσι η εξουσία ενός άρχοντα και η μηδαμινή αξιοπιστία της δικαιοσύνης οδήγησαν έναν άνθρωπο που έριξε μια τουφεκιά σε τέτοια απόγνωση ώστε να γίνει brigante ¹⁶⁸.

Ο Angiolillo έδρασε στην Basilicata που, λόγω της μεγάλης φτώχειας, της άγονης γης, της παντελούς έλλειψης βιομηχανικής δραστηριότητας και οδικού δικτύου, ανεδείχθη ως η ιδανικότερη περιοχή για τις ληστρικές επιχειρήσεις τότε και μεταγενέστερα¹⁶⁹. Τα πρώτα του βήματα ως brigante τα έκανε δίπλα στον Tommaso Freda στην επαρχία του Salerno, τον οποίο γνώριζε από παλιά. Μετά από οκτώ μήνες σχημάτισε τη δική του συμμορία που αρχικά αριθμούσε περισσότερους από είκοσι άνδρες¹⁷⁰, για να φτάσει να έχει υπό τις διαταγές του αργότερα περίπου εκατόν είκοσι¹⁷¹. Τα πρωτοπαλλήκαρά του ήταν ο Costantino Rocco, ο Giuseppe Russo, ο Giovanni Gallo και δύο αδέρφια με το επώνυμο Parapiglia. Ο Angiolillo επέβαλε στην ομάδα του αυστηρή πειθαρχία. Απαγόρευε τις φιλονικίες, τις ασυμφωνίες και κάθε είδους υπερβολές στις οποίες εύκολα θα μπορούσαν να παρεκτραπούν οι σύντροφοί του. Παρότι όμως ήταν αυστηρός, ήταν ταυτόχρονα αγαπητός και σεβαστός για την αμεροληψία και την ανιδιοτέλειά του κατά τη μοιρασιά της λείας και τη διευθέτηση των λογαριασμών της ομάδας¹⁷².

Καθώς ήταν υποχρεωμένος να κλέβει για να ζήσει, συχνά έκανε διαρρήξεις τα βράδια ή γύμνωνε ταξιδιώτες. Αυτό που του άρεσε ιδιαίτερα όμως ήταν να ζητά χρήματα με ευγενικές επιστολές. Πολλές φορές, αν και του δινόταν η ευκαιρία να κλέψει περισσότερα, αρκούταν στα λιγότερα. Μέρος της λείας του έδινε στους χωρικούς για να αγοράσουν σπόρο και προίκιζε τα φτωχά κορίτσια, όπως και ο φοβερός Abbate Cesare, έναν αιώνα πρωύτερα. Γι' αυτό, έχοντας τους πληθυσμούς με το μέρος του, κατόρθωσε να αντέξει περισσότερο στον χρόνο σε σχέση με άλλους συναδέλφους του¹⁷³.

¹⁶⁸ Ο.π., σσ. 9-11.

¹⁶⁹ Ο.π., σσ. 14-15.

¹⁷⁰ Ο.π., σσ.16-17.

¹⁷¹ DUMAS, A., *Cento anni di brigantaggio nelle province meridionali d' Italia*, μτφ. Torelli, E., Stamperia di salvatore De Marco, Νάπολη 1863, σ.15.

¹⁷² CROCE, B., ό.π., σσ. 16-17.

¹⁷³ Ο.π., σσ. 17-19.

Οι ευεργεσίες του φαίνεται πως δεν οφείλονταν ούτε σε προνοητικότητα ούτε σε κάποιου είδους θρησκευτική προκατάληψη αλλά σε αληθινά συναισθήματα γενναιοδωρίας και ελεημοσύνης. Ο Croce ωστόσο διακρίνει στις πράξεις του αυτές έναν έξυπνο υπολογισμό και κάποιο συναίσθημα ματαιοδοξίας που συνδέεται με τον πανηγυρικό θαυμασμό ενός μεγάλου μέρους του πλήθους που τον υποδεχόταν ως ευεργέτη και προστάτη του. Μια τέτοια καταγραφή της αγάπης του λαού συνδέεται με το παρακάτω στιγμιότυπο. Μια φορά φτάνοντας ο Angiolillo στο Calitri, ρώτησε ποιος ήταν ο πλουσιότερος του χωριού και του απάντησαν πως ήταν ο παπάς της ενορίας. Πήγε τότε και του απέσπασε ένα αξιοσέβαστο ποσό «με το οποίο αγόρασε σε όλους σιτάρι, και μετά συνοδευόμενος από ζητιάνους, στους χωρικούς, σε φτωχούς, σε κουρελήδες, μοίρασε τα πάντα από ελεημοσύνη...»¹⁷⁴.

Δύο άλλοι βιογράφοι του Angiolillo, οι Bartels και Gorani, αναφέρουν επίσης πως σαν μάθαινε ότι σε κάποιο τόπο είχε συμβεί μια μεγάλη αδικία έσπευδε να αποδώσει δικαιοσύνη, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με μεγάλους φεουδάρχες και πλούσιους εκκλησιαστικούς. Έστηνε μάλιστα ένα πρόχειρο δικαστήριο, άκουγε αμφότερες τις πλευρές, ανακοίνωνε τις ποινές ακριβώς σαν να ήταν δικαστής. Τη φήμη αυτή θεωρεί όμως υπερβολική ο Croce που πιστεύει πως απλώς μερικές φορές παρενέβη για να διευθετήσει κάποιες διαφωνίες¹⁷⁵.

Σε όλους προκαλούσε τον θαυμασμό χάρη στον ήπιο χαρακτήρα του που είχε κάτι το ιπποτικό. Ο ιταλικός λαός, που, όπως σχολιάζει ο Croce, εξιδανικεύει τις ηρωικές πράξεις των ιπποτών, του Orlando, του Rinaldo, του Ruggiero, θαυμάζει για τους ίδιους λόγους και τον brigante και ακόμα περισσότερο αν στο πρόσωπό του συνδυάζονται περισσότερη γενναιοδωρία και λιγότερη σκληρότητα. Ο Angiolillo αποτελεί σπάνια εξαίρεση για το brigantaggio καθώς δεν έκανε ποτέ κάποιον σκοτωμό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως δολοφονία, ενώ υπήρχαν άλλοι, όπως ο Benedetto Mangone, που καυχούνταν πως είχαν βάψει τα χέρια τους με το αίμα τετρακοσίων ανθρώπων. Ο Angiolillo πολέμουσε όμως με δεξιότητα και ανδρεία κατά

¹⁷⁴ Ο.π., σσ. 20-21. «Col qual ne comperò tutti frumenti, e poi con mendici accompagnato, ai plebei, a poveri, a pezzenti, tutto dispensò per caritate...».

¹⁷⁵ Ο.π., σσ. 21-22.

των αποσπασμάτων που αποστέλλονταν για να τον αντιμετωπίσουν και αν σκότωνε ορισμένους αυτό συνέβαινε κατά τη μάχη¹⁷⁶.

Ο ραψωδός του Angiolillo, ο Don Pasquale Fortunato, παραθέτει επίσης ένα περιστατικό που επιβεβαιώνει τη φήμη πως ήταν άτρωτος. Λέγεται πως όταν βρισκόταν σε μια πόλη συνάντησε κάποιον οπλισμένο τυφεκιοφόρο τον πλησίασε και του είπε: «Σε ψάχνω εδώ και ένα χρόνο· έμαθα πως καυχέσαι πως θα με πας στο δικαστήριο· όμως ήρθε η τελευταία σου ώρα. Ο άλλος ζητούσε συγγνώμη, ορκιζόταν πως του τα είχαν πει λάθος· ο κόσμος που ήταν τριγύρω ικέτευε τον Angiolillo να τον συγχωρέσει. Τελικά ο τελευταίος συγκατένευσε: -Για την αγάπη σας και για την αγάπη των αγίων του Παραδείσου, τον συγχωρώ· αλλά υπό έναν όρο: πως θα μου ρίξει στο στήθος με το τουφέκι του. -Ποτέ δεν θα το κάνω, έλεγε ο άλλος. -Ή μου ρίχνεις ή σου ρίχνω! -Ο άλλος τραβάει: ο Angiolillo πιάνει με το χέρι τις σφαίρες πάνω στο στήθος του και τις δείχνει στον κόσμο, και δεν είχε πάθει κανένα κακό». Ο θρύλος αναφέρει πως φορούσε πάντοτε στο δάχτυλό του ένα μαγικό δαχτυλίδι που είχε τη δύναμη να τον βγάζει αλώβητο και νικητή σε κάθε αναμέτρηση¹⁷⁷.

Ο Don Pasquale Fortunato περιγράφει μια θριαμβευτική είσοδο του Angiolillo στο Rionero, όπου τον είδε και ο ίδιος. Ο Angiolillo μπήκε στο χωριό, που ήταν τότε αρκετά μεγάλο, με δέκα χιλιάδες κατοίκους, καβάλα σε ένα άλογο στολισμένο με πολύχρωμες κορδέλες. Ήταν απλά ντυμένος και από τη δεξιά τσέπη του παντελονιού του ξεπρόβαλλε η περίτεχνη λαβή ενός μαχαιριού. Πάνω στη σέλα είχε ακουμπισμένο το τουφέκι του ενώ με το δεξί του χέρι κρατούσε τα χαλινάρια. Το πλήθος που έτρεξε να τον προϋπαντήσει ήταν τεράστιο αλλά αυτός προχωρούσε ήρεμος και σίγουρος. Οι υπόλοιποι συμμορίτες ακολουθούσαν πεζή. Όταν πήγε να ξεπεζέψει, άλλος του κρατούσε τα χαλινάρια, άλλος τον αναβολέα, σε έναν άλλον έδωσε το τουφέκι του. Και από τους παραβρισκόμενους άλλος τον αγκάλιαζε, άλλος του έπαιρνε το χέρι και το φιλούσε· και εκείνος περπατούσε μέσα στο πλήθος, συζητούσε και αστειευόταν.

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 22.

¹⁷⁷ Ο.π., σσ. 26-28. «Ti cerco da un anno; ho saputo che ti sei vantato di consegnarmi alla Corte; ma è giunta la tua ultima ora. - L'altro si scusava, giurava che gli avevano riferito il falso; La gente ch'era d'intorno cominciò a pregare Angiolillo che gli perdonasse. Finalmente, Angiolillo accondiscese: - Per amor vostro, e pei santi del Paradiso, gli perdono; ma ad un patto: ch'egli mi spari in petto il suo schioppo. - Non sarà mai, diceva l'altro. - O mi tiri, o tiro io su di te! - L'altro tira: Angiolillo raccoglie colla mano le palle sul petto, e le mostra alla gente, e non s'era fatto alcun male». Μτφ. της ιδίας της γράφουσας.

Κατόπιν τον πήγαν από σπίτι σε σπίτι και όλοι τον καλωσόριζαν. «Και εγώ ξαγρυπνούσα, και μου φαινόταν σαν όνειρο, πώς μπορούσε να έχει μια κάμαρα ασφαλή να μένει όπου και να πήγαινε, και ανέσεις και καταφύγιο, και για όσο χρειαζόταν, παρότι ήταν απαγορευμένο», γράφει σχετικά ο Fortunato¹⁷⁸.

Ο Angiolillo, όπως όλοι οι briganti, είχε παντού πληροφοριοδότες. Έτσι όταν κάποτε πήρε τον δρόμο για το μοναστήρι του San Michele, έμαθε εγκαίρως πως εκεί του είχαν στήσει καρτέρι τριάντα τυφεκιοφόροι. Κατόπιν τούτου αποφάσισε να καταφύγει στην Puglia όπου βρήκε πρόσφορο έδαφος για πολλές επιδρομές μια που υπήρχαν ελάχιστοι γηγενείς ληστές λόγω της μορφολογίας του εδάφους. Μια μέρα έφτασε στην επαρχία της Foggia, στο χωριό Pozzo Terragno μεταξύ του Ascoli και της Cerignola, και εκεί βρήκε πολύ κόσμο που εργαζόταν στα χωράφια. Μόλις τον αναγνώρισαν έγινε μεγάλη γιορτή. Οι γυναίκες περίμεναν στη σειρά για να του μαγειρέψουν και μια αφράτη χωριατοπούλα τον κάλεσε σε γεύμα. Και ενώ ετοιμαζόταν το φαγητό οι briganti στρώθηκαν στο χαρτοπαίγνιο. Σύντομα όμως τον ανακάλυψαν οι τυφεκιοφόροι χάρη στη συνέργεια ενός «guidato», ενός παράνομου δηλαδή που είχε πάρει αμνηστία υπό τον όρο να συνδράμει τις ένοπλες δυνάμεις στις επιχειρήσεις τους. Στη σύγκρουση που ακολούθησε τραυματίστηκε ο σύντροφός του Parapiglia¹⁷⁹.

Λέγεται πως μια μέρα αποφάσισε να καταγγείλει αυτοπροσώπως στην κυβέρνηση ατασθαλίες των αστυνομικών στη Napoli. Ντύθηκε μοναχός, έγραψε μια επιστολή υπογεγραμμένη από τον ίδιο, πήγε στον διευθυντή της αστυνομίας και του την παράδωσε ιδιοχείρως. Μέχρι να αντιληφθεί ο διευθυντής ποιος ήταν ο μοναχός, ο Angiolillo είχε εξαφανιστεί. Με την ίδια μεταμφίεση, έχοντας κουραστεί από τις αδιάκοπες συγκρούσεις, λέγεται πως είχε πρόθεση να παρουσιαστεί στον βασιλιά, να καταθέσει τα όπλα του στα πόδια του και να θέσει εαυτόν στις υπηρεσίες του. Μια ακόμα φήμη είναι πως παρότι η συμμορία του δεν είχε περισσότερους από είκοσι ληστές, είχε την τόλμη να έρθει σε διαπραγματεύσεις με τον βασιλιά και να του προτείνει να διατηρήσει την ηρεμία και την τάξη του Βασιλείου λαμβάνοντας τη

¹⁷⁸ *Ο.π.*, σσ. 35-37. «Ed io vegliava, e mi pareano sogni, come potesse aver sicura stanza, ovunque andasse, ed agio, e buon ricetto, e quant' occorre, benché sia interdetto!». Απόδ. της ίδιας της γράφουσας.

¹⁷⁹ Στο ίδιο. Ο Croce μνημονεύει τα λόγια ενός ξένου ταξιδιώτη σύμφωνα με τον οποίο η τράπουλα για τους ναπολιτάνους χωρικούς ήταν ότι και η φλογέρα για τους αντίστοιχους γερμανούς.

συνηθισμένη αμοιβή των στρατιωτών και κάποια τιμητική διάκριση. Μια τέτοια μεταστροφή δεν ήταν άλλωστε δύσκολο να συμβεί, καθώς δεν ήταν λίγες οι φορές που briganti γίνονταν αστυνομικοί και στρατιώτες αλλά και το αντίστροφο, πρακτική που ήταν πολύ συχνή την εποχή της αντιβασιλείας και την οποία υιοθέτησαν αργότερα ο βασιλιάς της Napoli, Giuseppe Bonaparte (1806-1808) και Ferdinando IV Delle Due Sicilie (1816-1825)¹⁸⁰.

Η προδοσία υπήρξε η κυριότερη αιτία εξαιτίας της οποίας βρήκαν το τέλος πολλοί briganti. Οι προδότες όμως όταν γίνονταν αντιληπτοί τιμωρούνταν πάντοτε με θάνατο από τους άλλους συμμορίτες. Ο Angiolillo εκτέθηκε πολλάκις στην προδοσία και τελικά έχασε τη ζωή του προδομένος από έναν σύντροφό του με το όνομα Ciccio Zuccarino. Η προδοσία ήταν αποτέλεσμα της έντονης και συστηματικής καταδίωξης που ξεκίνησε ο δραστήριος υπουργός και téως δικαστικός στην περιφέρεια της Basilicata, ο Don Vincenzo Paternò, αποφασισμένος να εξαλείψει τη λησταρχία. Τα μέτρα που έλαβε ήταν να αυξήσει τις περιπολίες, να κλείσει όλους τους δρόμους που χρησιμοποιούσαν οι briganti, που πλέον άρχισαν να φρουρούνται αδιάκοπα. Κατ' αυτόν τον τρόπο αυξήθηκαν σημαντικά οι συγκρούσεις μεταξύ των παράνομων και των στρατιωτών¹⁸¹.

Η τελευταία πράξη της ζωής του Angiolillo θα παιχτεί στο μοναστήρι των καπουτσίνων του Muro. Έχοντας πληγωθεί άσχημα στον αντίχειρά του σε προηγούμενη σύγκρουση με τα στρατιωτικά αποσπάσματα, ο Angiolillo μαζί με τον άρρωστο εδώ και αρκετό καιρό σύντροφό του Peppe Russo, θα αποσυρθεί στην εν λόγω μονή ελπίζοντας πως με τη φροντίδα των μοναχών θα αναρρώσουν και οι δύο. Ο Ciccio Zuccarino θα βρει τότε την ευκαιρία να εκδικηθεί τους δύο briganti, τον μεν Peppe Russo επειδή σε μια διαφωνία τους τον είχε χαστουκίσει, και τον Angiolillo επειδή είχε πάρει το μέρος του Russo και επιπλέον τον είχε επιπλήξει¹⁸².

Ο Zuccarino, με τη βοήθεια ενός θείου του, θα κατορθώσει να λάβει αμνηστία προκειμένου να καταδώσει τον Angiolillo και θα οδηγήσει μέσα στη νύχτα ένα μεγάλο

¹⁸⁰ Ο.π., σσ. 39-40.

¹⁸¹ Ο.π., σσ. 40-43.

¹⁸² Ο.π., σ. 47.

απόσπασμα τυφεκιοφόρων στη μονή όπου κρύβονταν οι δύο briganti. Με το ξημέρωμα οι δύο briganti θα αντιληφθούν πως είναι περικυκλωμένοι από τους στρατιώτες. Ο ηγούμενος θα τους κρύψει τότε στον σκελετό της στέγης και θα ορκίσει όλους τους μοναχούς να μην μιλήσουν. Οι τυφεκιοφόροι όμως με την εισβολή τους στη μονή θα πιάσουν αμέσως τον μοναχό που τους άνοιξε την πόρτα και θα τον απειλήσουν πως θα τον πετάξουν στη φωτιά αν δεν ομολογήσει την κρυψώνα τους. Εκείνος, όπως ήταν αναμενόμενο, θα λυγίσει μπροστά σε αυτή την απειλή, οι στρατιώτες θα σπεύσουν προς τη στέγη και θα βάλουν φωτιά για να ξετρυπώσουν τη λεία τους¹⁸³.

Ο Peppe Russo που ήταν πολύ αδύναμος για να αντιδράσει θα πέσει από τον σκελετό της στέγης στα χέρια των στρατιωτών. Πιστός και γενναιόδωρος προς τον φίλο του, θα θελήσει να τον καλύψει λέγοντας πως ο Angiolillo κάηκε στη φωτιά. Οι τυφεκιοφόροι θα τον πιστέψουν προς στιγμήν και θα αρχίσουν να ψάχνουν για τα απομεινάρια του στις στάχτες. Ο Angiolillo όμως είχε στο μεταξύ ανέβει στη σκεπή και από ύψος οκτώ σχεδόν μέτρων «...με έναν μανδύα τυλιγμένος, είχε πηδήξει στον αέρα σαν πουλί!»¹⁸⁴. Με το πέσιμο θα τραυματιστεί, παρόλ'αυτά θα απομακρυνθεί όσο γρηγορότερα μπορούσε. Γρήγορα όμως θα γίνει αντιληπτός και θα συλληφθεί. Ο Angiolillo θα παρακαλέσει τότε κλαίγοντας τους στρατιώτες να μην τον σκοτώσουν ώστε να μπορέσει πρώτα να εξομολογηθεί. Εκείνοι θα τον δέσουν μαζί με τον Peppe Russo και οι δύο τους θα αλληλοκοιταχτούν λέγοντας: «Ωιμέ, πού καταντήσαμε!»¹⁸⁵.

Τα νέα για τη σύλληψη του διαβόητου brigante θα διαδοθούν αστραπιαία: «Γρήγορα έφτασε η είδηση παντού, που ανήγγελλε ένα τόσο ευχάριστο γεγονός: ευχάριστο ναι, όμως οι ανόητοι πενθούσαν, γιατί τον ήθελαν ελεύθερο και άθικτο...»¹⁸⁶. Οι δύο briganti οδηγήθηκαν στο Salerno και με βασιλικό διάταγμα κρεμάστηκαν χωρίς δίκη στις 26 Απριλίου 1784. Ο Russo είχε ήδη πεθάνει στη φυλακή εξαιτίας της αρρώστιας του και κρεμάστηκε το πτώμα του. Κατόπιν τα μέλη τους κόπηκαν και εκτέθηκαν στους τόπους που είχαν κάνει τα μεγαλύτερά τους κατορθώματα. «Έτσι ήταν ο θάνατός τους όπως ταιριάζει στους κακοποιούς, γιατί η κακουργία δεν μπορεί να

¹⁸³ Ο.π., σσ. 47-49.

¹⁸⁴ Ο.π., σ. 51. «...in un mantello involto, salta in aria come uccello!».

¹⁸⁵ Ο.π., σσ. 49-51. «Oimè, a che siamo ridotti». Απόδ. της ιδίας της γράφουσας.

¹⁸⁶ Ο.π., σ. 52. «Corse la fama veloce per tutto, che annunziava sì gradevol fatto; gradevol sì, ma i stolti furono in lutto, che 'l disiavan libero ed intatto...». Απόδ. της ιδίας της γράφουσας.

αντιταχθεί στην Αυλή»: αυτά είναι τα λόγια με τα οποία ολοκληρώνει ένας ανώνυμος ραψωδός το λαϊκό του ποίημα για τον ξακουστό Angiolillo¹⁸⁷. Μέσα σε ένα χρόνο από τον θάνατό του η συμμορία του διαλύθηκε. Μέλος της συμμορίας φημολογείται πως ήταν και μια γυναίκα η οποία σύμφωνα με δημοσίευμα εφημερίδας τον Φεβρουάριο του 1785, συνελήφθη και φυλακίστηκε για διάφορα αδικήματα και για δεκατρείς δολοφονίες¹⁸⁸.

Στον Angiolillo αναφέρεται επίσης ο Alexandre Dumas père στο έργο του *Cento anni di brigantaggio nelle province meridionali d' Italia*. Τον ονομάζει Angiolino del Duca, και τον αποκαλεί πραγματικό «Re della campagna», «Βασιλιά της υπαίθρου». Ο Angiolino del Duca, παρότι φτωχός χωρικός και αναλφάβητος, κατόρθωσε να μάθει γραφή και ανάγνωση, μάλιστα η γραφή του είχε μεγάλη ακρίβεια, αξιοπρέπεια και δύναμη. Ο Dumas επιβεβαιώνει πως ποτέ του δεν σκότωσε κανέναν, ούτε έκανε κάποια βίαιη ληστεία. Αποσπούσε μόνο από τους πλούσιους τα χρήματα που χρειαζόταν και με αυτά είτε διευθετούσε κάποια αδικία είτε συνέδραμε κάποιον γέρο είτε προίκιζε ένα φτωχό κορίτσι. Αυτός ήταν ο λόγος που οι χωρικοί τον λάτρευαν και τον τιμούσαν όταν έφτανε στα χωριά τους¹⁸⁹.

2.B.γ. Daniel François Esprit Auber, *Fra Diavolo: Opera comica in tre atti di Scribe e Delavigne*

Η κωμική όπερα *Fra Diavolo* ανέβηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία στις 29 Δεκεμβρίου 1866 στο Teatro della Pergola της Φλωρεντίας ενώ την ιταλική απόδοση του λιμπρέτου επιμελήθηκε ο Manfredo Maggioni. Η όπερα είχε ωστόσο ήδη παρουσιαστεί στην ιταλική γλώσσα στην Γερμανία το 1848 και στην Αγγλία το 1857. Ο ίδιος ο Auber μάλιστα επεξεργάστηκε διάφορες εκδόσεις της όπεράς του στα ιταλικά θέλοντας να προωθήσει ευρύτερα το έργο του¹⁹⁰. Η κωμική όπερα, στην οποία ο θρυλικός brigante πρωταγωνιστεί σε πικάντικες και διασκεδαστικές σκηνές, αποτελεί

¹⁸⁷ Ο.π., σσ. 52-53. «Così fu de' guappi la lor morte, che guapparia non val contro la Corte». Απόδ. της ιδίας της γράφουσας.

¹⁸⁸ Ο.π., σσ. 57-58.

¹⁸⁹ DUMAS, A., ό.π., σσ.12-13.

¹⁹⁰ FORESTA, F., «Sul Palco Reale del Teatro Massimo di Palermo incontro con gli artisti di “Fra Diavolo”», *Giornale Cittadino Press*, χ.τ. 2018, <https://www.giornalecittadinopress.it/sul-palco-reale-del-teatro-massimo-palermo-incontro-gli-artisti-fra-diavolo/> (τελευταία πρόσβαση 3 Σεπτεμβρίου 2020).

μια διαφορετική και ευχάριστη προσέγγιση στο φαινόμενο του brigantaggio, δεδομένου ότι έγινε ευρύτατα αποδεκτή από το κοινό με αποτέλεσμα το έργο να σημειώσει μεγάλη επιτυχία καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αι.

Ο Fra Diavolo, όπως αναφέρθηκε πρωτύτερα, συμμετείχε στην επανάσταση που υποκινήθηκε στο Regno di Napoli από τον καρδινάλιο Ruffo με στόχο την ανατροπή της βραχύβιας «Παρθενόπειας Δημοκρατίας» των γάλλων Ιακωβίνων¹⁹¹. Ο συνθέτης εμπνέεται από τον διαβόητο Fra Diavolo, κατά κόσμον Michele Pezza (1771-1806), το έργο του όμως δεν αφηγείται κάποιο από τα πραγματικά του «κατορθώματα». Αντίθετα οι Auber και Scribe αντλούν την έμπνευσή τους από την όπερα *La Caverne ou le Repentir* του Jean-François Lesueur¹⁹² που βασίζεται στο μυθιστόρημα *Storia di Gil Blas di Santillana*, του γάλλου συγγραφέα A.-R. Lesage¹⁹³. Ο Fra Diavolo εμφανίζεται επίσης στο *Le Chevalier de Sainte-Hermine* του Alexandre Dumas père, που δημοσιεύτηκε μόλις το 2007 και στο σύντομο διήγημα του Washington Irving, *The Inn at Terracina*¹⁹⁴.

Η πλοκή του έργου λαμβάνει χώρα στην Terracina, στην επαρχία Latina του Lazio. Στην πρώτη πράξη του έργου ο θεατής πληροφορείται από τη χορωδία των χωροφυλάκων-carabinieri του Lazio πως ο Fra Diavolo είναι ένας ξακουστός αρχηγός μιας συμμορίας briganti, επικηρυγμένος από το δικαστήριο της Ρώμης για έξι χιλιάδες σκούδα, λόγος για τον οποίο ελπίζουν να τον συλλάβουν ώστε να πάρουν την αμοιβή. Ο αρχηγός τους ο Lorenzo έχει έναν λόγο περισσότερο. Είναι ερωτευμένος με την κόρη του πανδοχέα Matteo, τη Zerlina, αλλά επειδή είναι φτωχός, ο πατέρας της θέλει να την παντρεύει με έναν πλούσιο γαιομισθωτή, τον Francesco¹⁹⁵.

Στο μεταξύ ένα νιόπαντρο ζευγάρι άγγλων ταξιδιωτών, ο λόρδος και η λαίδη Rocburg, καταφτάνουν στο πανδοχείο έχοντας ήδη δεχτεί ληστρική επίθεση από τη συμμορία του Fra Diavolo. Η λαίδη μάλιστα, ύστερα από αυτή την περιπέτεια δηλώνει

¹⁹¹ NITTI, S.F., *ό.π.*, σ.38.

¹⁹² FORESTA, F., *ό.π.*

¹⁹³ ANON., «Gil Blas», *Enciclopedia Treccani*, χ.τ. χ.χ., <http://www.treccani.it/enciclopedia/gil-blas/>, (τελευταία πρόσβαση 3 Σεπτεμβρίου 2020).

¹⁹⁴ WASHINGTON, I., «The Inn at Terracina» στο *Tales of a traveler*, Maynard, Merrill, & Co, Νέα Υόρκη 1895, σσ. 39-56 & AUBER, M., «Brother Devil–Auber's Fra Diavolo», *Interlude*, χ.τ. 2019, <https://interlude.hk/brother-devil-aubers-fra-diavolo/>, (τελευταία πρόσβαση 6 Σεπτεμβρίου 2020).

¹⁹⁵ AUBER, D.F.E., *Fra Diavolo: Opera comica in tre atti di Scribe e Delavigne*, απόδ. στα ιταλικά Maggioni, M., Edizioni G. Ricordi & C., Μιλάνο 1924, σσ. 5-6.

πως δεν έχει πια καμία επιθυμία να δει την Ιταλία: «Τι φρικτό ταξίδι! Τι άγριος λαός! Σε μια γυναίκα, αλήθεια, σε μένα αυτός ο κακοποιός δεν φέρθηκε ως κύριος. Να ξαναδώ την Ιταλία δεν έχω πλέον διάθεση»¹⁹⁶.

Οι carabinieri μαθαίνοντας για τη ληστεία πιστεύουν πως δράστης είναι ο Fra Diavolo. Ο λόρδος Rocburg περιγράφει στον Lorenzo πώς ακριβώς έγινε η ληστεία ενώ ταξίδευαν με την άμαξά τους, και αναφέρει πως οι ληστές τους έκλεψαν το πολύτιμο διαμαντένιο κολιέ της συζύγου του Pamela¹⁹⁷. Οι χωροφύλακες φεύγουν σε αναζήτηση του κακοποιού ο οποίος όμως στο μεταξύ κάνει την εμφάνισή του στο πανδοχείο του Matteo μεταμφιεσμένος σε μαρκήσιο. Συστήνεται στο ζεύγος των Άγγλων ως μαρκήσιος di San Marco και εκφράζει κρυφά τη χαρά του που συναντά ξανά την Pamela η οποία τον είχε γοητεύσει ήδη από την ώρα της ληστείας με την ομορφιά της: «Ποια βλέπω; Είναι εκείνη αυτή που κάνει την καρδιά μου να σκιρτά. Είναι εκείνη, είναι εκείνη, πώς όμως έφτασε εδώ;» μονολογεί¹⁹⁸.

Ο πανδοχέας εξηγεί στον «μαρκήσιο» πως πριν λίγη μόλις ώρα το ζευγάρι των Άγγλων έπεσε θύμα ληστείας. Ειρωνικά σχεδόν αποκρίνεται ο «μαρκήσιος» πως εκείνος, αν και ταξιδεύει συχνά, ποτέ μέχρι τώρα δεν αιφνιδιάστηκε από ληστές. «Εσείς είστε τυχερός, γιατί από τη μέρα, ω κύριε, που ήρθε στα μέρη μας ο Fra Diavolo...», απαντά ο Matteo. «Πείτε μου όμως σας παρακαλώ, ποιος είναι αυτός ο Fra Diavolo;» συνεχίζει ο «μαρκήσιος» με ύφος περιπαικτικό. «Είναι ένας ληστής τρομερός», λέει ο πανδοχέας, «που ποτέ δεν μπορεί να τον φτάσει ούτε τουφέκι ούτε κανόνι...» και «...από αυτόν δεν υπάρχει ευγενέστερος προς το ωραίο φύλο», συμπληρώνει η κόρη του η Zerlina με θαυμασμό¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Ο.π., σσ. 6-7. «Qual orrido viaggio! Qual popolo selvaggio! Con una donna, inver, con me quel masnadier da gentiluom non si portò. Di riveder l'Italia or più desio non ho». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

¹⁹⁷ Ο.π., σσ. 7-9.

¹⁹⁸ Ο.π., σσ. 10-12. «Chi vedo? È quella colei che il cor balzar mi fa. È quella, è quella, ma come giunta è qua?». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

¹⁹⁹ Ο.π., σ. 13. «Voi siete fortunato, che dal giorno, o signor, che Fra Diavolo venne a noi vicino...». «Ma, di grazia, mi dite, chi è mai costui che chiamano Fra Diavolo?». «È un ladro formidabile». «Che giunger mai non pon né schioppo, né cannon... di lui verso il bel sesso un più gentil non v' ha.». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

Ο «μαρκήσιος» μένοντας μετά από λίγο μόνος του με την Pamela βρίσκει την ευκαιρία να τη φλερτάρει παθιασμένα, αλλά εκείνη δεν ενδίδει. Καθώς κουβεντιάζουν οι δυο τους η Pamela του αποκαλύπτει πως κατόρθωσε να κρύψει από τους ληστές το μενταγιόν με το πορτραίτο της, που τώρα φορά στο λαιμό της. Ο Fra Diavolo ξεχνά τότε άμεσα το φλερτ και το ενδιαφέρον του επικεντρώνεται στο πώς να της το αρπάξει. Της το παίρνει δήθεν για να το περιεργαστεί, εξυμνεί την ομορφιά του πορτραίτου της και τελικά το βάζει στην τσέπη του για να ... της το φυλάξει από τους κλέφτες²⁰⁰.

Ο λόρδος εισέρχεται στη σκηνή και αποκαλύπτει αφελώς στον «μαρκήσιο» ακόμα ένα περιουσιακό τους στοιχείο που γλίτωσε από τα νύχια της συμμορίας: εκατόν πενήντα χιλιάδες φράγκα που προορίζονται για την τράπεζα της Napoli. Ο λόρδος μετέτρεψε τον χρυσό σε τοκομερίδια και τα έραψε στην μπέρτα του καθώς και στο φόρεμα της Pamela. «Ω πολύτιμο παλτό! Ω μυστηριώδες φόρεμα! Υπέροχη σκέψη!», ψιθυρίζει ο brigante. «Σκεπαστήκαμε με χρυσάφι», συνεχίζει ανύποπτος ο λόρδος. «Έξοχο που το ξέρω! Θέλω να βγάλω κέρδος από αυτό», λέει χαμηλόφωνα με πονηρό ύφος ο Fra Diavolo, απομακρυνόμενος από τους συνομιλητές του²⁰¹.

Ο Lorenzo με τους υπόλοιπους χωροφύλακες επιστρέφουν και τραγουδούν χαρούμενοι για τη νίκη τους. Ανακοινώνουν πως εξόντωσαν περισσότερους από είκοσι ληστές και κατόρθωσαν να βρουν το σεντούκι που είχε κλαπεί από το ζεύγος των Άγγλων. Ο λόρδος και η λαίδη Rocburg χαίρονται πολύ για το ανέλπιστο γεγονός, ενώ ο «μαρκήσιος» Fra Diavolo, δείχνοντας τον Lorenzo, διαμαρτύρεται χαμηλόφωνα πως εξαιτίας του έχασε τους συντρόφους και τα λεφτά του μέσα σε μια μέρα. Η Pamela από την άλλη, για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της προς τον Lorenzo, του δίνει δέκα χιλιάδες φράγκα ως προίκα για τη Zerlina, για να μπορέσουν επιτέλους να παντρευτούν. Οι δύο νέοι είναι πανευτυχείς, ο «μαρκήσιος» όμως σκέφτεται να εκδικηθεί τον θάνατο των συντρόφων του και την αρπαγή της λείας του²⁰².

Στην δεύτερη πράξη της οπερέτας, η Zerlina, ο λόρδος και η λαίδη Rocburg ετοιμάζονται για ύπνο. Η Zerlina βοηθά την Pamela να ξεντυθεί και ο λόρδος παρατηρεί

²⁰⁰ Ο.π., σσ. 17-19.

²⁰¹ Ο.π., σ. 20. «... Ο mantello prezioso! O misteriosa veste! Magnifico pensiero!». «Ci rivestimmo d' or». «Eccellente a saper! Profitto trar ne vo'». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²⁰² Ο.π., σσ. 21-23.

πως λείπει από το λαιμό της το μενταγίον και τη ρωτά πού βρίσκεται, εκείνη όμως δεν τολμά να του πει πως το έδωσε στον «μαρκήσιο» προς «φύλαξη». Ο Fra Diavolo στο μεταξύ τρυπώνει μέσα στο δωμάτιο της Zerlina και κρύβεται πίσω από τις κουρτίνες μαζί με τους δύο συντρόφους του, τον Giacomo και τον Beppo. Η Zerlina, μπαίνει στο δωμάτιο και, αφού κάνει την προσευχή της στην Παναγία, ετοιμάζεται να ξαπλώσει σιγοτραγουδώντας ευτυχισμένη που την επόμενη ημέρα θα παντρευτεί τον αγαπημένο της: «Της μυλαίδης τη γοητεία, τη ζωντάνια, ποτέ μου δεν θα μπορέσω να έχω. Γι' αυτό όμως ο Lorenzo μου δεν θα πρέπει να με υποτιμά. Δόξα τω Θεώ, για μια υπηρέτρια αυτή η ζωή δεν είναι κι άσχημη. Δεν είμαι δυσαρεστημένη, όχι, πραγματικά δεν είναι και άσχημη»²⁰³.

Οι briganti γελούν πνιχτά ακούγοντας το τραγούδι της, εκείνη για μια στιγμή ξαφνιάζεται, δεν δίνει όμως περαιτέρω σημασία πιστεύοντας πως ήταν απλά η ιδέα της. Ο Beppo προτείνει να τη μαχαιρώσουν ενώ κοιμάται και ο Giacomo τον παροτρύνει. Στόχος των ληστών είναι να μπουν στο δωμάτιο του λόρδου και της λαίδης και να τους ληστέψουν και πάλι. Η προσευχή όμως της Zerlina, που, όπως είναι μισοκοιμισμένη, εξακολουθεί να βγαίνει από τα χείλια της, και η αθωότητά της, συγκινούν ακόμα και αυτούς τους ληστές και η πράξη καθυστερεί²⁰⁴.

Πάνω στην ώρα ακούγεται χτύπημα στην πόρτα του πανδοχείου από τους χωροφύλακες με επικεφαλής τον Lorenzo που επιστρέφουν χωρίς αποτέλεσμα από την καταδίωξη του Fra Diavolo. Ο τελευταίος βρίσκει τον τρόπο να αναστατώσει τους μελλόνυμφους Zerlina και Lorenzo όπως και το ζεύγος των Άγγλων. Φροντίζει να τον δει ο Lorenzo να βγαίνει από το δωμάτιο της αγαπημένης του Zerlina και τον διαβεβαιώνει πως είχε ραντεβού μαζί της, ενώ σχεδόν ταυτόχρονα ψιθυρίζει στο αυτί του λόρδου πως ήρθε επειδή είχε ερωτική συνάντηση με τη λαίδη, δείχνοντάς του το κλαπέν μενταγίον με το πορτραίτο ως απόδειξη. Ο λόρδος γίνεται έξω φρενών από την απιστία της γυναίκας του ενώ ο Lorenzo καλεί τον «μαρκήσιο» σε μονομαχία που ορίζεται για το επόμενο πρωινό. Ο Lorenzo και ο λόρδος, πεισμένοι πως οι γυναίκες

²⁰³ Ο.π., σ. 30. «Di Miledi i vezzi, il brio non potrò giammai vantar. Non, perciò, Lorenzo mio mi dovrebbe disprezzar. Grazie al ciel, per una serva questa vita non c' è mal. Non ne sono malcontenta, no, davvero, non c' è mal». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²⁰⁴ Ο.π., σσ. 24-33.

τους τούς απάτησαν με τον «μαρκήσιο», τραγουδούν συντετριμμένοι: «Ω πόνος! Ω οργή! Η σκληρή με εξαπάτησε! Με γέμισε ντροπή, τίποτα δεν έχω πλέον να ελπίζω!...» αναφωνεί ο Lorenzo, «...μα θα βρω τρόπο να την τιμωρήσω», συμπληρώνει ο λόρδος²⁰⁵.

Στην τρίτη πράξη ο Fra Diavolo κατεβαίνει από το βουνό όπου είχε πάει για να συναντήσει τη συμμορία του προκειμένου να οργανώσει την εκδίκησή του. Σε έναν μεγάλο μονόλογο περιγράφει το ποιόν του και τη ληστρική του δραστηριότητα, από τον οποίο αξίζει να παρατεθεί το μεγαλύτερο μέρος:

«... για υπηκόους έχω τους ταξιδιώτες, για υποτελείς έχω τους επιβάτες. Όχι, κανένας τους δεν μου ξεφεύγει, εγώ τους κυβερνώ σαν βασιλιάς. Μου τυχαίνει άρχοντας; Χρυσάφι, χρυσάφι, χρυσάφι! Είναι αυτός προμηθευτής; Επιτέλους δικαιοσύνη... Χρυσάφι, και μάλιστα ακόμα περισσότερο. Είναι αντιθέτως προσκυνητής χωρίς ψωμί, χωρίς φράγκο: πάρε, πάρε, φίλε μου, και συνέχισε τον δρόμο σου. Εκεί είναι μια νέα κοπελίτσα! Τρέμει και κλαίει η καημενούλα! Για το όνομα του Θεού μη με σκοτώσετε! Ωιμέ! Τη ζωή μην μου στερήσετε. Κύριε brigante, νιώστε οίκτο για μια κακομοίρα που δεν έχει ούτε φράγκο. Εμείς τις όμορφες τις εκτιμούμε, τίποτα δεν θέλουμε από αυτές, πάντοτε όμως δεχόμαστε αυτό που προσφέρει μια υπόχρεη καρδιά. Στην ηδονή μπροστά πέφτουν οι φραγμοί, όλοι σκεφτόμαστε πώς να ευχαριστηθούμε· γιατί η μοίρα που σήμερα είναι ήρεμη, αύριο μπορεί να μας προδώσει. Γιατί ο κίνδυνος πάντοτε είναι έτοιμος να διακόψει τις αγάπες μας.... Υπέρτατες έχω εξουσίες, και εμένα ο καθένας πρέπει να με υπακούει. Άνδρα και γυναίκα μπορώ να χωρίσω αν το θελήσω, μπορώ να απαγάγω. Με τη μια όμορφη κάνω τον ευγενή και η άλλη μου λέει: αγαπημένη brigante»²⁰⁶.

²⁰⁵ Ο.π., σσ. 31-38. «O dolor! o furor! La crudel 'ingannò! Mi copri di rossor, Da sperar più non ho». «O dolor! o furor! La crudel m' ingannò! Mi copri di rossor, ma punir la saprò». Μτφ. της ιδίας της γράφουσας.

²⁰⁶ Ο.π., σσ. 38-39. «... ho per soggetti i viaggiatori, per tributari ho i passegger. No, nessun di lor mi sfugge, io comando lor da re. Mi capita un signor? Dell' or, dell'or, dell'or! È quegli un fornitor? Sia fatta alfin giustizia... Dell'oro, e ben più ancor. Questi invece è un pellegrin senza pan, senza un quattrin: Prendi, prendi, o camerata, e prosegui il tuo cammin. Là v'è giovin fanciulletta! Trema e piange, poveretta! Per carità non m'uccidete! Aimè! di vita non mi togliete. Signor brigante, sentite pietà d'una meschina che un soldo non ha. Noi le belle rispettiamo, non vogliam nulla da lor, però sempre riceviamo quel che n'offre un grato cor. Al piacer si sciolga il freno, non si pensi che a gioir; ché il destino oggi sereno ne potria doman tradir. Poiché il rischio i nostri affetti sempre è pronto a disturbar... Dritti ho

Επομένως, παρότι ο Fra Diavolo είναι ένας αρκετά ευγενικός brigante που παίρνει από τους πλούσιους για να δώσει στους φτωχούς, που σέβεται τις γυναίκες αλλά ελπίζει κιόλας να απολαύσει τον έρωτά τους χωρίς, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, να τις εξαναγκάζει, τώρα είναι γεμάτος οργή και το μόνο που σκέφτεται είναι η εκδίκηση. Εν τω μεταξύ ο Lorenzo είναι πικραμένος από την υποτιθέμενη προδοσία της Zerlina και παραμένει ανένδοτος στις ικεσίες της να του εξηγήσει, μάλιστα της εύχεται να παντρευτεί με το καλό τον Francesco που θέλει να της δώσει ο πατέρας της και την αποχαιρετά²⁰⁷.

Ο «μαρκήσιος» τελικά θα προδοθεί από την απροσεξία των δικών του ανθρώπων. Ο Berro και ο Giacomo που βρίσκονται και αυτοί στο πανδοχείο, βλέποντας τη Zerlina αναγνωρίζουν το κορίτσι που παραλίγο να μαχαιρώσουν την προηγούμενη νύχτα και επαναλαμβάνουν περιπαικτικά τα λόγια που τραγουδούσε η κοπέλα λίγο πριν αποκοιμηθεί: «Δόξα τω Θεώ, για μια υπηρέτρια αυτή η ζωή δεν είναι κι άσχημη».

Η Zerlina όμως τους ακούει και τότε αντιλαμβάνεται την πλεκτάνη που έχει στηθεί και που μέσα σε όλα τα άλλα καταστρέφει τη δική της ευτυχία. Τους καταδίδει λοιπόν αμέσως στον Lorenzo και οι δύο briganti συλλαμβάνονται. Επάνω τους βρίσκεται μια επιστολή από τον αρχηγό τους Fra Diavolo, με την οποία αποκαλύπτεται το δόλιο σχέδιο των ληστών να ληστέψουν εκ νέου τον λόρδο και την λαίδη²⁰⁸.

Ο Berro και ο Giacomo υποχρεώνονται τότε από τον Lorenzo να οδηγήσουν τον Fra Diavolo σε ενέδρα. Οι χωροφύλακες λαμβάνουν όλοι τις θέσεις τους και κρυμμένοι περιμένουν τον brigante να κατέβει από το βουνό. Ο τελευταίος θα εμφανιστεί μαζί με τέσσερεις ακόμα συντρόφους του χωρίς τη μεταμφίεση του «μαρκησίου» αυτή τη φορά, και αφού ο Berro τον οποίο σημαδεύει με το όπλο του ο Lorenzo, διαβεβαιώσει τον Fra Diavolo ψευδώς πως το πεδίο είναι ασφαλές, ο ληστής θα προχωρήσει μπροστά για να πέσει επιτέλους στα χέρια των carabinieri ενώ οι τέσσερεις σύντροφοί του θα συλληφθούν από τους χωρικούς. Όλες οι παρεξηγήσεις θα

supremi, e me ciascuno deve obbedir. Marito e moglie a mio desir divider posso, posso rapir. Con l'una bella faccio il galante, l'altra risponde: caro brigante». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²⁰⁷ Ο.π., σσ. 38-43.

²⁰⁸ Ο.π., σσ. 44-46.

διευθετηθούν, ο λόρδος θα συμφιλιωθεί με τη σύζυγό του όπως και ο Lorenzo με τη Zerlina ενώ οι χωροφύλακες μαζί με τους χωρικούς ήδη πανηγυρίζουν για το μεγάλο τους κατόρθωμα που συνοψίζεται σε αυτά τα λόγια: «Τώρα χάρη στον φιλεύσπλαχνο ουρανό, όλοι μπορούν να καταραστούν αυτό το τρομακτικό όνομα που τους έκανε να τρέμουν: Diavolo!»²⁰⁹.

Ο Alexandre Dumas père αφιερώνει πολλές σελίδες στον Fra Diavolo στο έργο του *Cento anni di brigantaggio nelle province meridionali d' Italia*, στο οποίο έχει γίνει μνεία προτούτερα. Ο Fra Diavolo καταγόταν από φτωχή οικογένεια. Περίπου στην ηλικία των δεκαεννέα ετών θα κάνει το πρώτο του έγκλημα σκοτώνοντας με μια τουφεκιά το αφεντικό του πάνω σε έναν τσακωμό. Έτσι θα αναγκαστεί να πάρει τα βουνά και να ζήσει ως απλός brigante για δύο χρόνια. Εκμεταλλευόμενος την πολιτική αναταραχή του 1799, θα πλασάρει τον εαυτό του ως ψευδοευλαβή οπαδό των Βουρβόνων και θα γίνει sanfedista (οπαδός της Santa Fede) για να εξιλεωθεί δήθεν για τα εγκλήματά του. Υιοθετώντας το νέο αυτό προφίλ και αποσκοπώντας να βελτιώσει τη θέση του, θα είναι από τους πρώτους που θα ανταποκριθούν στο κάλεσμα του βασιλιά Ferdinando ενάντια στους Γάλλους και θα κερδίσει την εύνοιά του. Ταυτόχρονα, θα τριπλασιάσει τη συμμορία του και θα κρίνει τους τρεις αδελφούς του λοχίες. Αυτήν την πρώτη περίοδο, εμποτισμένος με πατριωτικό φανατισμό, ίσως όχι πραγματικά ειλικρινή, θα διαπράξει πλήθος αποτρόπαιων βαναυσοτήτων, όπως για παράδειγμα το κάψιμο των τραυματιών αιχμαλώτων του με αργό και βασανιστικό τρόπο μετά την επίθεση στη γέφυρα του Garigliano²¹⁰. Η φήμη του, χάρη σε τέτοια φρικαλέα περιστατικά θα αρχίσει να διογκώνεται.

Τον Fra Diavolo καταδίωξε ανελέητα ο στρατηγός Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo, πατέρας του συγγραφέα Victor Hugo. Ο στρατηγός Hugo υπηρέτησε στον Στρατό της Napoli όταν ο Giuseppe Bonaparte, το 1806, έγινε βασιλιάς της. Ένα από τα κύρια καθήκοντά του ήταν να εξολοθρεύσει τη συμμορία του Fra Diavolo, την οποία κυνήγησε συστηματικά για είκοσι εννέα ημέρες σε όλη την περιφέρεια του Abruzzo.

²⁰⁹ Ο.π., σσ. 45-48. «Or, grazie al ciel pietoso, ognun potrà imprecar quel nome spaventoso, che fece ognun tremar: Diavolo!». Μτφ. της ιδίας της γράφουσας.

²¹⁰ DUMAS, A., ό.π., σσ. 23-25.

Τελικά πέτυχε να συλλάβει τον πανούργο brigante και να διαλύσει τη συμμορία του διασκορπίζοντας παράλληλα και άλλες ομάδες κακοποιών και εξεγερμένων²¹¹.

Στα απομνημονεύματά του περιγράφει τον διαβόητο brigante με τον σεβασμό που αρμόζει σε έναν ισάξιο αντίπαλο: «Ο Fra Diavolo ήταν μικρόσωμος· το βλέμμα του ζωηρό και διαπεραστικό, ο χαρακτήρας του σταθερός, καμιά φορά σκληρός· το μυαλό του οξύ και καλλιεργημένο θα έλεγα· θαρραλέος, δραστήριος, τολμηρός, συνένωνε με αυτές τις αρετές εκείνη του να είναι ο καλύτερος επιδρομέας του βασιλείου»²¹².

Όταν ο βασιλιάς Ferdinando και η βασίλισσα Carolina θα καταφύγουν για πρώτη φορά στη Σικελία για να προετοιμάσουν από εκεί την εξέγερση στη Napoli, ο Fra Diavolo θα σπεύσει να συναντήσει το έκπτωτο βασιλικό ζεύγος για να λάβει σχετικές οδηγίες δράσης. Για να τον ευχαριστήσουν για την αφοσίωσή του, ο βασιλιάς θα του απονεμίσει το δίπλωμα του λοχαγού και η βασίλισσα θα του δωρίσει ένα πολύτιμο δαχτυλίδι με μπριγιάν και σμαράγδια, με τα αρχικά του χαραγμένα πάνω του²¹³.

Ο Fra Diavolo θα επιστρέψει στην Terra di Lavoro και θα αποβιβαστεί μεταξύ της Capua και της Gaeta μαζί με τετρακόσιους ακόμα briganti. Εκεί θα παρεκτραπεί σε ανήκουστες ωμότητες με αποτέλεσμα ο καρδινάλιος Ruffo να μην του επιτρέψει να εισέλθει στην Gaeta και να ενημερώσει τον βασιλιά για τις πράξεις του λοχαγού του. Ο βασιλιάς θα απαντήσει στον Ruffo με την παρακάτω ιδιόχειρη επιστολή βρίθουσας επιείκειας για τον Fra Diavolo:

«Επικροτώ που δεν επιτρέψατε στον Fra Diavolo να εισέρθει στην Gaeta όπως θα το επιθυμούσε· και παραδέχομαι πως είναι ένας αρχηγός των briganti· αναγνωρίζω όμως από την άλλη πως μας έχει υπηρετήσει πολύ καλά. Γι' αυτό λοιπόν πρέπει να τον εξυπηρετήσουμε, όχι να τον τιμωρήσουμε· ταυτόχρονα

²¹¹ JENSEN, N. D., «General Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo», *FrenchEmpire.net: 1789 - 1815 military history*, χ.τ. 2015, <https://www.frenchempire.net/biographies/hugo/> (τελευταία πρόσβαση 24 Σεπτεμβρίου 2020) & ANON., «Hugo, Joseph-Léopold-Sigisbert, conte», *Treccani*, χ.τ. χ.χ., <https://www.treccani.it/enciclopedia/hugo-joseph-leopold-sigisbert-conte/> (τελευταία πρόσβαση 24 Σεπτεμβρίου 2020).

²¹² DUMAS, A., *ό.π.*, σ. 45. «Fra-Diavolo era di statura piccola: l'occhio aveva vivace e penetrante, il carattere fermo, alle volte crudele; l'ingegno acuto, dicesi anche culto; prode, attivo, audace, univa a queste qualità quella di essere il miglior camminatore del regno». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²¹³ *Ο.π.*, σ. 25.

όμως δια της πειθούς να τον προτρέψουμε να επιβάλει όρια και πειθαρχία στον εαυτό του και τους άνδρες του, εάν πραγματικά επιθυμεί την εκτίμησή μου».

Σημειωτέον, ύστερα από την κατάληψη της Napoli, η Carolina τον προβίβασε σε συνταγματάρχη²¹⁴.

Μετά από την παλινόρθωση του Ferdinando, ο Fra Diavolo θα διατηρήσει το αξίωμά του, θα πάρει μια σύνταξη τριών χιλιάδων δουκάτων και τον τίτλο του δούκα του Cassano. Το 1806 τον ξαναβρίσκουμε με αυτόν τον τίτλο και τον υψηλότερο βαθμό του ταξίαρχου να πολεμά με τη συμμορία του ως brigante ενάντια στον Giuseppe Bonaparte, βασιλιά της Napoli μετά από τη νέα έκπτωση του οίκου των Βουρβόνων από τον θρόνο. Θα είναι μια πρόσφορη ευκαιρία για τον brigante για να αποδείξει την αφοσίωσή του στον έκπτωτο βασιλιά Ferdinando που βρίσκεται στο Palermo υπό την προστασία του αγγλικού στόλου, και να προβεί σε νέες φρικιαστικές ακρότητες. Ο Giuseppe Bonaparte θα καταλάβει πολύ σύντομα πως ο Fra Diavolo είναι ένας επικίνδυνος εχθρός που πρέπει οπωσδήποτε να εξοντωθεί, ενοχλητικότερος από τον λόρδο Stuart και τους Άγγλους του²¹⁵.

Σε αυτό σημείο αναλαμβάνει ο στρατηγός Hugo την αποστολή εξόντωσης του Fra Diavolo. Ο Dumas παραθέτει αφειδώς αποσπάσματα από το ημερολόγιο του Hugo, που μαρτυρούν πως ο ισχυρότατος και απρόβλεπτος στις κινήσεις του brigante, όχι μόνο λυμαινόταν την ύπαιθρο και λήστευε τις ταχυδρομικές άμαξες, αλλά εμπόδιζε ποικιλοτρόπως την κοινή γνώμη να στραφεί υπέρ του Bonaparte. Έχοντας συστήσει έναν τεράστιο στρατό χιλίων πεντακοσίων briganti, υπήρξε ο φόβος και ο τρόμος των περιοχών ανάμεσα στον ποταμό Volturno και στα παπικά κράτη ενώ η δράση του εκτεινόταν σε όλα τα ορεινά και παράκτια εδάφη των γύρω περιοχών²¹⁶.

Αξίζει να αναφερθεί ένα από τα περιστατικά που έλαβε χώρα την όγδοη ημέρα καταδίωξης του Fra Diavolo από τον Hugo. Ο στρατηγός, αξιοποιώντας τις

²¹⁴ Ο.π., σσ. 25-26. «Approvo che non abbiate permesso a Fra Diavolo di entrare in Gaeta come l'avrebbe desiderato; e convengo che è un capo di briganti; ma convengo altresì che ci ha molto ben servito: bisogna dunque servirsene, non disgustarlo; ma nel medesimo tempo colla persuasiva convincerlo di dover stare a freno ed in disciplina lui e la sua gente, se vuole acquistarsi veramente un merito con me.». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²¹⁵ Ο.π., σσ. 26-28.

²¹⁶ Ο.π., σσ. 28-29.

πληροφορίες που λάμβανε από τους κατασκόπους του, βρίσκεται επί τα ίχνη του brigante που εξακολουθεί να διαφεύγει. Τυχαία η συμμορία πέφτει πάνω σε ένα γαλλικό απόσπασμα με προορισμό του Abruzzo και ακολουθεί μάχη. Ο Hugo, ακούγοντας τις τουφεκίες, σπεύδει με τους άνδρες στο σημείο της συμπλοκής. Ο Fra Diavolo και η συμμορία του βρίσκονται προς στιγμήν περικυκλωμένοι και ο brigante, μην έχοντας επιλογή, θα καταφύγει στο μόνο που του έχει απομείνει, στην πονηριά για την οποία φημιζόταν. Θα μοιράσει τους άνδρες του σε μικρές ομάδες των δέκα-δώδεκα ατόμων και θα διατάξει πως σε κάθε μονάδα ένας από όλους τους θα πρέπει να παριστάνει πως είναι εκείνος. Η συμμορία πράγματι γρήγορα θα διαλυθεί και η κάθε ομάδα θα κινηθεί προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο Hugo δεν θα αργήσει να λαμβάνει από τους συνδέσμους του αντικρουόμενες πληροφορίες· άλλοι θα έχουν δει τον Fra Diavolo προς το Abruzzo, άλλοι στη μία ή στην άλλη όχθη του ποταμού Biferno καθοδόν προς την Puglia και άλλοι να επιστρέφει στη Napoli. Παρόλ' αυτά, γρήγορα θα αντιληφθεί το τέχνασμά του. Θα βρεθεί ωστόσο σε δυσχερή θέση μη γνωρίζοντας ποια απ' όλα τα σημεία να καλύψει. Τελικά θα αποστείλει ενισχύσεις σε διάφορες τοποθεσίες και ο ίδιος θα κατευθυνθεί προς το Cantalupo και την κοιλάδα του Boiano²¹⁷.

Ο Hugo, με τη βοήθεια των κατοίκων της περιφέρειας του Molise και με τη συνδρομή των ανδρών εθνοφυλακής που θα «οργώσουν» την ύπαιθρο, θα καταφέρει να στριμώξει τον Fra Diavolo. Έχοντας την πληροφορία πως οι briganti κατευθύνονται προς την κοιλάδα του Boiano, ο στρατηγός θα κινηθεί προς τα εκεί και μέσα σε καταρρακτώδη βροχή θα αναμετρηθεί με τον Fra Diavolo. Μετά από πολύωρη μάχη, οι briganti θα εξουδετερωθούν. Τριάντα από αυτούς θα αιχμαλωτιστούν και μόνο περίπου εκατόν πενήντα θα μπορέσουν ξεφύγουν, ανάμεσά τους και ο Fra Diavolo, όχι όμως για πολύ. Μια νέα μάχη θα δοθεί σύντομα στα περίχωρα του Castellammare νοτιοανατολικά της Napoli. Σε αυτή θα σκοτωθούν οι περισσότεροι άνδρες του Fra Diavolo ενώ ο τελευταίος, γλιτώνοντας μετά βίας, θα τραυματιστεί αλλά θα διαφύγει προς την Cava De' Tirreni με μόνη του ελπίδα να δραπετεύσει διά θαλάσσης²¹⁸.

²¹⁷ Ο.π., σσ. 31-33.

²¹⁸ Ο.π., σσ. 34-40.

Στις 28 Οκτωβρίου 1806 θα συμπληρωθούν 29 ημέρες καταδίωξης του Fra Diavolo από τον στρατηγό Hugo. Η αμοιβή των έξι χιλιάδων δουκάτων που έχει οριστεί για το κεφάλι του έχει καταστήσει ασφυκτικό τον κλοιό γύρω του τόσο από τα γαλλικά στρατεύματα όσο και από την εθνοφυλακή. Ο άλλοτε παντοδύναμος brigante περιπλανιέται ξυπόλητος, πληγωμένος, πεινασμένος και εξασθενημένος στην παγωμένη ύπαιθρο σε μέρη που του είναι άγνωστα. Θα βρει τότε καταφύγιο στην καλύβα ενός βοσκού που θα μοιραστεί μαζί του το φτωχικό του δείπνο. Δυστυχώς γι' αυτόν, γύρω στα μεσάνυχτα, ενώ από την εξάντληση θα έχει παραδοθεί στον ύπνο, τέσσερεις briganti του Cilento θα εισβάλουν κατά τύχη στην καλύβα του βοσκού και θα ακινητοποιήσουν αμφοτέρους, θα αφοπλίσουν τον Fra Diavolo και θα του κλέψουν τα λιγοστά χρήματα που είχε πάνω του. Κατόπιν θα τον πάρουν μαζί τους, φοβούμενοι μήπως τους καταδώσει. Ο Fra Diavolo, με πληγωμένα τα πέλματά του ύστερα από ημέρες πεζός και ξυπόλητος πάνω σε πετρώδες έδαφος, θα αρνηθεί να προχωρήσει, παρά τις απειλές τους, τα λακτίσματα και τις σπρωξιές. Εκείνοι θα τον εγκαταλείψουν σχεδόν ετοιμοθάνατο θεωρώντας τον ακίνδυνο και μη γνωρίζοντας τι ανέλπιστο δώρο έχασαν μέσα από τα χέρια τους. Ο brigante γνώριζε πράγματι πολύ καλά πως αν είχε αποκαλύψει την ταυτότητά του στους συναδέλφους του, θα είχε μόλις χάσει το κεφάλι του λόγω της αμοιβής που είχε οριστεί γι' αυτό²¹⁹.

Η τελευταία πράξη της ζωής του ως brigante θα παιχτεί στο χωριό Baronissi. Το ίδιο βράδυ, ένας φαρμακοποιός που εκείνη την ώρα θα βρίσκεται τυχαία στο μαγαζί του, θα δει έναν ανήσυχο και αβέβαιο άνθρωπο να προχωρά με κόπο πάνω στην σκεπασμένη με χιόνια πλατεία του χωριού. Θα τον ρωτήσει τι θέλει. Εκείνος θα του απαντήσει πως είναι από την Calabria και πως περιμένει κάποιους φίλους του για να συνεχίσουν μαζί τον δρόμο τους. Ο φαρμακοποιός όμως θα καταλάβει από την προφορά του πως είναι από τα μέρη τα δικά τους και θα τον περάσει για φυγά. Θα τον προσκαλέσει στη συνέχεια στο σπίτι του δήθεν για να ζεσταθεί κοντά στη φωτιά και ταυτόχρονα θα κάνει νόημα στην υπηρέτρια. Εκείνη θα τρέξει να ειδοποιήσει τον δήμαρχο και την πολιτοφυλακή και σε λίγο τέσσερεις άνδρες και ένας δεκανέας θα μπαίνουν στο σπίτι του φαρμακοποιού. Ο Fra Diavolo, μην έχοντας μαζί κάποιο

²¹⁹ Ο.π., σσ. 40-42.

έγγραφο που να πιστοποιεί την ταυτότητά του, θα συλληφθεί και θα παραπεμφθεί για ανάκριση στο Salerno. Εκεί, παρά την άθλια όψη του, θα τον αναγνωρίσει ένας ναπολιτάνος στρατιώτης που είχε υπηρετήσει κοντά του την εποχή των Βουρβόνων, τότε που ήταν ακόμα συνταγματάρχης και δούκας²²⁰.

Ο στρατηγός Hugo θα ανακοινώσει στον βασιλιά Giuseppe τη σύλληψη του διαβόητου brigante, αναγνωρίζοντας και θαυμάζοντας όμως το κουράγιο του και την ευφυΐα του θα ζητήσει την επιείκεια του γάλλου μονάρχη. Εκείνος θα αρνηθεί επικαλούμενος, εκτός από τα πολιτικά του εγκλήματα, όλα τα υπόλοιπα, δηλαδή τις δολοφονίες και τους εμπρησμούς. Η δίκη του θα λάβει χώρα στις 10 Νοεμβρίου 1806 κατά την οποία ο Fra Diavolo θα επαναλάβει πολλάκις πως υπήρξε θύμα εκείνων που τον είχαν επιφορτίσει με αυτά τα εγκλήματα και πως εκείνος δεν διέπραξε ούτε τα μισά απ' όσα του είχαν αναθέσει. Το μεσημέρι της 11ης Νοεμβρίου 1806 θα εκτελεστεί δια απαγχονισμού στην Piazza del Mercato της Napoli φορώντας τη στολή του στρατιώτη του στρατού του βασιλιά Ferdinando και με το έγγραφο που τον καθιστούσε δούκα του Cassano περασμένο στον λαιμό του²²¹.

2.B.δ. Giovanni Pascoli, «Ricordi», *Myricae*

«RICORDI»

ROMAGNA

a Severino

Sempre un villaggio, sempre una campagna Πάντοτε ένα χωριό, πάντοτε μια εξοχή

mi ride al cuore (o piange), Severino:

μου γελάει στην καρδιά (ή κλαίει), Severino:

il paese ove, andando, ci accompagna

το χωριό όπου, καθώς πηγαίνουμε, μας

l'azzurra vision di San Marino:

συντροφεύει το γαλάζιο όραμα του San Marino:

**sempre mi torna al cuore il mio paese*

πάντα επιστρέφει στην καρδιά μου το αγαπημένο μου χωριό

²²⁰ Ο.π., σσ. 42-43.

²²¹ Ο.π., σσ. 43-44.

cui regnarono Guidi e Malatesta,
cui tenne pure il Passator cortese,
re della strada, re della foresta.

**Là nelle stoppie dove singhiozzando
va la tacchina con l'altrui covata,
presso gli stagni lustreggianti, quando
lenta vi guazza l'anatra iridata,*

**oh! fossi io teco; e perderci nel verde,
e di tra gli olmi, nido alle ghiandaie,
gettarci l'urlo che lungi si perde
dentro il meridiano ozio dell'aie;*

**mentre il villano pone dalle spalle
gobbe la ronca e afferra la scodella,
e 'l bue ruma nelle opache stalle
la sua laboriosa lupinella.*

**Da' borghi sparsi le campane in tanto
si rincorron coi lor gridi argentini:
chiamano al rezzo, alla quiete, al santo
desco fiorito d'occhi di bambini.*

**Già m'accoglieva in quelle ore bruciate
sotto ombrello di trine una mimosa,*

*εκεί όπου βασίλεψαν οι Guidi και οι Malatesta,
που κατέκτησε ακόμα και ο Passator cortese,
βασιλιάς του δρόμου, βασιλιάς του δάσους.*

*Εκεί στις καλαμιές που, σαν να κλαίει με
λυγμούς, τριγυρίζει η γαλοπούλα μαζί με τη γέννα
άλλον, κοντά στους λαμπερούς νερόλακκους, όταν
αργά εκεί τσαλαβουτά η πάπια με τα πολύχρωμα
φτερά,*

*ω! ας ήμουν κι εγώ μαζί σου· και να χανόμασταν
μαζί στο πράσινο, και μέσα στις φτελιές, πού 'ναι
φωλιά για τις κίσσες, να φωνάζαμε με όλη μας τη
δύναμη και η φωνή μας να χανόταν μακριά μέσα
στη μεσημεριάτικη απραξία των αλωνιών·*

*ενώ ο χωρικός ξεφορτώνει το δρεπάνι από τις
κυρτές του πλάτες και αρπάζει τη γαβάθα, και το
βόδι μέσα στους σκιερούς στάβλους μηρυκάει
σχολαστικά το τριφύλλι του.*

*Από τα διάσπαρτα χωριά κάθε τόσο οι καμπάνες
παίζουν κυνηγητό με τους αργυρόχρους χτύπους
τους:*

*καλούν στο φρέσκο αεράκι, στην ξεκούραση, στο
σεβαστό τραπέζι το λουλουδιασμένο από παιδικές
ματιές.*

*Κάποτε, αυτές τις ώρες της λάβρας με
καλοδεχόταν κάτω από τα δαντελωτά της κλαδιά*

*che fioria la mia casa ai dì d'estate
co' suoi pennacchi di color di rosa;*

**e s'abbracciava per lo sgretolato
muro un folto rosaio a un gelsomino;*

*guardava il tutto un pioppo alto e slanciato,
chiassoso a giorni come un biricchino.*

**Era il mio nido: dove immobilmente,
io galoppava con Guidon Selvaggio
e con Astolfo; o mi vedea presente
l'imperatore nell'eremitaggio.*

**E mentre aereo mi poneva in via
con l'ippogrifo pel sognato alone,
o risonava nella stanza mia
muta il dettare di Napoleone;*

**udia tra i fieni allor allor falciati
da' grilli il verso che perpetuo trema,
udiva dalle rane dei fossati
un lungo interminabile poema.*

**E lunghi, e interminati, erano quelli
ch'io meditai, mirabili a sognare:
stormir di frondi, cinguettio d'uccelli,
risa di donne, strepito di mare.*

*μια μιμόζα, που ανθοστόλιζε το σπίτι μου τις
μέρες του καλοκαιριού με τα ρόδινα σαν
πούπουλα λουλούδια της·*

*και πάνω στον ετοιμόρροπο τοίχο αγκαλιάζονταν
μια πυκνή τριανταφυλλιά με ένα γιασεμί·*

*τα πάντα αγνάντευε μια λεύκα ψηλή και λιγνή, που
έκανε κάποιες μέρες σαματά σαν αγοράκι.*

*Ήταν η φωλιά μου: εκεί όπου ακίνητος, εγώ
κάλπαζα με τον Guidon Selvaggio και με τον
Astolfo· ή έβλεπα μπροστά μου τον αυτοκράτορα
(Ναπολέοντα) στην εξορία.*

*Και καθώς αιωρούμουν στον αέρα πάνω στον
ιππόγριφο πετώντας για το ονειρεμένο
φεγγαρόφωτο, ή καθώς μέσα στη σιωπηλή μου
κάμαρα αντηχούσε η φωνή του Ναπολέοντα που
υπαγόρευε τα απομνημονεύματά του·*

*άκουγα ανάμεσα στα φρεσκοκομμένα άχυρα των
γρύλλων ριγηλούς και αδιάκοπους τους στίχους,
άκουγα από τους βάτραχους στα ρυάκια ένα
μακρύ ακατάπαυστο άσμα.*

*Και μεγάλα, και άπειρα, ήταν εκείνα που εγώ
στοχάστηκα, υπέροχα να τα ονειρεύεσαι: θρόισμα
των φυλλωμάτων, τιτίβισμα πουλιών, γέλια
γυναικών, αχός της θάλασσας.*

**Ma da quel nido, rondini tardive,
tutti tutti migrammo un giorno nero;
io, la mia patria or è dove si vive:
gli altri son poco lungi; in cimitero.
Così più non verrò per la calura
tra que' tuoi polverosi biancospini,
ch'io non ritrovi nella mia verzura
del cuculo ozioso i piccolini,
*Romagna solatia, dolce paese,
cui regnarono Guidi e Malatesta;
cui tenne pure il Passator cortese,
re della strada, re della foresta.*

*Όμως από αυτή τη φωλιά, σαν αργοπορημένα
χελιδόνια, όλοι μα όλοι μεταναστεύσαμε μια
μαύρη μέρα·
εγώ, πατρίδα μου είναι τώρα ο τόπος που ζω: οι
άλλοι δεν είναι πολύ μακριά μου· στο κοιμητήριο.
Έτσι πια δεν θα ξανάρθω μες στο καύμα σ'
αυτούς τους σκονισμένους σου κράταιγους, για να
μην βρω μέσα στον κήπο μου τα μικρά του
τεμπέλη κούκου, ω Romagna ηλιόλουστη, γλυκιά
πατρίδα, εκεί όπου βασίλεψαν οι Guidi και οι
Malatesta,
που κατέκτησε ακόμα και ο Passator cortese,
βασιλιάς του δρόμου, βασιλιάς του δάσους²²².*

Ο Giovanni Pascoli στο ποίημά του «Romagna», μνημονεύει δύο φορές τον Passator cortese, που υπήρξε ένας ανήλεος και σκληρός ληστής. Ο Passatore, ψευδώνυμο του Stefano Pelloni (1824-1851), έδρασε στην Emilia Romagna στα μέσα του 19ου αι. Όφειλε το ψευδώνυμό του στο επάγγελμα του πατέρα του Girolamo που ήταν πορθημέας, «passatore», στον ποταμό Lamone²²³.

Ο Pelloni είχε από πολύ νέος μπλεξίματα με τις αρχές. Πήρε τα βουνά όταν κατόρθωσε να δραπετεύσει κατά τη μεταφορά του στην Ancona, όπου θα εξέτιε

²²² PASCOLI, G., «Ricordi» στο *Myricae*, Raffaello Giusti Editore, Λιβόρνο 19036, σσ. 29-31. Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²²³ MENGOLZI, D., «Pelloni, Stefano, detto il Passatore», *Treccani: Dizionario Biografico degli Italiani*, T. 82, χ.τ. 2015, https://www.treccani.it/enciclopedia/pelloni-stefano-detto-il-passatore_%28Dizionario-Biografico%29/, (τελευταία πρόσβαση 29 Σεπτεμβρίου 2020).

τετραετή ποινή καταναγκαστικών έργων για διάφορα εγκλήματα. Αμέσως ενώθηκε με μια ομάδα που έκανε ληστρικές επιδρομές στις γύρω περιοχές, την οποία σε πολύ σύντομο διάστημα μετέτρεψε σε εγκληματική ένοπλη οργάνωση. Η συμμορία του Pelloni για χρόνια εξαπέλυε επιθέσεις στις παπικές λεγεώνες κατορθώνοντας να προκαλεί μεγάλη αναστάτωση στη χωροφυλακή του παπικού κράτους μέσω ενός οργανωμένου δικτύου από κατασκόπους και πληροφοριοδότες. Επίσης, χάρη στην υποστήριξη του φτωχότερου τμήματος του πληθυσμού της Romagna που λάμβανε μερίδιο της λείας από τις κλοπές και τις ληστείες²²⁴.

Ο Pelloni φημιζόταν για τη βία και τον σαδισμό του. Λέγεται πως κομμάτιασε έναν άνθρωπο με την κατηγορία πως ήταν κατάσκοπος. Συνήθως αποκεφάλιζε τα θύματά του και τοποθετούσε σε κοινή θέα τα κεφάλια τους προς συμμόρφωση των κατασκόπων και των χωροφυλάκων του πάπα. Κατέλαβε με τη δύναμη των όπλων ολόκληρα χωριά όπως την Bagnara di Romagna, το Castel Guelfo και τη Brisighella, καθώς και άλλες περιοχές. Στόχος της συμμορίας ήταν η περιουσία των πιο ευκατάστατων κατοίκων και η μέθοδος για να αποκαλύψουν πού είχαν κρυμμένα τα πλούτη τους, ήταν τα βασανιστήρια. Ο Pelloni ωστόσο είχε τη συμπαράσταση και τον θαυμασμό του λαού και όχι μόνο, αφού ακόμα και ο ίδιος ο Garibaldi, σε επιστολή του από τη Ν. Υόρκη το 1850, φαίνεται πως τον επαίνεσε που τόλμησε να σηκώσει το ανάστημά του ενάντια στους ηγεμόνες²²⁵.

Ο τρόμος όμως που έσπερνε η ανθρωποκτόνος τρέλα του Pelloni και η βία της συμμορίας του προς τις γυναίκες, σύντομα έγειραν την πλάστιγγα εναντίον του. Λίγους μήνες μετά από την επίθεση της συμμορίας στο θέατρο του Forlì, κατά την οποία λήστεψαν όλους τους θεατές και βίασαν όσες γυναίκες παραβρίσκονταν στον χώρο, χάρη στη μεθοδική δουλειά της παπικής κατασκοπίας, ο Passatore θα εντοπιστεί και θα βρει τον θάνατο σε σύγκρουση με τα παπικά στρατεύματα. Το πτώμα του θα

²²⁴ CASALINI, F., «Giovanni Pascoli e la leggenda del Passator Cortese», *I viaggiatori ignoranti*, χ.τ. 2016, <https://viaggiatoricheignorano.blogspot.com/2016/04/giovanni-pascoli-e-la-leggenda-del.html> (τελευταία πρόσβαση 27 Οκτωβρίου 2020).

²²⁵ Στο ίδιο.

τοποθετηθεί πάνω σε μια άμαξα και θα εκτεθεί σε δημόσια θέα στους δρόμους της Romagna ενώ κατόπιν θα θαφτεί σε μη καθαγιασμένο έδαφος²²⁶.

Ο Pascoli απευθυνόμενος στον φίλο του Severino, αναπολεί με ευχαρίστηση αλλά και με νότες θλίψης και νοσταλγίας τη γενέτειρά του, το San Mauro, όπου πέρασε τα παιδικά του χρόνια. Αφιερώνει μεγάλη έκταση του ποιήματός του στη περιγραφή της φύσης και των πλασμάτων της καθώς και της καθημερινότητας των χωρικών. Γράφει για ξένοιαστες στιγμές που έζησε, για τα παιδικά του παιχνίδια και όνειρα πριν η δυστυχία χτυπήσει το κατώφλι του σπιτιού του, εννοώντας πάντοτε τη δολοφονία του πατέρα του όταν εκείνος ήταν μόλις δώδεκα ετών, η απώλεια του οποίου θα τον ακολουθεί σε όλη του τη ζωή. Ο πόνος που θα δοκίμαζε αν έβλεπε το πατρικό του σπίτι να κατοικείται από ξένους, δεν τον αφήνει να επιστρέψει, όσο και αν το θέλει.

Γιατί ο Pascoli εντάσσει στο ποίημα του τον Passatore και μάλιστα τον χαρακτηρίζει ευγενικό, «cortese»; Ο Passatore δεν ήταν επαναστάτης και οι πράξεις του δεν είχαν πολιτική αφετηρία. Ήταν ένας κοινός κακοποιός. Δύο είναι οι πιθανοί λόγοι· πρώτον πως ο ποιητής τον μνημονεύει επειδή, όπως αναφέρει, κατάκτησε το San Mauro, και δεύτερον επειδή, κατ' αυτόν τον τρόπο, απηχεί τις μνήμες του λαού της Romagna για τον αμφιλεγόμενο ήρωα που ερέθισε τη φαντασία του με τα κατορθώματά του. Τον ήρωα που εξέφραζε, όπως και οι περισσότεροι briganti, την εξιδανικευμένη ανάγκη ενός λαού σε κατάπτωση και σε εξαθλίωση με ανύπαρκτη συλλογική συνείδηση και εκπαίδευση.

²²⁶ Στο ίδιο.

2.Β.ε. Giulia Mitten, *Domenico Tiburzi*

Η συγγραφέας-βιογράφος του brigante Domenico Tiburzi (1847-1896) που όπως προαναφέρθηκε, έδρασε στην περιοχή του Lazio, στο παρόν έργο συγκεντρώνει και παρουσιάζει τα πιο ενδιαφέροντα μικρά χρονικά της ζωής του μέχρι και τον θάνατό του. Η Giulia Mitten χρησιμοποιεί ως σκελετό της αφήγησής της τα πραγματικά γεγονότα της ζωής του Tiburzi, που διανθίζει με επινοημένους αλλά πλήρως αληθοφανείς διαλόγους. Στόχος της είναι να απαθανατίσει την προσωπικότητα αυτού του ιδιαίτερου brigante που, παρότι υπήρξε σε μεγάλη κλίμακα αγαπητός, έσπειρε τον τρόμο και συχνά τον θάνατο. Ακόμα, θέλει να αποτίσει φόρο τιμής σε έναν φημισμένο λαϊκό ήρωα-αντιήρωα που ο θάνατος δεν κατόρθωσε να ξεθωριάσει τη φήμη του.

Την εποχή που εκδίδεται αυτή η συλλογή σύντομων ιστοριών γύρω από τη δράση του Tiburzi, αυτός και οι περισσότεροι από τους ονομαστούς briganti, όπως ο Mayno della Spinetta, ο Gasparoni και ο Stefano Pelloni, ο γνωστός «Passator cortese» του Pascoli, έχουν ήδη εκλείψει. Ο Tiburzi μαζί με το δεξί του χέρι, τον Fioravanti, και τον Ansuini χαρακτηρίζουν μια εποχή που το brigantaggio φθίνει. Αναμφίβολα ο συγκεκριμένος παράνομος υπήρξε από τους ξακουστότερους των τελευταίων briganti²²⁷. Αξιοσημείωτο είναι πως παρότι η συγγραφέας χαρακτηρίζει τον ήρωά της ως brigante, όταν ο ίδιος παίρνει τον λόγο μέσα στο κείμενο συστήνεται γενικότερα ως bandito. Πιθανώς επειδή η εγκληματική του δραστηριότητα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από το διήγημα της Mitten, πράγματι δεν είχε ιδιαίτερα πολιτικά κίνητρα.

Ο Domenico Tiburzi γεννήθηκε στο Cellere και μέχρι τα είκοσι τέσσερα του χρόνια ζούσε σαν απλός χωρικός. Μια ληστεία, ένας εκβιασμός και μια δολοφονία θα τον εξαναγκάσουν να θέσει εαυτόν εκτός κοινωνίας. Σύντομα θα συλληφθεί και θα καταδικαστεί σε ισόβια καταναγκαστικά έργα, στις αλυκές της Corneto Tarquinia. Εκεί θα παραμείνει περίπου δύο χρόνια κατά τα οποία θα τελειοποιήσει την «εκπαίδευσή» του ως κακοποιός. Το 1874 θα δραπετεύσει από τη φυλακή και θα επικηρυχθεί για δέκα χιλιάδες λίρες. Θα κατορθώσει ωστόσο να ηγεμονεύσει στην περιοχή του Viterbo γιατί οι χωρικοί και οι κτηματίες δεν θα τον προδώσουν, αντίθετα θα τον συνδράμουν, θα τον

²²⁷ MITTEN, G., *ό.π.*, σσ. 6-7.

προμηθεύουν με διάφορα αγαθά και θα τον ειδοποιούν κάθε φορά που η χωροφυλακή απειλεί να επιδράμει στην ύπαιθρο. Ο εισαγγελέας του Viterbo είχε μάλιστα να το λέει πως, όταν ο Tiburzi βρισκόταν στην περιοχή, μειώνονταν αντίστοιχα τα εγκλήματα στην περιφέρειά του. Πράγματι, η παρουσία του Tiburzi από μόνη της, αποθάρρυνε όλους τους υπόλοιπους κακοποιούς· αυτοί γνώριζαν πολύ καλά πως αν έκαναν οποιαδήποτε εγκληματική ενέργεια θα τους τιμωρούσε και θα υπερασπιζόταν τους κτηματίες που τον πλήρωναν για να τους προστατεύει²²⁸.

Ο Tiburzi όμως δεν χρειαζόταν να διαπράξει εγκλήματα υπό την έννοια του όρου. Γνώριζε πώς να μετατρέψει ένα έγκλημα σε συμφωνία και τη ληστεία σε φόρο. Τον πλήρωναν επομένως για να μην σκοτώσει και για να μην ληστεύει. Από κάποια χρονική στιγμή και έπειτα, όμως, ο φόνος και η ληστεία άρχισαν να του φαίνονται πράξεις ποταπές, ανάρμοστος τρόπος για να εξασφαλίζει κανείς μια άνετη ζωή. Γι' αυτό έπαψε να ληστεύει και να σκοτώνει και απλώς εκβίαζε. Σε αντάλλαγμα των χρημάτων που εισέπραττε, εγγυάτο στους γαιοκτήμονες τη ζωή και την περιουσία τους. Από την άλλη, όταν οι φτωχοί δεν είχαν να φάνε στρέφονταν σε αυτόν που τους χάριζε απλόχερα ασημένια σκούδα. Σύμφωνα με ορισμένες φήμες, ζούσε σε κάποια σπηλιά, κάτι τέτοιο όμως δεν είναι καθόλου βέβαιο. Αντιθέτως βέβαιο είναι πως πήγαινε συχνά στη Ρώμη, όπου διασκεδάζε σαν σπουδαίος άρχοντας, ενίοτε έκανε ταξίδια στο εξωτερικό ενώ ήταν πολύ πλούσιος²²⁹.

Ο Tiburzi ήταν όμορφος άνδρας και είχε μεγάλη πέραση στο γυναικείο φύλο, όπως ο Νταβέλης, ο Τζατζάς, ο Λίγκος και ο Γιαγκούλας. Πολλές θεωρούσαν τον εαυτό τους προνομιούχο εάν μπορούσαν να ισχυριστούν πως είναι ή υπήρξαν ερωμένες του. Γυναίκες έγιναν άλλωστε συχνά η πέτρα του σκανδάλου και αιτία να χτυπηθούν και να σκοτωθούν μεταξύ τους έλληνες και ιταλοί λήσταιχοι. Με αφορμή τη διεκδίκηση μιας γυναίκας θα χάσει τη ζωή του από το μαχαίρι του Tiburzi, ο brigante Pastorini²³⁰.

Η φήμη του Tiburzi θα περάσει τα σύνορα του Viterbo και σύντομα θα εξαπλωθεί σε ολόκληρη την Ιταλία. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1893 θα λάβουν

²²⁸ Ο.π., σσ. 8-11.

²²⁹ Ο.π., σσ. 12-13.

²³⁰ Ο.π., σσ. 20-21.

χώρα πολύκροτες δίκες με περίπου πενήντα ανθρώπους, άντρες και γυναίκες, να αντιμετωπίζουν την κατηγορία πως βοήθησαν και ενθάρρυναν τον brigante να υλοποιήσει πολλά από τα εγκλήματά του. Όσο για τον ίδιο τον Tiburzi, οι αρχές θα καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για να τον συλλάβουν, κάτι που δεν θα ευοδωθεί, και η φήμη του brigante θα μεγαλώνει διαρκώς²³¹.

Ο Tiburzi, θεωρούσε τις περιοχές όπου δρούσε εδάφη της «αυτοκρατορίας» του, υποκείμενες στην κυριαρχία του, και τους ανθρώπους που ζούσαν σε αυτές υποτακτικούς του. Δεν ήταν ένας κοινός brigante και το δικό του brigantaggio διέφερε από εκείνο των άλλων. Ποτέ του για παράδειγμα δεν καταδέχτηκε να ληστέψει άμαξες και διαβάτες, πιστεύοντας πως τέτοιες πράξεις ήταν βάρβαρες²³². Επίσης ποτέ του δεν θέλησε να βάνει χωρίς λόγο τα χέρια του με αίμα. Μια φορά χάρισε τη ζωή σε έναν εκπρόσωπο της δημόσιας ασφάλειας που νόμιζε πως θα μπορούσε να τον συλλάβει μαζί με τους συντρόφους του Biagini και Fioravanti. Ενώ ο Tiburzi είχε την ευκαιρία να τον πυροβολήσει από απόσταση μόλις δύο μέτρων και μάλιστα χωρίς να έχει γίνει αντιληπτός, προτίμησε να του διαμηνύσει μέσω ενός αγροφύλακα πως την επόμενη φορά δεν θα λυπηθεί τις σφαίρες του...²³³.

Μια άλλη φορά ο Tiburzi πήγε στη Ρώμη καλεσμένος σε ένα γάμο. Αφού παραβρέθηκε στη γαμήλια τελετή και στο γεύμα που ακολούθησε, προίκισε τη νύφη με δέκα χιλιάδες λίρες. Προτού φύγει δεν παρέλειψε να στείλει το επισκεπτήριό του στον αρχηγό της αστυνομίας, που δυστυχώς, όμως, πληροφορήθηκε πολύ αργά την παρουσία του κακοποιού στην ιταλική πρωτεύουσα²³⁴.

Οι ιστορίες που αποδεικνύουν πως η προσωπικότητα του Tiburzi συνδύαζε μια σπάνια ψυχική γενναιοδωρία και σεβασμό στον λόγο της τιμής είναι πολλές. Μία εξ αυτών είναι η ακόλουθη. Ένας φτωχός χωρικός που μίσθωνε από έναν από τους πιο πλούσιους γαιοκτήμονες της Ρώμης ένα μικρό αγρόκτημα, άφησε πεθαίνοντας τη γυναίκα του και τα τέσσερα μικρά παιδιά τους σε άθλια δυστυχία και ένα παλιό χρέος προς αποπληρωμή, που αφορούσε στη μίσθωση. Η γυναίκα μην έχοντας τη δυνατότητα

²³¹ Ο.π., σσ. 22-23.

²³² Ο.π., σσ. 23-24.

²³³ Ο.π., σσ. 24-25.

²³⁴ Ο.π., σ. 27.

να εξοφλήσει το χρέος, ζήτησε παράταση από τον πλούσιο ιδιοκτήτη με παρακάλια και κλάματα, εκείνος όμως ήταν ανένδοτος. Στη χήρα τότε δεν απέμενε άλλη επιλογή από το να βγει στον δρόμο με τα τέσσερα παιδιά της, εάν δεν έβρισκε τρόπο να πληρώσει το χρέος μέχρι την ημέρα που είχε οριστεί η δημοπρασία των λιγοστών υπάρχόντων της οικογένειας. Η ημέρα της δημοπρασίας βρήκε τη γυναίκα να κλαίει απαρηγόρητη δίπλα στο τζάκι του σπιτιού της στο οποίο είχε περάσει πολλά από τα χρόνια της μίζερης ζωής της²³⁵.

Τότε μπήκε ξαφνικά μέσα ένας άγνωστος άνδρας και της ζήτησε ένα ποτήρι νερό. Εκείνη του έδωσε να πει λέγοντάς του πως δεν είχε τίποτε άλλο εκτός από νερό να του προσφέρει. Ο άγνωστος αποκρίθηκε πως του αρκούσε μόνο ένα ποτήρι νερό. Βλέποντας τη δυστυχία ζωγραφισμένη στο πρόσωπο της χήρας τη ρώτησε τον λόγο και εκείνη του περιέγραψε τη δεινή κατάσταση στην οποία βρισκόταν. Όταν ο άγνωστος άκουσε πως το χρέος της ήταν μόνο εξακόσιες πενήντα λίρες και πως για ένα τόσο μικρό ποσό κινδύνευε να μείνει στον δρόμο, της είπε να μη στεναχωριέται άλλο και πως το δάνειο θα εξοφλείτο. «Θέλει να σας πάρει τα λίγα πράγματα που έχετε γιατί δεν μπορείτε να πληρώσετε λίγες εκατοντάδες λίρες! Να τι θα πει να έχεις την καρδιά μιας τίγρεως... Μα εγώ θα σας βοηθήσω, εγώ που ο Ουρανός με έστειλε σε αυτή τη γη για να επιτελέσω το έργο της δικαιοσύνης», της είπε αποφασιστικά και της έδωσε τα χρήματα²³⁶.

Έκπληκτη η χήρα από την προσφορά του, τον ρώτησε το όνομά του. «Ποιος είμαι; Είμαι ο “ισορροπιστής”... Δίνω εκεί που δεν υπάρχουν· παίρνω από εκεί που υπάρχουν πολλά...»²³⁷ απάντησε εκείνος. Στη συνέχεια ο άγνωστος που φυσικά δεν ήταν άλλος από τον Tiburzi, τη ρώτησε και έμαθε πως ο εκπρόσωπος του ιδιοκτήτη που θα διενεργούσε τη δημοπρασία, αναμενόταν να φανεί γύρω στις δώδεκα το μεσημέρι. Κατόπιν έφυγε βιαστικά προκειμένου να υλοποιήσει το σχέδιό του. Το μεσημέρι πράγματι εμφανίστηκε ο εκπρόσωπος ακολουθούμενος από έναν δικαστικό επιμελητή

²³⁵ Ο.π., σσ. 28-29.

²³⁶ Ο.π., σσ. 28-31. «Vi si vuol togliere la poca roba che possedete perché non potete pagare poche centinaia di lire! Ecco che cosa vuol dire avere un cuore di tigre... Ma io vi aiuterò, io che il Cielo ha mandato su questa terra per farvi opera di giustizia». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²³⁷ Ο.π., σ. 31. «Chi sono? Sono il livellatore... Ne metto dove non ci sono; ne tolgo dove ce ne sono troppi...». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

και δύο όργανα επιβολής του νόμου, σίγουρος πως η γυναίκα δεν θα έχει συγκεντρώσει τα χρήματα. Έμεινε όμως με το στόμα ανοικτό όταν εκείνη του μέτρησε εξακόσιες πενήντα λίρες. «Μα τον Θεό, κερδίσατε το λόττο;», αναφώνησε κατάπληκτος. «Όχι, δεν κέρδισα το λόττο, αλλά βρήκα τον κύριο “ισορροπιστή”», απάντησε εκείνη. «“Ισορροπιστής”!... Τί πάει να πει “ισορροπιστής”...;» επανέλαβε γελώντας ο εκπρόσωπος²³⁸.

Ο εκπρόσωπος του γαιοκτήμονα μαζί με τους υπόλοιπους έφυγε τότε από το φτωχικό της χήρας και συνέχισε για τα σπίτια άλλων οφειλετών για να μαζέψει τα χρήματα. Δεν πέρασε όμως πολλή ώρα και εμφανίστηκε μπροστά τους ο Tiburzi. «Είμαι ο Tiburzi!», τους είπε, και ζήτησε να του δώσουν όλα τα χρήματα που είχαν πάνω τους για να μην τους σκοτώσει. Εκείνοι, φοβισμένοι σαν να είδαν μπροστά τους τον Σατανά, άδειασαν με προθυμία τις τσέπες τους. Ο Tiburzi χαμογελαστός μέτρησε με ηρεμία όλα τα χρήματα που τους πήρε και τους απείλησε: «Και τώρα συνεχίστε τον δρόμο σας, αλλά προσέξτε να μη γυρίστε πίσω... Με τον Tiburzi δεν παίζουν...»²³⁹.

Μετά από εκεί επέστρεψε στο σπίτι της χήρας. Όταν της έδωσε όλα τα χρήματα που πήρε από τους άλλους, περισσότερες από τρεις χιλιάδες λίρες συνολικά, εκείνη αποκρίθηκε σεμνά πως τα χρήματα αυτά ανήκαν σε εκείνον και όχι σε αυτή, και πως της αρκούσε το δώρο των εξακοσίων πενήντα λιρών που της έκανε. «Εγώ είμαι πλούσιος και έχω τη συνήθεια να παίρνω από εκείνον που έχει για να δώσω σε εκείνον που δεν έχει τίποτα...». «Μα εσείς γενναιόδωρε άνθρωπε, ποιος είστε;», τον ρώτησε η χήρα με δάκρυα στα μάτια. «Είμαι ο ληστής Tiburzi, αυτός που έλαβε αποστολή από τον Θεό να παίρνει το πλεόνασμα των πλουσίων για να το χαρίζει στους φτωχούς». Αυτά είπε και χωρίς άλλα λόγια βγήκε από το σπίτι και εξαφανίστηκε²⁴⁰.

Ο Tiburzi σκοτώθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1896 σε συμπλοκή με ένα μικρό απόσπασμα της χωροφυλακής. Στο σώμα του βρέθηκαν εννέα πληγές, οκτώ στα πόδια

²³⁸ Ο.π., σσ. 31-32. «Perbacco, avete vinto al lotto?». «No, non ho vinto al lotto, ma ho trovato il signor “livellatore”». «“Livellatore”!... Che cosa vuol dire “livellatore”?». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²³⁹ Ο.π., σσ. 31-32. «Ed ora continuate la vostra strada, ma badate bene di non voltarvi indietro... Con Tiburzi non si scherza...». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²⁴⁰ Ο.π., σσ. 34-35. «Io sono ricco e ho l’abitudine di toglierne a chi ne ha per darne a chi nulla possiede». «Ma voi, uomo benefico, chi siete?». «Io sono il bandito Tiburzi, quello che ebbe per missione da Dio di farsi dare il superfluo dai ricchi per donarlo ai poveri». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

και μία στο κεφάλι πίσω από το αριστερό αυτί, που επέφερε τον θάνατο²⁴¹. Λέγεται πως ο Tiburzi, αφού δέχτηκε τις σφαίρες στα πόδια και γνωρίζοντας πως δεν θα μπορούσε πλέον να ξεφύγει, αυτοκτόνησε για να μείνει στην ιστορία ως ο παράνομος που αρνήθηκε με κάθε τρόπο τη σύλληψη²⁴². Όσοι τον είδαν νεκρό μαρτυρούν πως ήταν ένας όμορφος γέρος με μακριά λευκή γενειάδα (παρότι μόνο σαράντα εννέα ετών), μετρίου αναστήματος με ευρύ στήθος, με μάτια βαθυγάλανα και με ροδαλό και ντελικάτο δέρμα. Πολλοί τον θρήνησαν ως ευεργέτη ενώ οι αρχές πανηγύρισαν για την επιτυχία τους. Η εξάλειψη του θρυλικού brigante και μαζί με αυτόν των ειδεχθών μορφών εγκληματικότητας, δεν σήμανε την αποκατάσταση της κοινωνικής ηθικής, απλώς ανέδειξε νέες μορφές εγκληματικότητας, φαινομενικά ίσως πιο ήπιες, στην ουσία όμως πιο ποταπές και επικίνδυνες, καταλήγει η συγγραφέας²⁴³.

²⁴¹ Ο.π., σσ. 46-47, 50.

²⁴² QUINN, D., «Learn About The Famous Maremma Bandit Called Tiburzi!», *Easy reserve*, χ.τ. 2014, <https://www.tuscany-villas.it/to-tuscany/2014/history/important-people/tiburzi-the-bandit> (τελευταία πρόσβαση 3 Σεπτεμβρίου 2020).

²⁴³ MITTEN, G., ό.π., σσ. 46-47.

3. ΟΥΦΕΙΣ ΤΗΣ ΛΗΣΤΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ BRIGANTAGGIO, ΛΗΣΤΑΡΧΟΙ VS BRIGANTI

Από τα έργα που παρουσιάστηκαν παραπάνω και από άλλες πηγές που μελετήθηκαν κατά την εκπόνηση της παρούσας, απομονώνονται στη συνέχεια πολλές ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη δραστηριότητα και τις νοοτροπίες των λήσταρχων και των briganti. Στόχος είναι η σκιαγράφηση όψεων του ληστρικού φαινομένου στην Ελλάδα και στην Ιταλία με όχημα διάφορες μαρτυρίες για το πώς οι έλληνες λήσταρχοι και οι ιταλοί όμοιοί τους ξεκίνησαν τη ληστρική τους «καριέρα», για την εξωτερική τους εμφάνιση, για το πώς τρέφονταν και πώς επιβίωναν στην ύπαιθρο, για τα πολιτικά και θρησκευτικά τους πιστεύω, για το πώς και γιατί συνεργάστηκαν με τους πολιτικούς, για το πώς αντιμετώπιζαν τους αιχμαλώτους τους, για το πόσο ήταν ευάλωτοι στην προδοσία αλλά και για το πώς οι ίδιοι τιμωρούσαν τους προδότες, για τη στάση τους απέναντι στις γυναίκες, για τις δεισιδαιμονίες και τις προκαταλήψεις τους, κ.ά.

3.Α. Το «πορτρέτο» των ελλήνων ληστών και των ιταλών briganti

Ιδανικότερος τρόπος για να αποδοθεί παραστατικά η προσωπικότητα του έλληνα ληστή, να παρουσιαστούν συνοπτικά οι λόγοι που τον εξώθησαν στην παρανομία και ο θαυμασμός του λαού γι' αυτόν, είναι το παρακάτω απόσπασμα, παρμένο από το έργο του Αιμίλιου Αθηναίου, *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*. Το κείμενο αυτό φέρεται ως μέρος μιας έκθεσης σχετικά με την ελληνική λησταρχία, η πατρότητα του οποίου αποδίδεται από τον συγγραφέα στον πρεσβευτή της Αμερικής στην Ελλάδα. Πράγματι, το παρακάτω απόσπασμα προέρχεται από το έργο *Οι σημερινοί Έλληνες* του Καρόλου Τάκερμαν (Tuckerman, Charles Keating 1821-1896) που υπήρξε ο πρώτος Αμερικανός πρέσβης στην Ελλάδα και φανατικός φιλέλληνας. Ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Ιούνιο του 1868 και μετά από τέσσερα περίπου χρόνια εξέδωσε το βιβλίο του *The Greeks of Today (Οι σημερινοί Έλληνες)* στο οποίο

υπερασπίζεται με ενθουσιασμό και στοργή το έθνος των Ελλήνων προσπαθώντας ωστόσο να είναι αντικειμενικός στις παρατηρήσεις του²⁴⁴:

«Στην έκθεση αυτή *En tw περί της ληστείας εν Ελλάδι* κεφαλαίων μεγάλης τινός μελέτης του έγραφε μεταξύ άλλων ο πρεσβευτής της Αμερικής και τα επόμενα, εξ αφορμής Νταβέλη:

“Ο ληστής είναι ακαμάτου χαρακτήρος, μεστός επομένως θελγήτρων, φαίνεται αυτό κοπιώδης και πλήρης περιπετειών βίος. Εν οιαδήποτε εσωτερική επαναστάσει προθύμως ενούται μετά του εν τη πόλει όχλου, εάν δε προμηνύεται πόλεμος κατά των Τούρκων, προθύμως πάλιν προσφέρεται ίνα συνταγίσση επί του πεδίου του πολέμου την τύχην του μετά του στρατιώτου. Εν περιπτώσει συγκρούσεως θ’ αναδειχθεί εις εκ των ανδρειότερων. Ούτω πολλοί μετέβησαν ως εθελονταί κατά την Κρητικήν Επανάστασιν, άλλοι δε κατήλθον εκ των ορέων κατά την τελευταίαν διακοπήν των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας ελπίζοντες να εύρωσιν ωφέλιμον ή τουλάχιστον νόμιμον ενασχόλησιν.

Άμα δε διασκεδασθέντος του πολεμικού νέφους ο ληστής επανέρχεται εις το επί των ορέων κρησφύγετόν του επί μήνας ολοκλήρους και πλανάται ανά την χώραν με το αποφασιστικόν εκείνο όπερ πάντοτε προαγγέλλει κακά, καθότι δεν είναι απηλλαγμένος της καταδιώξεως, και εάν ήθελε δε, δεν θα ηδύνατο ατιμωρητεί να επιδιώξη οιονδήποτε επάγγελμα. Τοιαύται εποχαί σχεδόν πάντοτε συνεπάγονται ληστοπραξίας εις διάφορα μέρη του βασιλείου.

Οσάκις αναγγέλλεται η εμφάνισις ληστών, η κυβέρνησις εξαποστέλλει στρατόν μετά μείζονος ή ελάσσονος επιτυχίας. Οι συλλαμβανόμενοι λησταί κρατούνται εν ταις φυλακαίς, μετά τινά δε χρόνον δικάζονται και καταδικάζονται, πλην ουχί σπανίως συμβαίνει να ευρίσκονται “ελαφρυντικά περιστάσεις”, και ούτως αποφεύγωσι την ποινήν του θανάτου. Εκτελέσεις θανατικής ποινής γίνονται σπανίως, πάντοτε δε ολίγαι τον αριθμόν. Αναπτύσσεται υπέρ αυτών αίσθημα τι ευσπλαχνίας εξ ου φαίνεται ότι επί τέλους επηρεάζεται και αυτή η Δικαιοσύνη. Παρά τω κοινώ δε λαώ, ανοήτως βεβαίως, ο «αρχηγός των ορέων» θεωρείται ως

²⁴⁴ TAKEPMAN, K., *Οι Έλληνες της σήμερον*, μτφ. ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ, Α., Τυπογραφείο της Φιλοκαλίας, Αθήνα 1877, σσ. 191-247 & BENETHS, Α., «Γράμματα αναγνωστών: Κάρολος Τάκερμαν, “φανατικός” φιλέλληνας», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2018, <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/989308/karolos-takerman-amp-laquo-fanatikos-amp-raquo-filellini/>, (τελευταία πρόσβαση 28 Οκτωβρίου 2021).

ήρωας, τουθ' όπερ καθιστά απαίσιον όντως έργον την τεχνητήν και τόσω εσπευσμένην αφάιρεςιν της ζωής του.

Η δόξα του αρχαίου κλέφτου, του “ανδρείου προμάχου της πατρίδος αυτού” του γενναίου και θαρραλέου τούτου τέκνου της τέχνης αντανακλάται αμυδρώς κι επί του σημερινού κοινού ληστού, διά ταύτης δε και μόνης υφαρπάζεται από του θανάτου. Είναι δίκαιον αυτού ο λόγος περί ληστείας να εξαλείψωμεν την εσφαλμένην ιδέαν, ήτις παρά πολλοίς επικρατεί, ότι ο ληστής είναι θηρίον αιμοβόρον ουδέν λογιζόμενος την ζωήν του ανθρώπου άγριον ον ως σαρκοφάγον όρνεον επιπίπτον κατά των αόπλων περιηγητών όπως ληστεύση ή φονεύση αυτούς κατά τας υπαγορεύσεις του συμφέροντός του κατά την στιγμήν εκείνην.

Οι πλείστοι των Ελλήνων ληστών ηναγκάσθησαν ή ενόμισαν εαυτούς ηναγκασμένους υπό των περιστάσεων να προσφύγωσιν εις τα όρη, ίνα διαθλάθωσι την αυστηράν των πόλεων δικαιοσύνην. Οικογενειακή διαμάχη, ανθρωποκτονία, προελθούσα εξ έριδος εν ώρα μέθης, υπεκφυγή φυλακίσεως επί πλημμελήματι λιποταξία από του στρατού και αι τοιαύται παρόμοιαι αιτίαι παρέπεισαν ανθρώπους άλλως ειρηνοφίλους και καλών διαθέσεων, να γείνωσι λησταί! Η δίψα του χρυσίου, ο πειρασμός του αποκτήσαι έστω και μετρία περιουσίαν χωρίς να εργασθή και κοπιάση προς τούτο, και απλώς ο έρως βίου ριψοκίνδυνου παρέπεισαν άλλους, αγαθής τυγχάνοντος υπολήψεως εν τω χωρίω να ενώσωσι τας τύχας των μετά των κακούργων πλανήτιδος τινός συμμορίας.

Ουδεμίαν εκ των προτέρων προτίθενται χύσιν αίματος, πλην μόνον προς διατήρησιν του “γοήτρου” αυτών φονεύσωσι τον αιχμάλωτον, εάν μη προσενεχθώσι τα λύτρα ή άλλο τι αντίστοιχον. Δεσμεύουσιν εαυτούς εις το να πράξωσι τούτο δια κοινού τινός και ανεγνωρισμένου νόμου, το απαράβατον του οποίου γινώσκοντες άριστα οι φίλοι του αιχμαλώτου, αποτείνουσι πάντοτε εγκαίρως”²⁴⁵.

Ως προς το brigantaggio αντίστοιχα, ο Francesco Saverio Nitti στο *Eroi e briganti*, καταθέτει τις απόψεις του σχετικά με το πώς αυτό στελεχώθηκε και γιγαντώθηκε και ποια η αντίληψη του λαού για τον ιταλό brigante. Σύμφωνα με τον

²⁴⁵ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*, Εκδόσεις «Διόνυσος», Αθήνα 1982, σσ. 568-570.

τελευταία η λησταιρχία στην Ιταλία και ιδιαίτερα στον Νότο, αποτελεί έναν πραγματικό θεσμό που περιβάλλεται από θρύλους και ζοφερά μυστήρια. Υπήρξε ανέκαθεν παρούσα καθώς σε διάφορα μέρη της χώρας έζησαν και έδρασαν ληστές και εγκληματίες που σε περιόδους πολέμου κυριάρχησαν στην ύπαιθρο και έθεσαν εαυτούς εκτός νόμου. Αποτέλεσε δε ένα τεράστιο ποτάμι από αίμα και μίσος, από πόνο, αδικία και εγκληματικότητα στην οποία η μοναρχία βασίστηκε για αιώνες, αναδεικνυοντάς τη σε ιστορικό παράγοντα μεγάλης σημασίας²⁴⁶. Ειδικά στο Regno di Napoli, ακόμα και οι πιο ισχυρές μοναρχίες δεν κατόρθωσαν να εξαρθρώσουν οριστικά τη λησταιρχία. Όσο πιο άγρια ήταν η καταπίεση τόσο εντεινόταν το κακό. Οι ληστές ενώνονταν σε μεγάλες συμμορίες σχηματίζοντας αληθινούς στρατούς και εισέβαλλαν στις πόλεις για να επιβάλλουν στην Κυβέρνηση επαίσχυντους όρους. Ολόκληρες πόλεις καταστρέφονταν από τους ληστές που όχι σπάνια έφταναν μέχρι και τα τείχη της πρωτεύουσας. Οι εξεγέρσεις των ληστρικών συμμοριών είχαν τις περισσότερες φορές τον χαρακτήρα πραγματικών και άγριων προλεταριακών εξεγέρσεων.

Ο λαός της υπαίθρου στον Νότο, βρισκόμενος σε πλήρη άγνοια, δεν γνώριζε τις περισσότερες φορές ούτε καν τα ονόματα των θεμελιωτών της ιταλικής ένωσης, θυμόταν όμως με θαυμασμό τα κατορθώματα του Angelo Duca, του γνωστού Angiolillo²⁴⁷, και των πιο προσφάτων μιμητών του. Οι χωρικοί παθιάζονταν με τις ιστορίες για τους ληστές και τις διάβαζαν μανιωδώς. Αντίθετα, «δεν είδα ποτέ στα χέρια κάποιου χωρικού ένα δημοφιλές βιβλίο για την ένωση της Ιταλίας», γράφει ο Nitti ²⁴⁸.

Η φιγούρα του ληστή-brigante, όπως τη θέλει ο μύθος, ανακαλεί στον νου το χαρακτηριστικό του όπλο επονομαζόμενο «trombone», το μυτερό του καπέλο, τα στυγερά του εγκλήματα και τις τρομακτικές απαγωγές. Οι ληστές ήταν είτε εγκληματίες που ήθελαν να κάνουν περιουσία και να εκδηλώσουν τα άγρια ένστικτά τους είτε πάμπτωχοι άνθρωποι που από την πείνα και την αδικία έβγαιναν εκτός κοινωνίας²⁴⁹. Η ζωή του ληστή ασκούσε γοητεία στους άξεστους ανθρώπους της υπαίθρου. Οι γυναίκες

²⁴⁶ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 19-20.

²⁴⁷ ANON., «Angiolillo», *Brigantaggio in Provincia di Benevento*, χ.τ. .χ.χ. <http://www.brigantaggio.net/Brigantaggio/Storia/Altre/Angiolillo.htm> (τελευταία πρόσβαση 17 Ιουλίου 2020). Ο Angelo ή Angiolillo Duca υπήρξε ένας ξακουστός και ευγενικός λήσταιρχος-brigante, του οποίου η δράση φέρνει κατά πολύ στον νου τον διασημότερο όλων των ληστών, τον Ρομπέν των Δασών.

²⁴⁸ NITTI, S.F., *ό.π.*, σ. 20.

²⁴⁹ NITTI, S.F., *ό.π.*, σ. 31.

ένιωθαν φόβο και έλξη γι' αυτούς. Όσοι στο παρελθόν τους είχαν καταδιώξει, τώρα είτε προσπαθούσαν να φύγουν μακριά είτε ταπεινώνονταν κάνοντας διάφορες επαχθείς συμφωνίες. Έτσι ο ληστής ακόμα και αν ήταν μισητός ποτέ δεν ήταν καταφρονητέος, είχε κύρος ολοένα αυξανόμενο και ήταν αξιοθαύμαστος γι' αυτή την ελεύθερη ζωή του στην ύπαιθρο που συνέπαιρνε τις ταλαιπωρημένες ψυχές των υπόλοιπων χωρικών²⁵⁰.

3.B. Η εξωτερική εμφάνιση των ληστών και των briganti

Οι ληστές και οι briganti είχαν χαρακτηριστική και μεγαλόπρεπη εμφάνιση. Οι έλληνες λήσταρχοι ντύνονταν όπως οι προεπαναστατικοί κλέφτες ακόμα και στις αρχές του 20ού αι. Φορούσαν πουκαμίσια, κάπα, κάλτσες, κιλότα μάλλινη ή φουστανέλα, τσαρούχια με φούντες. Τα ρούχα τους κοσμούσαν πολλά στολίδια, ασημένιες αλυσίδες με νομίσματα που κάλυπταν σχεδόν όλο το στήθος τους, ασημένια τσαπράζια, ασημένιες καλτσοδέτες στολισμένες με χρυσές λίρες, κεφαλομάντηλα κεντημένα με μικρά νομίσματα, χρυσούς σταυρούς, ρολόγια με καδένα, είχαν θαυμάσια ασημένια κουμπούρια, ασημένιες μπαλάσκες και ασημοποιίκιλτα μαχαίρια. Ορισμένοι από αυτούς χρύσωναν ακόμα και τη σκούφια τους όταν επικηρύσσονταν στολίζοντάς τη με ένα χρυσό σιρίτι, που σήμαινε πως το κεφάλι τους άξιζε χρυσάφι. Η εξιδανικευμένη εικόνα τους αποτελούσε θέλγητρο για τους νέους της εποχής που ονειρεύονταν να ακολουθήσουν τον ληστρικό βίο. Μάλιστα πολλοί φωτογράφοι της Λάρισας είχαν μεγάλες φωτογραφίες των περίφημων ληστών της εποχής, από τις οποίες είχαν αφαιρέσει το κεφάλι για να μπορεί ο κάθε φωτογραφούμενος νεαρός να βάλει το δικό του²⁵¹.

Τον εξοπλισμό τους συμπλήρωναν επίσης κάποια αντικείμενα πρώτης ανάγκης. Τα συνηθέστερα εξ αυτών ήταν το ατομικό τους παγούρι, ένα ασκί για νερό, το σακίδιο και η δερμάτινη τσάντα τους που περιείχε χαρτί, πένα, κιάλια, φακό, ρολόι, κερί, τσακμάκι με ίσκα, ορισμένα φάρμακα για να μπορούν να γιατροπορεύονται καθώς και τα λεγόμενα «πετσώματα» για τις σόλες των τσαρουχιών τους που συνέχεια χάλαγαν από τις πολύωρες πορείες στα κακοτράχαλα μονοπάτια των βουνών. Χρησιμοποιούσαν επίσης σφραγίδες ξύλινες ή μεταλλικές με το όνομά τους και τον τίτλο που οι ίδιοι είχαν

²⁵⁰ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 29-30.

²⁵¹ TZANAKAPHΣ, B., *ό.π.*, σσ. 42,46, 77.

αποδώσει στον εαυτό τους²⁵². Παρότι φρόντιζαν την εξωτερική τους εμφάνιση και φορούσαν με καμάρι τα στολίδια τους, η απλυσία ήταν χαρακτηριστικό της κλέφτικης ζωής, το ίδιο και οι ψείρες²⁵³. Ο συνήθης τρόπος για να απαλλαγούν από τις ψείρες ήταν η φωτιά, όπως παραστατικά αναφέρει ο Αιμίλιος Αθηναίος σε πολλά σημεία του μυθιστορηματός του *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*²⁵⁴.

Οι briganti είχαν ένα είδος στολής και η παραδοσιακή τους φορεσιά είχε χαρακτήρα στρατιωτικό, με μικρές διαφοροποιήσεις ανά συμμορία και περιοχή. Στο κεφάλι φορούσαν συνήθως ένα μυτερό τσόχινο καπέλο «alla calabrese», αρκετά ψηλό, στολισμένο με κορδόνια ή διάφορες χρωματιστές κορδέλες. Το σακάκι τους από ύφασμα με τσέπες και από τις δύο πλευρές, ήταν διακοσμημένο με ασήμι για τον αρχηγό της συμμορίας και με υφασμάτινες κορδέλες, συνήθως κίτρινες για τους άλλους. Το πανωφόρι τους ήταν από σκούρο ύφασμα ριγμένο πάνω στους ώμους τους, είχαν ένα γιλέκο στολισμένο με δύο σειρές από ασημένια κουμπιά, ένα πουκάμισο ανοιχτό με γυριστό γιακά, μια γραβάτα της οποίας τα δύο σκέλη στηρίζονταν με δαχτυλίδια και κλεμμένες βέρες. Φορούσαν κοντά παντελόνια από μπλε ύφασμα, με χοντρές ασημένιες αγκράφες πάνω σε κόκκινες τιράντες. Οι κάλτσες ήταν δεμένες στις γάμπες με μικρές λωρίδες από δέρμα, και κατέληγαν σε δερμάτινα σανδάλια ή σε χοντρά κλειστά παπούτσια. Στη μέση ζώνονταν μια φαρδιά ζώνη από δέρμα με υποδοχές για τα φυσίγγια, ένα δερμάτινο ζωνάρι από το οποίο κρεμούσαν ένα ξίφος, ένα πιρούνι, ένα κουτάλι και ένα εγχειρίδιο. Στο λαιμό τους κρεμόταν μια κόκκινη κορδέλα με μια ασημένια καρδιά στο ύψος του στήθους, που περιείχε ενθύμια και είχε χαραγμένη στο εξωτερικό της την εικόνα της Παρθένου Μαρίας με το Θείο Βρέφος²⁵⁵.

Ο brigante Gasparoni για τον ίδιο και τους συντρόφους του προτιμούσε για παράδειγμα στολή φτιαγμένη από μαύρο βελούδο, και από το ίδιο υλικό το χαρακτηριστικό καπέλο των ιταλών ληστών alla calabrese, δηλαδή το cappello alpino,

²⁵² TZANAKAPHΣ, Β., *ό.π.*, σ. 77.

²⁵³ TZANAKAPHΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 72-73.

²⁵⁴ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α., *ό.π.*, σ. 398.

²⁵⁵ ANON., «Gasparoni il masnadiero: mito, storia e fantasia», *ό.π.*, σ. 7.

σαν και αυτό που φορούσαν στις Άλπεις²⁵⁶. Από τις αφηγήσεις του Carmine Crocco, προκύπτει άλλωστε πως η επιβλητικότητα ήταν στοιχείο απαραίτητο της εμφάνισης για τον αρχηγό της συμμορίας, όπως όταν ο ίδιος, ως άλλος Ναπολέων, φορούσε περήφανα τη στολή του, τα γαλόνια του και το φτερωτό του καπέλο καβάλα σε ένα καθαρόαιμο άλογο²⁵⁷.

3.Γ. Συνήθειες και διατροφή

Σύμφωνα με τον Τζανακάρη, το συνηθισμένο φαγητό των ληστών ήταν το αρνίσιο ή κατσικίσιο κρέας που προμηθεύονταν από τους ποιμένες, το οποίο, όπως γράφει ο Σωτηρόπουλος, πλήρωναν πάντοτε όταν ήταν αποκριά²⁵⁸, τα αυγά και η γαλατοπαπάρα ή τριψάνα, δηλαδή γάλα στο οποίο βουτούσαν κομμάτια ψωμιού για να μαλακώσουν. Επίσης έτρωγαν χόρτα, φρούτα και καρπούς του δάσους, και συνόδευαν τα γεύματά τους με τουλούμισιο τυρί και ξινόγαλα. Έπιναν με μέτρο το αλκοόλ για να αποφύγουν ανεξέλεγκτες συμπεριφορές που θα μπορούσαν να τους φέρουν σε δυσχερή θέση. Το κρέας που μπορεί να περισσεύε το πάστωναν με αλάτι και το έπαιρναν μαζί τους. Ήταν πολύ σημαντικό όμως να έχουν φρέσκα σφαχτά γιατί συμβουλευόνταν ανελλιπώς τις σπάλες από αυτά· συνήθιζαν να σηκώνουν προς τη μεριά του ήλιου τη σπάλα για να δουν το μέλλον τους, και αν ήταν καθαρή από αίματα η πρόβλεψη ήταν ευνοϊκή γι' αυτούς²⁵⁹.

Αυτή τη συνήθειά τους καταγράφει επίσης ο Σωτηρόπουλος, καθώς και το αξιοπερίεργα θαυμαστό γεγονός πως οι προβλέψεις που τους έδινε η σπαλομαντεία, ήταν ακριβείς²⁶⁰. Ο ίδιος μνημονεύει σχετικά πως κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του οι ληστές αναγκάστηκαν επανειλημμένως να διακόψουν τη νηστεία του δεκαπενταύγουστου, όχι μόνο επειδή δεν έβρισκαν κάτι νηστίσιμο να φάνε, αλλά επειδή χρειάζονταν σπάλες για να τις «διαβάσουν»²⁶¹. Ο αιχμάλωτος του Φώτη Γιαγκούλα και των συντρόφων του, Νικόλαος Ράπτης, επίσης καταγράφει το περιβόητο «διάβασμα»

²⁵⁶ CROCE, G. (επιμ.), *Il masnadiero Antonio Gasparoni: detto Il Principe dei monti*, Carlo Barbini editore, Μιλάνο 1880, σσ. 5-12.

²⁵⁷ CROCCO, C. (DONATELLI), *ό.π.*, σ. 58.

²⁵⁸ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 46.

²⁵⁹ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 78-79.

²⁶⁰ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 46.

²⁶¹ *Ο.π.*, σ. 53

της σπάλας ή ωμοπλάτης από τον διαβόητο λήσταρχο, που προέβλεψε μεγάλη αιματοχυσία και πιθανώς τον χαμό τον δικό του και των υπόλοιπων συντρόφων του²⁶².

Ο φόβος μήπως κάποιος θελήσει να τους δηλητηριάσει έκανε τους ληστές επιφυλακτικούς απέναντι στους προμηθευτές τους χωρικούς και ποιμένες αλλά και σε τυχόν οικοδεσπότες τους, στους οποίους επέβαλαν να δοκιμάζουν πρώτοι εκείνοι το κρασί ή το φαγητό. Γι αυτό άλλωστε και τα ζώα που κατανάλωναν, σφάζονταν μπροστά τους. Ο λήσταρχος Λόλας που αμέλησε να λάβει τα ανάλογα μέτρα, βρήκε τον θάνατο από καρπούζι που του έφερε συγγενής του, στο οποίο είχε διοχετευτεί με σύριγγα υδροκυάνιο σε συνεννόηση με ενωμοτάρχη Γρεβενών και κατόπιν στρατηγό, τον «ληστοφάγο» Μήτσου²⁶³.

Οι ληστές ήταν άριστοι σκοπευτές και ειδικά όσοι είχαν υπηρετήσει στον στρατό διέθεταν στρατιωτικές γνώσεις που τους φαίνονταν πολύ χρήσιμες κατά τις συμπλοκές με τα αποσπάσματα. Ήταν συνηθισμένοι στις κακουχίες, στο κρύο, στη βροχή, στη ζέστη και στη πολύωρη πεζοπορία. Ο βραδινός τους ύπνος ήταν πάντοτε «εν εγρηγόρσει». Η ακοή και η όρασή τους είχε οξυνθεί κατά τρόπο εξωπραγματικό. Μπορούσαν να αντιληφθούν τον κίνδυνο από τις αντιδράσεις των ζώων. Γνώριζαν τι μπορούσαν να αντλήσουν από τη φύση, πού θα βρουν νερό από το πέταγμα των πουλιών και γιατροσόφια που βασίζονταν στα φυτά²⁶⁴. Μεταξύ τους συχνά επικοινωνούσαν μιμούμενοι ήχους ζώων, όπως αναφέρει ο Σωτηρόπουλος για τους ληστές του Λαφαζάνη που μεταχειρίζονταν το «κρεκύλισμα», φωνή όμοια με του βατράχου, όταν ήθελαν να καλέσουν κοντά τους κάποιον από τους συντρόφους τους²⁶⁵.

Από τα ζώα του βουνού αγαπούσαν τους λύκους αλλά και τους φοβόντουσαν. Η μοναχικότητά τους, η ελευθερία και η ανεξαρτησία τους έμοιαζε με τον δικό τους τρόπο ζωής που ένωνε άνθρωπο και αγρίμι με υπερκόσμια νοητικά νήματα. Λέγεται πως οι κτηνοτρόφοι που ανέβηκαν με τα μουλάρια τους στην Κλεφτόβρυση για να

²⁶² ΡΑΠΤΗΣ, Ν., ό.π., σσ. 16-18.

²⁶³ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σσ. 78, 595.

²⁶⁴ Ό.π., σσ. 82-83.

²⁶⁵ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 38.

περισυλλέξουν τα ακέφαλα κορμιά του Γιαγκούλα, του Μπαμπάνη και του Τσαμήτα βρήκαν να τα φυλάει μια αγέλη λύκων χωρίς να τα έχει πειράξει²⁶⁶.

Οι briganti γνώριζαν άριστα, εξίσου καλά με τους έλληνες ληστές, τους τόπους όπου διέσχιζαν, σε σημείο μάλιστα να νιώθουν απόλυτα ασφαλείς ενώ έβλεπαν τους χωροφύλακες να πλησιάζουν. Μια φορά ενώ η συμμορία του Domenico Tiburzi βρισκόταν στο σπίτι μιας χωρικής όπου όλοι περίμεναν να φάνε μακαρόνια, ο σύντροφός του Fioravanti ανέβηκε στη στέγη του σπιτιού και είδε με τα κιάλια δύο χωροφύλακες να πλησιάζουν. «Ανέβασε τη φωτιά και βιάσου· έχουμε μόνο τρία τέταρτα της ώρας χρόνο πριν να φύγουμε», είπε στη χωρική μόλις κατέβηκε²⁶⁷. Με τόση ακρίβεια ήταν σε θέση να υπολογίσουν τον χρόνο που χρειαζόταν μια απόσταση για να διανυθεί.

Ο Carmine Crocco διασώζει επίσης στο κείμενό του αξιόλογα στοιχεία που αφορούν στον τρόπο διαβίωσης των briganti, στις ιεραρχικές μεταξύ τους σχέσεις και στις διατροφικές τους συνήθειες: «Οι briganti, όταν δεν τους απειλούν από κοντά τα στρατεύματα, κανονικά κοιμούνται κάτω στη σκιά φουντωτών δρυών, ξαπλωμένοι στη γη όπως όπως· για μαξιλάρι τους έχουν μια πέτρα ή ένα κομμάτι ξερό χώμα, για σκέπασμα το σακάκι ή το παλτό.... Οι αρχηγοί ξεκουράζονται σε ξεχωριστό σημείο μέσα σε καλύβες φτιαγμένες από φυλλώματα δέντρων, χώμα και άχυρα από πάνω σε κρεβάτια αρκετά μαλακά, συνοδευόμενοι καμιά φορά από τις ερωμένες τους.... Τα άλογα βόσκουν ελεύθερα στο πυκνό του δάσους συγκεντρωμένα σε δεκάδες με καπίστρια και υποστόμια. Οι τραυματίες, οι άρρωστοι της ημέρας, είναι κρυμμένοι στο εσωτερικό του δάσους με μπόλικά άχυρα και σπάνια με κάποια κουβέρτα²⁶⁸.

Για το σιτηρέσιο η συμμορία είναι μοιρασμένη σε ομάδες κάθε μία από τις οποίες έχει έναν αρχηγό επιστάτη. Στις λιγότερο απότομες πλαγιές της θέσης μας, σε σημείο αν γίνεται σκεπαστό ούτως ώστε ο καπνός να μην μας προδίδει, ανάβονται οι φωτιές. Λίγο πιο μακριά οι μάγειρες είναι απασχολημένοι να σφάζουν κατσίκια, να γδερνουν γουρούνια, να ξεπουπουλιάζουν κοτόπουλα και γαλοπούλες, και ενώ άλλοι

²⁶⁶ TZANAKAPHΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 79-80-83.

²⁶⁷ MITTEN, G., *ό.π.*, σσ. 26-27. «Aumenta il fuoco e sbrigati; abbiamo soli tre quarti d'ora di tempo prima, di andarcene». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

²⁶⁸ CROCCO, C. (DONATELLI), *ό.π.*, σ. 69.

κόβουν ξύλα για να έχουν άφθονη θράκα, το κρέας είναι έτοιμο για ψήσιμο. Τα τρόφιμα κατάσχονται από τις πλούσιες αγροικίες και συχνά στα χωριά υπό την απειλή των όπλων»²⁶⁹.

3.Α. Ληστοτρόφοι και *manutengoli*, ποιμένες και *pastori*

Η ληστεία στον τόπο δεν θα προόδευε ποτέ, αν δεν υπήρχαν οι λεγόμενοι ληστοτρόφοι, που άλλες φορές συνέπρατταν με τους ληστές από συμφέρον, άλλοτε από αίσθημα εκδίκησης και πολλές φορές από φόβο²⁷⁰, γράφει πολύ ορθά ο Δημήτρης Χανός ή Αθηναίος στον *Λίγκο τον λεβέντη*. Οι έλληνες, αλλά και οι ιταλοί ληστές, βάσιζαν την ύπαρξή τους στους ποιμένες με τους οποίους μοιράζονταν τον χώρο της υπαίθρου και των βουνών. Από εκείνους κυρίως προμηθεύονταν την τροφή τους και εκείνους όπως και τους χωρικούς χρησιμοποιούσαν ως πληροφοριοδότες τους. Καθώς η μεμονωμένη σύλληψη ή ο φόνος κάποιου που υπέθαλπε τους ληστές ήταν μικρή απώλεια γι' αυτούς γιατί εύκολα μπορούσαν να τον αντικαταστήσουν²⁷¹, τόσο το ελληνικό κράτος όσο και το ιταλικό έκαναν οργανωμένες ενέργειες κατά των ληστοτρόφων, συλλαμβάνοντας ή μετακινώντας τους πληθυσμούς ακόμα και ολόκληρων χωριών ώστε να εξαναγκάσουν τους ληστές σε πείνα και εξαθλίωση.

Ληστοτρόφοι και λησταποδόχοι δεν ήταν βέβαια μόνο οι ποιμένες. Σε επόμενο υποκεφάλαιο θα γίνει μνεία στις σχέσεις των ληστών με τις αρχές και τους πολιτικούς. Οι κλεπταποδόχοι της λείας των ληστών συνήθως βρίσκονταν μέσα στις πόλεις και τα χωριά, ήταν μέλη της οικογένειάς τους ή άλλες, συνήθως οικονομικά εύρωστες οικογένειες²⁷². Για παράδειγμα, όπως προαναφέρθηκε, ο πλούσιος κτηματοκτηνοτρόφος Διονύσιος Ράπτης, πατέρας του μικρού Μήτσου Ράπτη που έχασε τη ζωή του στην έσχατη συμπλοκή της συμμορίας Γιαγκούλα με τα καταδιωκτικά αποσπάσματα, εθεωρείτο ο προσωπικός «τραπεζίτης» του Πάντου Μπαμπάνη²⁷³ παρά την

²⁶⁹ Ο.π., σ. 70.

²⁷⁰ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., ό.π., σσ. 234.

²⁷¹ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., ό.π., σσ. 119-120.

²⁷² ΡΑΠΤΗΣ, Ν., ό.π., σσ. 4-9.

²⁷³ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σ. 386 & ΡΑΠΤΗΣ, ό.π., σ. 4, (τελευταία πρόσβαση 19 Νοεμβρίου 2020).

κατηγορηματική άρνηση εκ μέρους του Νικολάου Ράπτη οποιαδήποτε σχέσης της οικογένειάς του με τους ληστές²⁷⁴.

«Οι φερέοικοι ποιμένες δεν εδημιούργησαν την ληστεϊαν, αλλ' ευρήκαν αυτή υπάρχουσαν εντός της κοινωνίας, της οποίας την εθεώρησαν επομένως αναπόσπαστον στοιχείον, ούδ' έχουν αλληλεγγύην τινά προς την κοινωνίαν, ώστε να συμπράξουν εις την μεταρρύθμισίν της»²⁷⁵, σημειώνει ο Παύλος Καλλιγας στον *Θάνο Βλέκα*. Οι ποιμένες εξυπηρετούσαν τον φαύλο κύκλο της ληστεϊας και αποτελούσαν μέρος του. Όπως αναφέρει ο Edmond About, οι ποιμένες προσέτρεχαν υπό τις διαταγές του ήρωά του, λήσταρχου Χατζησταύρου, όταν γνώριζαν πως θα κέρδιζαν πολλά μαζί του...²⁷⁶, οι ποιμένες είχαν επομένως απολαβές για τις διευκολύνσεις που προσέφεραν στους ληστές. Σχετική είναι και η εικόνα στην Ιταλία σύμφωνα με τη διαπίστωση του Gasparoni, πως τα χρήματα που απαιτούνταν για την πληρωμή έμπιστων και ληστοτρόφων, ήταν ένα μεγάλο έξοδο για τη συμμορία²⁷⁷.

Οι σχέσεις των ληστών με τους ποιμένες χαρακτηρίζονταν από μια εύθραυστη ισορροπία. Τους χρειαζόνταν για την επιβίωσή τους και γι' αυτόν τον λόγο τους προσέγγιζαν χωρίς όμως να τους εμπιστεύονται. Οι ποιμένες τους εξυπηρετούσαν κυρίως από φόβο αλλά σπάνια τους ήταν πραγματικά πιστοί, αντίθετα, όταν οι συνθήκες τους ευνοούσαν, πρόθυμα τους πρόδιδαν στις αρχές ή τους σκότωναν για να απαλλαγούν από τη δαπανηρή συντήρησή τους. Γι' αυτό οι ληστές έπαιρναν τα μέτρα τους. Όταν έπαιρναν τρόφιμα από κάποια στάνη και αφού απομακρύνονταν λίγο, ένας από αυτούς έμενε πίσω, κρυβόταν και έλεγχε μήπως κάποιος τους ακολουθήσει μέχρι το λημέρι της συμμορίας με σκοπό να τους προδώσει. Πολλοί ληστές εξοντώθηκαν από «φίλους» κατ' αυτόν τον τρόπο, εξηγεί ο Λαφαζάνης στον Σωτηρόπουλο²⁷⁸.

Ο φόβος ήταν ο κυριότερος λόγος που συντηρούσε το σύνδεσμο των ποιμένων με τους ληστές, όπως αποδεικνύεται από τους παρακάτω διαλόγους. Από τη δίκη των

²⁷⁴ ΡΑΠΤΗΣ, ό.π., σσ. 9-10.

²⁷⁵ ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., ό.π., σ. 239.

²⁷⁶ ΑΜΠΟΥ, Ε., ό.π., σ. 32.

²⁷⁷ CROCE, G. (επιμ.), ό.π., σ. 24.

²⁷⁸ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., ό.π., σσ. 45, υποσημ. α', 125-126.

αδίστακτων κακοποιών Ρετζαίων το 1929, διασώζεται η σχετική στιχομυθία μεταξύ του προέδρου του δικαστηρίου και του ηπειρώτη βλαχοποιμένα Λούκα:

Πρόεδρος: «Λούκα, έχεις την υποχρέωσιν να πης την αλήθειαν...».

Μάρτυς: «Μάλιστα, κύριε πρόεδρε, έχω την υποχρέωσιν να πω την αλήθειαν, αλλά δεν έχω καμμίαν διάθεσιν να την εξοφλήσω με το κεφάλι μου...»²⁷⁹.

Από το μυθιστόρημα του Αιμίλιου Αθηναίου, σχετικό είναι επίσης το ακόλουθο διασκεδαστικό απόσπασμα :

Ένας συλληφθείς βλαχοποιμένας κατηγορείται ως ληστοτρόφος του ληστήρχου Ζαφείρη που αποτελεί μέλος της συμμορίας Νταβέλη-Κακαράπη-Καλαμπαλίκη.

«-Κατηγορείσαι», τω είπεν ο ανακριτής, «ότι παρέχεις εις τους ληστές τροφάς».

-«Το ίδιο είναι», απήντησεν. «Αν δεν δώσης σφαχτά τα παίρνουν μονάχοι τους».

-«Διαφέρει. Τότε όλοι εσείς οι βλαχοποιμένες θα ήσθε απηλλαγμένοι από την κατηγορίαν».

—«Ναι», έσπευσε ν' απαντήσει ο βλαχοποιμής, «αλλ' ημείς το προτιμώμεν να μη είμεθα απηλλαγμένοι από τας δικογραφίας σου και τα δικαστήρια και να είμεθα απηλλαγμένοι από του να μας τα παίρνουν διά της βίας».

-«Τι είναι αυτά που λες»!

-«Όχι μόνο θα μας καταστρέφουν, κύριε ανακριτή, διότι θα αρπάξουν περισσότερα, ως λύκοι εμβαίνοντας εις τα μανδριά μας, αλλά και η ζωή μας θα κινδυνεύη... Έπειτα, άκουσε κι' αυτό· αν ημείς δεν τά' χουμε καλά με δύο ή τρεις ληστές, υποφέρομεν περισσότερον και δι' άλλον λόγον. Όπως έχουμε εις τα μανδριά μας τα σκυλιά μας διά τους λύκους, έτσι έχομεν, πρέπει να έχομε, και διά τους άλλους φυγόδικους, τον προστάτην μας... Όλοι θέλουν ζωντανά, μα αλλοίμονο αν πάρουν όλοι από ένα. Διά τούτο έχομε τον Ζαφείρη ή τον Μπελούλια να εμποδίζουν τους άλλους».

- «Οι στρατιώται»;

²⁷⁹ TZANAKAPHΣ, Β., ό.π., σσ. 512-513.

-«Τι να σου κάνουν οι στρατιώται κύριε ανακριτή! Να, είναι τώρα λίγος καιρός που ήλθε εις τα βουνά της Λειβαδιάς ο Νταβέλης, αμούστακο ακόμη παιδί και τὰ' βαλε με όλο το απόσπασμα.... Να σου πω δε κ' ένα άλλο, κύριε ανακριτή»;

-«Τι»;

-«Καλλίτερα είναι να μην μας στέλνουν τους στρατιώτας. Είμεθα αναγκασμένοι να δίνουμε και εις αυτούς από τα καλλίτερα. Άλλος μπελάς αυτός. Αν πάη έτσι η δουλειά, καλλίτερα μα τον Θεόν να μπούνε οι λύκοι μέσα εις το μανδρί».

Ο ανακριτής βρήκε λογικά τα με τόση αυθόρμητη ειλικρίνεια και αγανάκτηση ειπωμένα λόγια του ποιμένα και άδικη τη σύλληψή του. Έτσι τον απήλλαξε από το κατηγορητήριο και ο ποιμένας επέστρεψε στο ποιμνιοστάσιό του²⁸⁰.

Ληστοτρόφοι ή συνεργάτες των ληστών σε εγκληματικές ενέργειες συχνά ήταν μοναχοί ενώ οι μονές τους προσέφεραν άσυλο. Για παράδειγμα, μετά τη σφαγή στο Δήλεσι, ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν ο ηγούμενος της Μονής Πεντέλης με την κατηγορία πως συμμετείχε στο έγκλημα²⁸¹. Στη ληστεία που συγκρόνησε το πανελλήνιο της χρηματοποστολής της Εθνικής τράπεζας στις 13 Ιουνίου 1926 στη θέση Πέτρα στον δρόμο Πρέβεζας-Ιωαννίνων, που οργανώθηκε από τους διαβόητους Ρετζαίους και εκτελέστηκε επιτυχώς από τους πιο κοντινούς τους συνεργάτες, συνένοχός τους αποδείχτηκε ο ληστοτρόφος ηγούμενος του Μοναστηριού του Προφήτη Ηλία κοντά στον τόπο του εγκλήματος²⁸².

Ο Edmond About στο έργο του *Ο βασιλεύς των ορέων*, θέλει επίσης τα μοναστήρια να αντλούν οφέλη από τη συνεργασία τους με τους ληστές και ως συνεργάτες των ληστών καταδεικνύει τους καλόγηρους. Μετά τη σύλληψη και απαγωγή των τριών ξένων περιπατητών, ήτοι της αγγλίδας κυρίας Σάιμονς, της κόρης της Μέρι-Ανν και του γερμανού βοτανολόγου Χέρμαν Σουλτς από τη συμμορία του λήσταρχου Χατζησταύρου, ο καλόγερος από τη μονή της Χασιάς, που μάλλον άθελά του τους οδήγησε σε αυτόν, «πήρε τη δεκάτη της λείας, εν ονόματι ενός παμπάλαιου εθίμου»²⁸³.

²⁸⁰ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, *ό.π.*, σσ. 214-215.

²⁸¹ ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Φ., «Η σφαγή στο Δήλεσι», *Εκπομπές που αγάπησα*, ΕΡΤ1 Αρχείο, Αθήνα 1993-1994, <https://archive.ert.gr/26682/> (τελευταία προβολή 23 Απριλίου 2020).

²⁸² ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 475-479, 485-486, 493,496, 498-499,502.

²⁸³ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σ. 71.

Όπως μαζί με τους έλληνες ληστές πλούτιζαν και οι έλληνες ληστοτρόφοι, κατά τον ίδιο τρόπο δίπλα στο brigantaggio άνθιζε και ο «manutengolismo», η συνεργασία δηλαδή με τους briganti, είτε από φόβο είτε από απληστία και συμφέρον. Πολλοί κερδοσκοπούσαν από τους ληστές και πλούτιζαν σε βάρος τους. Οι briganti χρειάζονταν προστάτες, πληροφοριοδότες και υπερασπιστές. Συχνότερα όμως ο «συνεργάτης-manutengolo» πλούτιζε και ο brigante κατέληγε στην αγχόνη. Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια προσέφεραν επίσης άσυλο στους briganti και συχνά οι μοναχοί γίνονταν συνεργοί τους στο έγκλημα²⁸⁴. Έγινε ήδη σχετική μνεία στον Angiolillo και τον άρρωστο σύντροφό του Peppe Russo τους οποίους υπέθαλπε το μοναστήρι των καπουτσίνων του Muro, καθώς και η ανεπιτυχής προσπάθεια του ηγούμενου να τους κρύψει στη στέγη της μονής όταν αυτή περικυκλώθηκε από ένα μεγάλο απόσπασμα τυφεκιοφόρων²⁸⁵.

Γράφει ο Benedetto Croce πως οι χωρικοί πάντοτε υπήρξαν καλοί φίλοι με τους briganti, τα «αδέλφια» τους, γι' αυτό ο brigante Angiolillo έγινε αμέσως δεκτός ανάμεσά τους²⁸⁶. Αναφέρθηκε επίσης ήδη πως εκτός από τους χωρικούς οι ποιμένες ήταν στενοί συνεργάτες των briganti. Ο Gasparoni παραδείγματος χάρη, είχε αναθέσει σε έναν ποιμένα να τον ειδοποιήσει όταν ο διώκτης του, signor Zacchia, τον οποίο ήθελε να πιάσει στα δίκτυα του πιο πολύ για να διασκεδάσει, θα έφτανε κοντά στο σημείο όπου τον περίμενε η συμμορία²⁸⁷.

Οι briganti δεν στηρίζονταν όμως μόνο στους ποιμένες για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, όπως κατά κύριο λόγο οι έλληνες όμοιοί τους. Τα εφόδιά τους ήταν ως επί τω πλείστον προϊόντα κλοπής και πλιάτσικου. Λεηλατούσαν πλούσιες αγροικίες και έπαιρναν εκτός από χρήματα, ο,τιδήποτε άλλο τους ήταν χρήσιμο, οικειοποιούνταν ζώα και σοδειά. Οι ιταλοί γαιοκτήμονες, όπως και οι αντίστοιχοι έλληνες εξάλλου, αναγκάζονταν μολαταύτα να υποστηρίξουν ορισμένους briganti ή banditi για να προστατευτούν από άλλους συναδέλφους τους, αφού οι αρχές επέδειχναν πλήρη αδιαφορία. Οι briganti ως αντάλλαγμα υπηρετούσαν πάντοτε πιστά εκείνους που τους

²⁸⁴ NITTI, S.F., *ό.π.*, σ.44.

²⁸⁵ CROCE, B., *ό.π.*, σσ.47-49.

²⁸⁶ *Ο.π.*, σσ.12-13.

²⁸⁷ *Ο.π.*, σσ. 49-50.

βοηθούσαν. Έτσι, σε ένα αγρόκτημα στο Montalto, όταν τριακόσιοι περίπου θεριστές θα αρνηθούν να εργαστούν για λογαριασμό του ιδιοκτήτη της φάρμας, οι briganti Tiburzi και Biagini, φίλα προσκείμενοι προς αυτόν, θα τους υποχρεώσουν να επιστρέψουν με απειλές στις δουλειές τους, παρότι θα είναι μόλις δύο άνθρωποι ενάντια σε τριακόσιους²⁸⁸.

Οι briganti είχαν τους πληροφοριοδότες τους τόσο ανάμεσα στους χωρικούς όσο και στους galantuomini-άρχοντες οι οποίοι εκτός από πληροφορίες τους προσπόριζαν τρόφιμα και πυρομαχικά. Οι εύποροι συνεργάζονταν μαζί τους με σκοπό το κέρδος καθώς πολλοί μοιράζονταν μαζί τους τα λάφυρα από τις διάφορες «επιχειρήσεις», και εις αντάλλαγμα τους ειδοποιούσαν για τις κινήσεις των στρατευμάτων και για τους πλούσιους ταξιδιώτες που έρχονταν προς τα μέρη τους ώστε να τους ληστέψουν και να συλλάβουν ομήρους. Για να το πετύχουν όμως αυτό οι «briganti di città», όπως τους ονομάζει ο Vismara, χωρίς να κινούν υποψίες στους συντοπίτες τους, προσποιούνταν πως ανήκαν στους φιλελευθέρους κερδίζοντας έτσι την εμπιστοσύνη των στρατιωτικών αποσπασμάτων με στόχο να μαθαίνουν τις διαταγές που είχαν λάβει. Ταυτόχρονα υποκρίνονταν πως ήταν ορκισμένοι εχθροί και διώκτες του brigantaggio. Προκειμένου δε να βλάψουν τους έντιμους ανθρώπους, τους συκοφαντούσαν και, κατηγορώντας τους ευθέως στους αρχηγούς των στρατιωτικών αποσπασμάτων, προκαλούσαν τη σύλληψή τους με αποτέλεσμα να δικάζονται αθώοι στο στρατοδικείο με συνοπτικές διαδικασίες και να καταλήγουν στο εκτελεστικό απόσπασμα²⁸⁹.

3.E. Λήσταρχοι και χωροφυλακή, briganti και birri

Τα όρια νομιμότητας και παρανομίας, κατά την εκατονταετηρίδα της λησταρχίας και του brigantaggio, υπήρξαν ασταθή καθώς ήταν πάγια τακτική των ελληνικών κυβερνήσεων και των διάφορων πολιτικών σχημάτων στη γειτονική χώρα να αμνηστεύουν λήσταρχους και να τους κατατάσσουν στον στρατό. Γεγονός είναι επίσης πως οι τελευταίοι συχνά εξακολουθούσαν ανενόχλητοι την παράνομη δραστηριότητα φέροντες πλέον τη στολή του χωροφύλακα ή του στρατιώτη.

²⁸⁸ MITTEN, G., *ό.π.*, σσ. 38-40.

²⁸⁹ VISMARA, A., *Un banchetto di carne umana*, T.1, Francesco Pagnoni editore, Μιλάνο 1870, σσ. 41-42.

Στα ελληνικά κείμενα που μελετήθηκαν, μια τέτοια περίπτωση είναι εκείνη του ραδιούργου υπολοχαγού του πεζικού, Ιωάννη Μέγα, τέως ληστή και συντρόφου του Νταβέλη, που ακόμα και ως αξιωματικός εξακολουθούσε να υπερασπίζεται τα συμφέροντα των ληστών μέχρι που ο έρωτας τον έστρεψε εναντίον τους. Αυτή τη ζοφερή πραγματικότητα φανερώνει επίσης η ιστορία του Τάσου Βλέκα που παλινδρομεί διαρκώς μεταξύ παρανομίας και εικονικής νομιμότητας και, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του, δεν διστάζει να θυματοποιήσει ακόμα και τον καλοπροαίρετο αδελφό του Τάσο.

Γράφει σχετικά ο Παύλος Καλλιγας:

«Τι άλλο είναι σήμερα οι νόμοι και το πολίτευμα ειμή αδιέξοδος λαβύρινθος αρχών επίτηδες πολυπλασιαζομένων, δια να κορεσθή το σμήνος των ακόρεστων ραδιούργων, οίτινες τρεφόμενοι εκ των ιδρώτων του λαού τον καθιστούν καθημέραν πενέστερον και τον ωθούν εις την ληστείαν και τα κακουργήματα... Η Ελλάς δεν θέλει ευδαιμονήσει, αν δεν διοικηθή κατά τα πάτρια. Εκάστη επαρχία πρέπει να έχη τους ιδίους άρχοντας, εκλέγουσα αυτούς μόνη προς επιστασίαν και διατήρησιν της εν αυτή τάξεως και ασφαλείας, δια δε τα κοινά να συνέρχεται άπαξ του έτους αμφικτυονικόν συνέδριον...»²⁹⁰.

Σύμφωνα με τον ίδιο, η απραξία της κυβέρνησης απέναντι στο φαινόμενο υπήρξε τέτοια ώστε η ληστεία να αποκτήσει τεράστιες ρίζες και παρακλάδια:

«Εν τούτοις εν τη επαρχία κατά την στιγμὴν ταύτην εκορυφούτο δυστυχώς η ληστεία, ως φθοροποιός επιδημία, ώστε η Κυβέρνησις εξηγέρθη εκ του ληθάργου της, αποστείλασα επί τούτω κατάλληλον μοίραρχον της Χωροφυλακής, μέλλοντα δι' αυστηράς καταδιώξεως να περιστείλῃ την υπερβολὴν του κακού»²⁹¹.

Ασφάλεια όμως δεν υπήρχε ούτε στην πρωτεύουσα, αφού ακόμα και ο Λίγκος αυτοπροσώπως ερχόταν και έφευγε όποτε ήθελε, χωρίς να τον ενοχλεί κανένας!²⁹². Ο ίδιος ο λήσταρχος έλεγε πως όπως κατάντησε η εξουσία ήταν να γελά κανείς μαζί

²⁹⁰ ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., ό.π., σσ. 19-20.

²⁹¹ Ό.π., σ. 10.

²⁹² ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., ό.π., σσ. 117.

της²⁹³. Τα μεταβατικά αποσπάσματα από την άλλη, πέρα από ανικανότητα και διαφθορά, είχαν να επιδείξουν μια βάρβαρη και άπληστη συμπεριφορά προς τους χωρικούς και τις περιουσίες τους, χειρότερη από εκείνη των ληστών.

Τον Σεπτέμβριο του 1921 η εφημερίδα του Ανδρέα Καβαφάκη, *Ελεύθερος Τύπος*, σε σχόλιο της για τη ληστοκρατία της εποχής, αναφέρει μεταξύ των άλλων πως ο λαός και ιδιαίτερα οι χωρικοί μισούν θανάσιμα τις καταδιωκτικές αρχές παρότι προσφεύγουν σε αυτές με το παραμικρό και δεν έχουν άδικο γιατί «υφίστανται οι ορνιθώνες των τοιαύτην απηνή δίωξιν από τα καταδιωκτικά αποσπάσματα...»²⁹⁴. Σε ένα άλλο άρθρο στον *Ριζοσπάστη* στις 20 Μαρτίου 1921 εμφανίζονται και πάλι τα καταδιωκτικά αποσπάσματα να σαρώνουν εντελώς ανεξέλεγκτα την ύπαιθρο δέρνοντας τους χωρικούς, εισβάλλοντας απρόκλητα στα σπίτια τους, τρώγοντας τα αρνιά και τις κόττες τους που τους αφαιρούσαν δια της βίας²⁹⁵.

Θα πρέπει επίσης να υπενθυμιστεί πως το διάταγμα της αμνηστίας του Πάγκαλου του 1925 για όποιον ληστή έφερνε κομμένο το κεφάλι κάποιου συντρόφου του κατέστησε μεγαλύτερο εχθρό των ληστρικών ομάδων τους ίδιους τους τέως ληστές, νεοσύλλεκτους καταδότες και πράκτορες της Χωροφυλακής· ακόμα, τους άλλοτε πιστούς σε αυτούς τροφοδότες τους και «τραπεζίτες» τους²⁹⁶. Οι «ληστοφάγοι» αυτοί, μόλις έβγαιναν στα βουνά για να κυνηγήσουν τους αλλοτινούς συντρόφους τους άρχιζαν τους εκβιασμούς, τις κλοπές και τις ληστείες με αποτέλεσμα να εκδίδονται εντάλματα σύλληψης σε βάρος τους²⁹⁷.

Καίτοι άσπονδοι εχθροί, συχνά ληστές και χωροφύλακες ένιωθαν αισθήματα αλληλοθαυμασμού για τη λεβεντιά τους, γίνονταν «αδελφοποιτοί» και φιλιούνταν σαν αδέρφια. Για παράδειγμα, ο Τζατζάς που είχε πολύ ανεπτυγμένο το ιπποτικό πνεύμα, όταν σε συμπλοκή της συμμορίας του σκοτώθηκε ένας χωροφύλακας, έστειλε στην οικογένειά του 50.000 δραχμές²⁹⁸. Τις ενίοτε φιλικές σχέσεις τους διακωμωδεί όπως είδαμε και ο About, όταν παρουσιάζει χωροφύλακες και ληστές της συμμορίας του

²⁹³ Ο.π., σσ. 301.

²⁹⁴ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σσ. 109-110.

²⁹⁵ Ο.π., σ. 155.

²⁹⁶ Ο.π., σσ. 382-384.

²⁹⁷ Ο.π., σσ. 431-432, 435.

²⁹⁸ Ο.π., σ., 71.

Χατζησταύρου να αλλάζουν παρατάξεις και να ανταλλάσσουν ρούχα καθώς και τον λήσταρχο να συνεργάζεται με τις διωκτικές αρχές ελέγχοντας πλήρως τις κινήσεις τους²⁹⁹.

Όπως ακριβώς στην Ελλάδα, έτσι και στην Ιταλία, πολλοί κοινοί εγκληματίες έγιναν συνταγματάρχες ή στρατηγοί, μαρκήσιοι ή δούκες και έλαβαν παχυλές συντάξεις σαν να ήταν παλαιοί και ένδοξοι στρατιωτικοί, όπως για παράδειγμα ο Fra Diavolo. Το brigantaggio ήταν μια μεγάλη δύναμη που πολλοί ισχυροί άνδρες εκμεταλλεύτηκαν για δικό τους όφελος, όταν κατάλαβαν πως ήταν αδύνατο να εξαλείψουν. Οι Βουρβόνοι με τον Carlo III της Ισπανίας, και τον Ferdinando IV των Δύο Σικελιών αξιοποίησαν τη δύναμη του brigantaggio για σκοπούς κατακτητικούς ή για να επιβάλλουν την κυριαρχία τους στην ανερχόμενη αστική τάξη που διεκδικούσε πολιτικές μεταρρυθμίσεις³⁰⁰.

Όπως για παράδειγμα προαναφέρθηκε, ο Fra Diavolo ήταν ήδη ληστής όταν έλαβαν χώρα τα γεγονότα του 1799. Αφού συνέδραμε τον καρδινάλιο Ruffo στη μοναρχική παλινόρθωση των Βουρβόνων, πήρε υψηλόβαθμο στρατιωτικό αξίωμα, σύνταξη τριών χιλιάδων δουκάτων και τον τίτλο του δούκα του Cassano. Το 1806 θέλησε να ταχτεί στο πλευρό του βασιλιά Ferdinando ενάντια στη γαλλική μοναρχία. Μετά από διάφορες περιπέτειες τελικά εκτελέστηκε διά απαγχονισμού³⁰¹.

Η σχέση των briganti με τους «birri» ήταν επίσης αμφιλεγόμενη. Συνήθως μεταξύ τους λάμβαναν χώρα αιματηρές συγκρούσεις, όσο δε ο εμφύλιος πόλεμος κορυφωνόταν τόσο μεγάλωνε και η αντιπαλότητά τους. Ο brigante Gasparoni, ωστόσο, είχε προσωπικό του φίλο και manutengolo τον δεκανέα των «birri», ο οποίος μάλιστα τον γλίτωσε από την ενέδρα που του έστησε ένας από τους επίδοξους προδότες του, ονόματι Antonelli, εξηγώντας του ολόκληρη την πλεκτάνη που είχε στηθεί εναντίον του³⁰², όπως ακριβώς ο Μέγας ειδοποιούσε τον Νταβέλη για τις κινήσεις των αποσπασμάτων πριν να γίνει ορκισμένος εχθρός του. Είναι ακόμα παράδοξο το γεγονός πως ο Gasparoni πέρασε μια ολόκληρη ημέρα μαζί με τον αρχηγό μιας ταξιαρχίας

²⁹⁹ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σσ. 134-138.

³⁰⁰ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 22-23.

³⁰¹ NITTI, S.F., *ό.π.*, σ.37.

³⁰² CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 65-66.

ναπολιτάνων Δραγόνων, κρυφά από τους στρατιώτες του, διηγούμενος τις περιπέτειές του³⁰³.

3.ΣΤ. Ληστές, briganti και πολιτικοί

Το πιο ενδιαφέρον κεφάλαιο της δράσης των ληστών και των briganti αναμφίβολα αφορά στην αλληλεπίδρασή τους με τους πολιτικούς των οποίων τα συμφέροντα εξυπηρέτησαν ποικιλοτρόπως.

Έναν εύστοχο λακωνικό ορισμό της τακτικής των ελλήνων πολιτικών να «προσλαμβάνουν» ληστάρχους και να τους αναθέτουν τις βρώμικες δουλειές τους, δίνει ο Αιμίλιος Αθηναίος: «Βουλευτής μη υποθάλπων φυγοποίνους και ληστάς, ομοιάζει προς αρχηγόν άνευ στρατού»³⁰⁴. Ένας χωριάτης, που τυχαία συναντά τους απαγωγείς του Σωτηρόπουλου και τον απαχθέντα πολιτικό πάνω στα βουνά, συμφωνεί με τον παραπάνω συγγραφέα³⁰⁵.

Ο Edmond About στηλιτεύει επίσης τη διαφθορά των ελληνικών πολιτικών μέσω του ήρωά του, λήσταρχου Χατζησταύρου που ανέβαζε και έριχνε κυβερνήσεις και με ένα νεύμα του μπορούσε να αλλάζει το υπουργικό συμβούλιο³⁰⁶. Ακόμα, όταν ο Χατζησταύρος αποφάσισε να εγκαταλείψει τη ληστεία για να αφιερώσει στο κράτος «τα ταλέντα και την εμπειρία του», είχε την απόλυτη βεβαιότητα πως σε έξι μήνες θα αναδεικνυόταν πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου...³⁰⁷. Ο λήσταρχος Νταβέλης είχε και εκείνος σχέσεις με πολιτευόμενους «των οποίων πολυειδώς εξυπηρετεί τα συμφέροντα»³⁰⁸.

Το κείμενο του Σωτήρη Σωτηρόπουλου από την άλλη, συναποτελεί ομολογία και παραδοχή των άθλιων αυτών μεθοδεύσεων των πολιτικών, ο ίδιος όμως φροντίζει να προβάλλεται ως θύμα και όχι ως κοινωνός στη διαπλοκή³⁰⁹. Μια αξιομνημόνευτη περίπτωση ληστών που είχαν υψηλές διασυνδέσεις με πολιτικούς, είναι εκείνη των

³⁰³ Ο.π., σ. 47.

³⁰⁴ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, ό.π., σσ. 168-173.

³⁰⁵ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., ό.π., σσ. 152-153.

³⁰⁶ ΑΜΠΟΥ, Ε., ό.π., σσ. 34-35, 112-113.

³⁰⁷ Ο.π., σ. 249.

³⁰⁸ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, ό.π., σσ. 403-405.

³⁰⁹ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., ό.π., σ. 95.

Ρετζαίων. Ο Γιάννης και ο Θύμιος Ρέτζος κατόρθωσαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους ολόκληρη την Ήπειρο, τρομοκρατώντας και απομυζώντας τους κατοίκους της, και ξεφτιλίζοντας το κράτος και τους διώκτες τους, με κορυφαία στιγμή της «καριέρας» τους την αιματηρή ληστεία της Πέτρας³¹⁰.

Τα δύο αδέλφια βαρύνονταν με άφθονα εγκλήματα και πολυάριθμες απαγωγές. Όλοι ανεξαιρέτως ωστόσο επιχειρούσαν να εξασφαλίσουν τη φιλία τους επειδή ήταν πλούσιοι και πανίσχυροι. Στρατηγοί, διοικητές, βουλευτές τους κολάκευαν και τους περιποιούνταν, οι ένορκοι τους έτρεμαν και ο λαός τραγουδούσε τα κατορθώματά τους. Καθώς άλλωστε συναναστρέφονταν την υψηλή κοινωνία της πόλης των Ιωαννίνων, στον γάμο του Γιάννη Ρέτζου στάλθηκαν τριάντα τέσσερις τούρτες και ισάριθμα καλάθια με λουλούδια³¹¹! Οι δυο τους έλαβαν ο ένας τον βαθμό του αξιωματικού της Χωροφυλακής και ο άλλος τον βαθμό του ενωμοτάρχη και μισθοδοτούνταν από το κράτος³¹²!

Βάσει των όσων εξιστορήθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια, είναι ξεκάθαρο πως τα συμφέροντα που συνδέονταν με τη ληστεία στη γειτονική χώρα ήταν αυτά των Βουρβόνων που προσπαθούσαν, στρατολογώντας τους ληστές, να διασώσουν τη μοναρχία τους στον Νότο. Η συσχέτιση των συμφερόντων τους ήταν δεδομένη και φανερή, γι' αυτόν ίσως τον λόγο τα ιταλικά κείμενα που ερευνήθηκαν υστερούν σε πικάντικες ίντριγκες και κρυφές συμφωνίες μεταξύ ληστών και πολιτικών, που αντιθέτως απαντούν άφθονες στα αντίστοιχα ελληνικά ληστρικά αναγνώσματα.

Υπενθυμίζεται σχετικά πως το πραγματικό brigantaggio αρχίζει όταν ο καρδινάλιος Ruffo στρατολογεί κάθε λογής κακοποιούς για να τον συνδράμουν στην παλινόρθωση των Βουρβόνων. Ένας από τους πλείστους briganti που το 1799 συνεργάστηκαν μαζί του, που έλαβε τίτλους, δόξες και χρήματα από τους Βουρβόνους ήταν ο αφοσιωμένος στον έκπτωτο βασιλιά Ferdinando, Fra Diavolo στο πρόσωπο του οποίου έγινε εκτενής μνεία παραπάνω³¹³.

³¹⁰ TZANAKAPHS, B., *ό.π.*, σσ. 50, 475, 481.

³¹¹ *Ο.π.*, σ. 479.

³¹² *Ο.π.*, σσ. 475-479.

³¹³ DUMAS, A., *ό.π.*, σσ. 26-28.

Πολλά χρόνια αργότερα, όπως αναφέρει σχετικά ο Antonio Vismara, μεταξύ των ευγενών που εξυπηρετούσαν με κάθε τρόπο τους briganti εξακολουθούσαν να είναι οι αξιωματούχοι των Βουρβόνων. Ήταν εκείνοι που καθαιρέθηκαν από την ανεύθυνη πολιτική της κυβέρνησης η οποία με τη στάση της αύξησε την αντιπαλότητα μεταξύ των πολιτών και αποδυνάμωσε τη δημόσια ασφάλεια. Οι αξιωματούχοι αυτοί συνωμοτούσαν συστηματικά εναντίον του καθεστώτος που τους ζημίωσε οικονομικά απομακρύνοντάς τους από τα δημόσια και στρατιωτικά αξιώματα, και εκδικούνταν χρησιμοποιώντας τους briganti³¹⁴. Η επιθυμία της εκδίκησης, της βεντέτας εν γένει, υπήρξε μια από τις κύριες αιτίες που ώθησε πολλούς, ισχυρούς και μη, άνδρες να γίνουν υποστηρικτές των briganti, ώστε να μπορούν να τους χρησιμοποιήσουν ως εκτελεστικά όργανα για την εκπλήρωση των ποταπών αυτών σκοπών τους³¹⁵. Ο Francesco II των Βουρβόνων, ο γνωστός Franceschiello και «αρχηγός όλων των κακοποιών», τίτλος που του αποδίδει ο Vismara, είχε στρατολογήσει και πάρει υπό την προστασία του, μεταξύ άλλων briganti και τους απεχθείς αδελφούς La Gala³¹⁶.

Τον Οκτώβριο του 1861 ο Francesco II θα ενισχύσει τον στρατό του brigante Carmine Crocco που τον θα τον υπηρετήσει πιστά μέχρι το τέλος, με τον στρατό του ισπανού στρατηγού Borjes για να κατορθώσουν από κοινού να ξεσηκώσουν τον λαό³¹⁷. Μέσα στην αυτοβιογραφία του Crocco είναι διάσπαρτη σε πολλά σημεία η απαξίωσή του για τους πολιτικούς αμφοτέρων των παρατάξεων όπως και είναι ομολογημένη η διαφθορά που διέπει τους εκπροσώπους τους. Ο ίδιος παραδέχεται πως πρόσωπα που συντέλεσαν στη μακροήμερευση της συμμορίας του και της προσέφεραν ισχυρή προστασία ήταν πρώτα απ' όλα οι άρχοντες του τόπου· ακόμα, οι κατάσκοποι και οι πληροφοριοδότες του που ταυτόχρονα ήταν και πληροφοριοδότες της κυβέρνησης, δηλαδή μισθωτοί υπάλληλοι του Κράτους, που του παρείχαν διαρκή ενημέρωση για τις κινήσεις και τις θέσεις των στρατευμάτων³¹⁸.

³¹⁴ VISMARA, A., *ό.π.*, σσ. 41-42.

³¹⁵ VISMARA, A., *Un banchetto di carne umana*, T.2, Francesco Pagnoni editore, Μιλάνο 1870, σσ.25-26.

³¹⁶ VISMARA, A., *ό.π.*, T.2, σ. 56.

³¹⁷ CROCCO, C. (DONATELLI), *ό.π.*, σ. 72.

³¹⁸ *Ό.π.*, σσ. 94-96.

3.Ζ. Ληστές και briganti, θρησκεία και κλήρος

Στη συνέχεια αναπτύσσεται ένα ακόμα ενδιαφέρον ζήτημα σχετικά με τη θρησκευτική πίστη των ληστών και των briganti και τις αμφιλεγόμενες σχέσεις, κυρίως των τελευταίων, με τους εκπροσώπους της θρησκείας.

Οι έλληνες ληστές ήταν θρήσκοι, καθώς μέσα από την πίστη τους στα θεία, την τήρηση των θρησκευτικών παραδόσεων και την προσευχή αφενός ήλπιζαν πως θα ήταν ισχυρότεροι απέναντι στον κίνδυνο και άτρωτοι στη μάχη, αφετέρου πως η ψυχή τους δεν θα κολαζόταν για τα εγκλήματα που έπραξαν εν ζωή. Η θρησκευτική πίστη και, ως απόρροια αυτής, οι γενναίες καταθέσεις στο παγκάρι των ναών και οι φιλόανθρωπες πράξεις, αποτελούσαν αναπόσπαστο γνώρισμα της φιγούρας του λήσταρχου. Η πίστη στον Θεό λειτουργούσε επίσης αποτρεπτικά από ακραίες βιαιότητες και αδικίες.

Ο Αιμίλιος Αθηναίος στο μυθιστόρημα *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών* περιγράφει την επίσκεψη της συμμορίας Νταβέλη σε μια εκκλησία, την κατάνυξή τους όπως και τις προσφορές τους στο παγκάρι της ώστε να στεφτεί με επιτυχία η επόμενη ληστρική τους επιχείρηση³¹⁹. Τη φιλόθρησκη στάση των ληστών επισημαίνει επίσης ο About στο *Ο βασιλεύς των ορέων* τη στιγμή που οι ξένοι αιχμάλωτοι καταφθάνουν στο λημέρι του Χατζησταύρου και πετυχαίνουν τους ληστές την ώρα του φαγητού. Ο γερμανός βοτανολόγος Χέρμαν Σουλτς θα παρατηρήσει τότε πως οι ληστές τηρούν με θρησκευτική ευλάβεια τον νόμο της νηστείας λόγω της σαρακοστής, παρότι ο καθένας τους έχει τουλάχιστον έναν άνθρωπο βάρος στη συνείδησή του³²⁰. Υπάρχει ακόμη ανάλογη μαρτυρία του βουλευτή Σωτήρη Σωτηρόπουλου. Οι ληστές ήταν καλοί χριστιανοί, τηρούσαν τις νηστείες, έκαναν τον σταυρό τους και επικαλούνταν τους αγίους, σημειώνει ο Σωτηρόπουλος στο χρονικό της αιχμαλωσίας του. Γι' αυτό του κάνει εντύπωση πώς είναι δυνατόν οι ληστές να κάνουν τόσες αποτρόπαιες πράξεις, αντίθετες προς τη χριστιανική αρετή³²¹.

Οι έλληνες ληστές ήταν προληπτικοί και πολλά πράγματα τα έκαναν είτε απέφευγαν να τα κάνουν φοβούμενοι την κακοτυχία. Για παράδειγμα είχαν τη συνήθεια

³¹⁹ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, *ό.π.*, σσ. 646-647.

³²⁰ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σσ. 28,75. Είναι 30 Απριλίου 1856.

³²¹ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 50.

να δίνουν κάποια χρήματα στον αιχμάλωτο που απελευθέρωναν ως «οδοιπορικά» για να μπορέσει να επιστρέψει σπίτι του, όπως στην περίπτωση του Σωτηρόπουλου, το αντίθετο θεωρείτο μάλιστα γρουσουζιά³²². Για τον ίδιο λόγο απέφευγαν να αιχμαλωτίζουν κληρικούς. Ο Αιμίλιος Αθηναίος αναφέρει ωστόσο πως ο Νταβέλης παρέβη αυτόν τον άγραφο νόμο και μια φορά αιχμαλώτισε έναν επίσκοπο, που ήταν ίσως ο μοναδικός από τα θύματά του που αφέθηκε ελεύθερος πληρώνοντας την ελευθερία του με λύτρα μόνο... την ευχή του³²³. Υπό συνθήκες όμως ξεκαθαρίσματος λογαριασμών, τα άμφια δεν είχαν τη δύναμη να σώσουν τον ιδιοκτήτη τους.

Αναφέρθηκε πρωτίτερα πως οι ληστές επιδίδονταν συχνά σε αγαθοεργίες για να σώσουν την ψυχή τους αλλά και για να ενισχύσουν το γόητρό τους. Οι λήσταρχοι πράγματι αρέσκονταν να προικίζουν άπορες κοπέλες, να διευθετούν αδικίες σε βάρος των φτωχών, να ενισχύουν οικονομικά όσους είχαν ανάγκη, να χρηματοδοτούν το κτίσιμο εκκλησιών και σχολείων ή τις σπουδές φτωχών παιδιών. Ο Αιμίλιος Αθηναίος εξιστορεί πως από τα λύτρα που έλαβεν ο Νταβέλης από την ελληνική κυβέρνηση για την απελευθέρωση του Βερτώ, έδωσε σε μια φτωχή νέα 1000 δραχμές³²⁴.

Ο λήσταρχος Παπακυριτσόπουλος που έδρασε στα τέλη του 19ου αι., παρότι έκανε φρικτά εγκλήματα, μοίραζε τα χρήματα από τις ληστείες στους φτωχούς, προίκιζε άπορα κορίτσια και εξανάγκαζε τους πλούσιους να συνδράμουν τους φτωχούς. Ο λαός τον αγαπούσε σαν φύλακα άγγελό του και τον είχε ηρωοποιήσει. Ο θάνατός του έφερε δάκρυα στα μάτια πολλών, ακόμα και μορφωμένων ανθρώπων³²⁵. Ένας ακόμα φύλακας άγγελος του βίου των φτωχών και ανυπεράσπιστων ήταν επίσης ο φοβερός και αιματοβαμμένος «Μαύρος λήσταρχος» Θωμάς Γκαντάρας. Προκειμένου να εξασφαλίσει την αγάπη του λαού είχε μάλιστα επιβάλει διατιμήσεις στα τρόφιμα και στα είδη πρώτης ανάγκης «λησταρχικό δικαίωμα»³²⁶.

Οι briganti, για αντίστοιχους λόγους με εκείνους των ελλήνων ληστών, ήταν άνθρωποι θρησκευόμενοι. Η Giulia Mitten, συγγραφέας του διηγήματος *Domenico*

³²² Ο.π., σ. 179.

³²³ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, ό.π., σσ. 333-339.

³²⁴ Ο.π., σ. 647.

³²⁵ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., ό.π., σσ. 106-108, 113. Στο γαλλικό περιοδικό *L'Illustration* γράφεται πως σκότωσε την αρραβωνιαστικιά του και έφυγε στα βουνά.

³²⁶ Ο.π., σσ. 140-142, 150.

Tiburzi, αναφέρει παραδείγματος χάρη πως ο ληστής *Biagini*, μέλος της συμμορίας του *Tiburzi*, κάθε βράδυ προσευχόταν στην Παναγία ελπίζοντας να του συγχωρεθούν όλα του τα εγκλήματα. Όπως σχολιάζει η *Mitten*, είναι άγνωστο εάν η Παναγία τον εισάκουσε και, τώρα που πέθανε, αν τελικά τον κάλεσε στον παράδεισο από την κόλαση όπου έπρεπε κανονικά να πάει. Σίγουρα πάντως, όσο ζούσε, θα τολμούσε να πιστέψει κανείς πως πράγματι τον βοηθούσε, μιας και κατόρθωσε για πολλά χρόνια να λυμαίνεται την αχανή έκταση του δάσους του *Lamone* στο *Farnese* συντροφιά με τον *Domenico Tiburzi* και τον ανιψιό του, *Luciano Fioravanti*³²⁷.

Ο *Carmine Crocco*, σύμφωνα με τον επιμελητή της αυτοβιογραφίας του, *Mario Proto*, ήταν με ειλικρίνεια προσκολλημένος στην καθολική θρησκεία, ενώ μια πίστη τυφλή και σχεδόν δεισιδαίμων, τον έκανε να φέρει πάντοτε πάνω του λογής μπιγλιμπίδια, φυλαχτά και εικόνες αγίων που λάτρευε σαν ευεργετικές και ευοίωνες για το μέλλον παρουσίες. Η σχέση όμως του *Crocco* με τη θρησκεία δεν ήταν μονοδιάστατη, ήταν μια σχέση συχνά επιφυλακτική απέναντι στους φορείς της που όχι σπάνια αποδεικνύονταν εξίσου φαύλοι με τους μισητούς αφέντες³²⁸.

Ο *Carmine Crocco*, αν και υπηρέτησε πιστά τον *Franceschiello*, κατέληξε πράγματι στη φυλακή μαζί με τους λιγοστούς συντρόφους που του είχαν απομείνει ακριβώς επειδή εμπιστεύτηκε τον κυβερνήτη του πάπα *Pio IX*³²⁹. Ανάλογη τύχη είχε και ο *brigante Gasparoni* όταν το 1825, πολλά χρόνια πριν από τον *Crocco*, πιστεύοντας τις απατηλές υποσχέσεις του καρδινάλιου *Pellegrini*, αποσταλμένου του πάπα *Leone XII*, κατέληξε μαζί με έντεκα ακόμα συντρόφους του στη φυλακή όπου και πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του³³⁰.

Ο οργανικός ρόλος των *briganti* στις εξεγέρσεις του λαού του Νότου και η σύνδεσή τους με την καθολική εκκλησία και τους εκπροσώπους της στις πολιτικές της επιδιώξεις δεν βρίσκουν την αντιστοιχία τους στο ελληνικό ληστρικό φαινόμενο. Από την εποχή του καρδινάλιου *Ruffo* και της επανάστασης στη *Napoli*, ο κλήρος δεν έπαψε

³²⁷ MITTEN, G., *ό.π.*, σσ. 35-37.

³²⁸ PROTO, M. (επιμ.), *Carmine Crocco (DONATELLI), Come divenni brigante: autobiografia*, Lacaita Editore, Μανδουρία 1995, σ.6.

³²⁹ CROCCO, C. (DONATELLI), *ό.π.*, σ. 100.

³³⁰ CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 76-84.

να αποτελεί ένα ισχυρό λόμπυ που λειτουργούσε φανερά ή υποχθόνια υπέρ των Βουρβόνων, χρησιμοποιώντας τη δύναμη των briganti, υποστηρίζοντάς τους και επιτρέποντάς τους να δρουν ανενόχλητοι εφόσον τα συμφέροντά τους ταυτίζονταν. Την εποχή της επικείμενης ένωσης της Ιταλίας, η καθολική εκκλησία που δεν ήθελε με κανένα τρόπο να δεχτεί τη δημόσια πώληση των εκκλησιαστικών αγαθών που επιδίωκε το νεοσύστατο κράτος, στήριζε επίσημα τον Francesco II και εξυπηρετούσε τα συμφέροντά του³³¹.

Για μεγάλο μέρος του κλήρου το brigantaggio ήταν θεμιτό, δίκαιο και επιβαλλόμενο για τη σωτηρία του βουρβονικού θρόνου και για την εξάλειψη της αδικίας που υπέστησαν οι έκπτωτοι βασιλείς. Την τοποθέτηση αυτή απηχούν άλλωστε περίτρανα τα χειμαρρώδη λόγια που ο Vismara στο *Un banchetto di carne umana*, τοποθετεί στο στόμα ενός ηγούμενου που προσπαθεί να πείσει τη γυναίκα του De Cesare, μελλοντικού θύματος των αδελφών La Gala, για το θεάρεστο έργο των briganti³³².

Η Αγία Έδρα από την άλλη έπαιξε ρόλο ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο απέναντι στους briganti, φροντίζοντας με δόλιο τρόπο να βγάλει από τη μέση εκείνους που δεν ήταν πλέον αξιόμαχοι ή δεν μπορούσαν να φανούν άλλο χρήσιμοι, όπως ο Gasparone και ο Crocco, ή δεν μπορούσε άλλο να υποθάλπει, όπως συνέβη με τους αδελφούς La Gala, λαμβάνοντας μάλιστα ενίοτε τα εύσημα για τη σύλληψή τους. Ο Vismara επίσης, καταφέρεται πολλές φορές κατά της ηθικής ακεραιότητας των κληρικών. Θέλοντας να υπαινιχθεί πως είναι ευρύτατα γνωστή η διαφθορά του κλήρου, ακόμα και στα χαμηλότερα λαϊκά στρώματα, δίνει έμφαση σε αυτή βάζοντας ανάλογα λόγια στο στόμα μιας πόρνης την ώρα που προσπαθεί να αποπλανήσει έναν ιερέα, κρατούμενο της συμμορίας La Gala³³³.

Η εκδίκηση των briganti προς τους ιερωμένους που αποτολμούσαν προδοσία εις βάρος τους ήταν άγρια και απόλυτη, τέτοια όπως ήταν προς όλους τους προδότες. Ο σεβασμός προς τους εκπροσώπους του Θεού απουσίαζε επίσης παντελώς εφόσον

³³¹ PROTO, M. (επιμ.), ό.π., σ. 6.

³³² VISMARA, A., ό.π., T.1, σσ. 114-116.

³³³ Ό.π., σσ. 47-48.

υπήρχαν υπόνοιες πως ήταν οπαδοί της κυβέρνηση του Piemonte. Τέτοια υπήρξε η περίπτωση του δύστιχου ιερέα don Giacomo Viscusi που άδικα βρήκε αργό και βασανιστικό θάνατο από τους αδελφούς La Gala με την κατηγορία πως ήταν «ηλίθιος καρμπονάρος»³³⁴. Παρότι τα άμφια των ιερέων απέτρεπαν τους έλληνες λήσταρχους από την αιχμαλώτισή τους, προκύπτει μέσα από τα ιταλικά αναγνώσματα πως κάτι αντίστοιχο δεν ίσχυε σε καμία περίπτωση για τους briganti, αλλά προείχε η προσδοκία του ικανοποιητικού κέρδους ανεξαρτήτως αξιώματος ή λειτουργήματος του θύματος.

Παρά την ανείπωτη σκληρότητα τους, οι briganti επιδίδονταν όπως οι έλληνες όμοιοί τους και για τους ίδιους λόγους, σε αγαθοεργίες. Ο λαοφίλης «Ρομπέν των δασών» Angiolillo³³⁵ και ο «livellatore» Domenico Tiburzi³³⁶ αρέσκονταν στη φιλανθρωπία, στην οικονομική ενίσχυση των φτωχών και στη διευθέτηση των σε βάρος τους καταχρήσεων εκ μέρους των πλουσίων. Στήριζαν επίσης οικονομικά ή προίκιζαν ανύπαντρα κορίτσια. Την περίοδο όμως που δρουν οι La Gala και ο Crocco, μέσα στη λαίλαπα του εμφυλίου σπαραγμού, δεν φαίνεται να υπάρχει πλέον χώρος για τέτοιου είδους χειρονομίες, όπως αντίστοιχα στις αρχές του 20ού αι. μειώνεται κατά πολύ η φιλάνθρωπη διάθεση των ελλήνων ληστών όταν το άστρο τους αρχίζει να τρεμοπαίζει.

3.Η. Ληστές, briganti και προδότες

Αναφέρθηκε επανειλημμένως πως η προδοσία υπήρξε ο μεγαλύτερος φόβος και εχθρός των ληστών και των briganti. Στην προδοσία οφειλόταν ο αποδεκατισμός των ελληνικών ληστρικών συμμοριών, το ίδιο και των αντίστοιχων ιταλικών. Αυτή την οδό χρησιμοποίησε ο υπουργός Don Vincenzo Paternò στα τέλη του 18ου αι., προκειμένου να συντρίψει τη λησταρχία στην περιφέρεια της Basilicata³³⁷. Το ίδιο μέτρο απέδωσε καρπούς στην Ελλάδα. Η λησταρχία εξαρθρώθηκε χάρη στην προδοσία όταν τον Νοέμβριο του 1925 ο Θεόδωρος Πάγκαλος ψήφισε το διάταγμα της αμνηστίας για όποιον ληστή έφερνε κομμένο το κεφάλι κάποιου συντρόφου του³³⁸.

³³⁴ Ο.π., σσ. 57,68,144-151,154-155.

³³⁵ ANON., «Angiolillo», ό.π.

³³⁶ MITTEN, G., ό.π., σ. 31.

³³⁷ CROCE, B., ό.π., σσ. 40-43.

³³⁸ TZANAKAPHΣ, B., ό.π., σ. 47.

Οι απόπειρες προδοσίας σε βάρος των ληστών και των briganti αφθονούσαν, οι προδότες όμως, τις περισσότερες φορές, χάρη στο οργανωμένο δίκτυο των πληροφοριοδοτών και των ληστοτρόφων γίνονταν γρήγορα αντιληπτοί και είχαν κακό τέλος. Προδομένος από τον πρώην συνάδελφο και ληστοτρόφο του, τον Μέγα, οδηγήθηκε στον χαμό ο λήσταρχος Νταβέλης. Ο Φώτης Γιαγκούλας έχασε τη ζωή του προδομένος από τον κτηνοτρόφο Γκόρτσο που αποκάλυψε το λημέρι της συμμορίας στα αποσπάσματα. Ο Ρομπέν των δασών Angiolillo εντοπίστηκε και συνελήφθη στο μοναστήρι των καπουτσίνων του Muro προδομένος από τον σύντροφό του Zuccarino. Ο μεγάλος Carmine Crocco καταδιώχτηκε ανελέητα από τον τέως σύντροφό του Caruso που συντέλεσε ενεργά στον αφανισμό της συμμορίας του και σηματοδότησε το τέλος της ληστρικής σταδιοδρομίας του «στρατηγού των briganti».

Οι προδότες όμως που αποτύχαιναν στην αποστολή τους είχαν πάντοτε να αντιμετωπίσουν την αδυσώπητη εκδίκηση των ληστών και των briganti. Σύμφωνα με τους ελληνικούς ληστρικούς νόμους, όπως τους παραθέτει ο απαχθής βουλευτής Σωτηρόπουλος, στους προδότες έπρεπε να κόβονται μύτες και αυτιά και να επιβιώνουν σημαδεμένοι ώστε να τους βλέπει ο κόσμος και να μην αποτολμά την προδοσία³³⁹. Πολλές φορές παρόλ'αυτά, οι έλληνες ληστές δεν δίσταζαν να σκοτώσουν για παραδειγματισμό ή από φόβο, ιδιαίτερα όταν η λησταρχία άρχισε να πλησιάζει στη δύση της και η οργανωμένη δίωξη να μικραίνει συντριπτικά τον κύκλο των έμπιστων τους συνεργατών. Ο λήσταρχος Μπαμπάνης, συνεργάτης του Γιαγκούλα, δολοφόνησε φερειπείν βάνανυσα τον γιατρό Οδυσσέα Νικολαΐδη επειδή τον θεώρησε προδότη³⁴⁰.

Ο Γιαγκούλας ήταν από τους πιο εύστροφους ληστές γι' αυτό και κατόρθωσε να διαφύγει επί μακρόν τη σύλληψη. Αναφέρεται από τον Νικόλαο Μπατσαρά, στο βιβλίο του *Γιαγκούλας: Κλεφτουριά και λήσταρχοι στα Πιέρια (1870-1935)*³⁴¹ πως ένας χωροφύλακας ονόματι Αγριόκωστας ή Αγροκώστας που έκανε τον έξυπνο ντύθηκε μια μέρα βλάχος καρβουνιάρης, πήρε τσεκούρι στην πλάτη του και ανέβηκε στο βουνό δήθεν για να ερευνήσει για ξύλα. Στην πραγματικότητα ήθελε να εξακριβώσει αν υπήρχαν ληστές στην περιοχή. Η συμμορία του Γιαγκούλα λημέριαζε τότε λίγο πιο

³³⁹ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 51.

³⁴⁰ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 265, 278.

³⁴¹ *Ο.π.*, σ. 368.

πάνω από την τοποθεσία «Καράβι» στην Τσαπουρνιά όπου είχαν τα καμίνια τους οι βλάχοι καρβουνιάρηδες³⁴².

Ο σκοπός ληστής της συμμορίας αντιλήφθηκε τον Αγριόκωστα καθώς ο τελευταίος τάχα ερευνούσε την ποιότητα του δάσους και τον συνέλαβε. Ο Γιαγκούλας τον ρώτησε πώς λέγεται και τι δουλειά κάνει. Όταν ο Αγριόκωστας απάντησε πως είναι ξυλοκόπος και καρβουνιάρης, ο λήσταρχος του ζήτησε να του δείξει τα χέρια του. Βλέποντάς τα καθαρά, χωρίς κανέναν ρόζο ή μαυρίλα κατάλαβε πως επρόκειτο για κατάσκοπο και διέταξε να τον κρεμάσουν σε ένα δέντρο. Ο Αγριόκωστας αναγκάστηκε να ομολογήσει πως ήταν χωροφύλακας και πως ήρθε στην περιοχή για να ερευνήσει αν υπάρχουν ληστές. Ο Γιαγκούλας τότε, όπως όριζε ο νόμος των ληστών, του έκοψε το αριστερό αυτί και του το έδωσε στο χέρι για να το πάει στον αποσπασματάρχη της Κόκκοβας (σημερινά Καταλώνια)³⁴³.

Ο «σημαδεμένος» Αγριόκωστας απαθανάτιστηκε μάλιστα σε ένα από τα δημοτικά τραγούδια που αφορούν στον θάνατο του Φώτη Γιαγκούλα:

Ο Γιαγκούλας ένα βράδυ έφυγε κρυφά απ' τον Άδη

Και στον Όλυμπο κατέβη· ήλθε κάτι να γυρεύει.

Αετός ψηλά πετούσε κι ο Γιαγκούλας τον ρωτούσε;

«Αετέ στα τόσα πόστα μην είδες τον Αγροκώστα;»

Μα τον έχω εγώ σημάδι, θα τον βρω κάτω στον Άδη.

Εκεί είναι μαζεμένοι όλοι οι σημαδεμένοι³⁴⁴.

Οι ιταλοί ληστές πλήρωναν τους προδότες αποκλειστικά με θάνατο, συνήθως αργό και βασανιστικό, κατόπιν τους τεμάχιζαν και κρεμούσαν τα κομμάτια τους μαζί με επιγραφές που έγραφαν: «Αυτό περιμένει τους κατασκόπους και τους προδότες»³⁴⁵. Κάποια κομμάτια τους τα τάιζαν δια της βίας στους συνεργάτες των θυμάτων ή στους

³⁴² Ο.π., σσ. 368-369.

³⁴³ Στο ίδιο.

³⁴⁴ Στο ίδιο.

³⁴⁵ VISMARA, A., ό.π., σ. 129. «Questo spetta alle spie e ai traditori». Μτφ. της ιδίας της γράφουσας..

υπόλοιπους αιχμαλώτους της συμμορίας τους για εκφοβισμό και διασκέδαση. Αυτή ήταν η τύχη του δυστυχισμένου De Cesare που δολοφονήθηκε άγρια και φαγώθηκε στα κάρβουνα από τους La Gala και τους οπαδούς του, ενώ εξανάγκασαν τους κρατούμενους της συμμορίας να φάνε και εκείνοι από τις σάρκες του³⁴⁶. Αντίστοιχο ήταν και το τέλος του προδότη Domenico που πρόδωσε, ανεπιτυχώς, τον Gasparoni³⁴⁷.

Θα πρέπει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο πως, σύμφωνα με τον Τζανακάρη, υπήρξαν και έλληνες ληστές με αντίστοιχες κανιβαλικές συνήθειες. Ένας ήταν ο λήσταρχος Μπίσας Θανάσης από το Μέτσοβο για τον οποίο λέγεται πως είχε φάει τα μυαλά ενός θύματός του. Για τον «μαύρο λήσταρχο», Θωμά Γκαντάρα, λεγόταν πως έβγαλε, έψησε και έφαγε την καρδιά ενός προδότη, του Λιόλιου³⁴⁸.

Ο Domenico Tiburzi, αν και είχε τη φήμη του ληστή που δεν έβαφε χωρίς λόγο τα χέρια του με αίμα, μολαταύτα δεν χαρίστηκε στον προδότη Gabrielli, εξαιτίας του οποίου έχασε τη ζωή του ο σύντροφός του Biagini, στου οποίου τη θρησκευτική ευλάβεια έγινε αναφορά στο προηγούμενο υποκεφάλαιο. Η Giulia Mitten καταγράφει το σκηνικό της βεντέτας: «Ε! Gabrielli, κουμπάρε, έλα λίγο εδώ... Ξέρεις τι μέρα είναι σήμερα;», ρωτά ο Tiburzi τον προδότη. «Ναι, 16 Αυγούστου», απαντά εκείνος. «Και δεν θυμάσαι ποιος πέθανε πέρυσι τέτοια μέρα;», συνέχισε ο Tiburzi.

Ο Gabrielli ισχυρίστηκε αρχικά πως δεν θυμόταν, μετά όμως κατάλαβε πως εννοούσε τον Biagini. «Πριν έναν χρόνο οι χωροφύλακες μας περικύκλωσαν και μας έπληξαν με τα όπλα τους και ο καημένος ο Biagini έπεσε νεκρός, ενώ εγώ μόλις και μετά βίας κατόρθωσα να σωθώ. Και δεν γνωρίζεις τον Ιούδα που μας πρόδωσε;», θα προσθέσει αγριεμένος ο Tiburzi.

Τότε ο Gabrielli θα καταλάβει έντρομος πως ήρθε το τέλος του. Παρά τις διαμαρτυρίες και τα παρακάλια του σε λίγα λεπτά θα κείτεται νεκρός μπροστά στα μάτια τουλάχιστον εκατό θεριστών από τους οποίους κανείς δεν τόλμησε να εμποδίσει

³⁴⁶ VISMARA, A., *ό.π.*, σσ. 133-134.

³⁴⁷ CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 43-44.

³⁴⁸ TZANAKAPHΣ, B., *ό.π.*, σ. 80.

αυτή τη δολοφονία. «Έτσι τιμωρούνται οι κατάσκοποι!», θα πει ο διαβόητος brigante και θα χαθεί στην εξοχή³⁴⁹.

Οι προδότες ενίοτε ήταν γένος θηλυκού. Το ζήτημα της προδοσίας ολοκληρώνεται με μια πραγματικά καθηλωτική ιστορία στην οποία θύτης υπήρξε η ερωμένη του αιμοδιψή brigante Bizzarro από την Calabria και θύμα ο τελευταίος. Ο Bizzarro, έχοντας εγκαταλειφθεί από όλους τους συντρόφους του είχε καταφύγει στο δάσος του Rosarno μαζί με την ερωμένη του Niccolina και τον λίγων μηνών γιο τους στην αγκαλιά της, καθώς και τους δύο ανθρωποφάγους σκύλους του. Το μωρό εξαντλημένο από την ταλαιπωρία και την ασιτία έκλαιγε ασταμάτητα. Ο Bizzarro, φοβούμενος πως τα κλάματά του θα προδώσουν το κρησφύγετό του, άρπαξε το παιδί από το πόδι και το χτύπησε με δύναμη στον τοίχο συντρίβοντάς του το κεφάλι. Η γυναίκα δεν είπε τίποτα. Το πρωί που έφυγε ο brigante, έσκαψε με ένα μαχαίρι έναν λάκκο και έθαψε μέσα τον νεκρό της γιο. Έπειτα τοποθέτησε από πάνω το κρεβάτι για να μην τον ξεθάψουν οι σκύλοι και τον φάνε. Στις επόμενες ταραγμένες νύχτες που ακολούθησαν, ωρίμασε μέσα της η σκέψη να σκοτώσει τον Bizzarro και έτσι μια νύχτα που κοιμόταν τον τουφέκισε. Μετά του έκοψε το κεφάλι, το έβαλε στην ποδιά της και πήγε στην κοντινότερη κοινότητα για να πάρει την αμοιβή που είχε προκηρυχθεί για την εξόντωση του ληστή. Η γυναίκα αυτή αργότερα παντρεύτηκε και έγινε υποδειγματική σύζυγος και μητέρα³⁵⁰.

3.Θ. Ληστές, briganti και αιχμάλωτοι

Ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι έλληνες και οι ιταλοί ληστές μεταχειρίζονταν τους αιχμαλώτους τους υπάρχει αξιοσημείωτη διάσταση. Από τα αναγνώσματα που αφορούν στην ελληνική λησταρχία δεν προκύπτει σε καμία περίπτωση πως οι έλληνες λήσταρχοι κακομεταχειρίζονταν κατ' οιονδήποτε τρόπο τους αιχμαλώτους τους. Τουναντίον, αν εξαιρέσει κανείς τις κακουχίες που αναγκαστικά βίωναν στο πλευρό

³⁴⁹ MITTEN, G., *Domenico Tiburzi, ό.π.*, σσ. 17-19. «Ehi! Gabrielli, compare, vieni un po' qua! ...Sai che giorno è oggi?». «Sì, il 16 agosto». «E non ti ricordi chi è morto l'anno scorso in questo giorno?». «Un anno fa i carabinieri ci hanno circondati, ci hanno fulminati coi loro fucili e il povero Biagini è caduto morto, mentr' io, a stento, mi potei salvare. E non conosci il Giuda che ci ha traditi?». «Così si puniscono lei spie!». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

³⁵⁰ MONTEFREDINI, F., *Memorie autografe del Generale Manhès intorno a' briganti*, Stamperia De' Fratelli Morano, Νάπολη 1861, σσ. 109-113 & NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ.42-43.

τους, ήτοι την ατελείωτη οδοιπορία σε κακοτράχαλους τόπους, τον ύπνο στην ύπαιθρο, το κρύο, τη ζέστη, τη βροχή, τους ψύλλους, καθώς και τον κίνδυνο τραυματισμού ή απώλειας της ζωής τους κατά τις συμπλοκές με τα αποσπάσματα, τα θύματα είχαν εξαιρετική περιποίηση και ήταν τα τιμώμενα πρόσωπα της κάθε ληστοσυμμορίας.

Οι αιχμάλωτοι έπιναν και έτρωγαν μαζί με τους ληστές έχοντας πάντοτε την καλύτερη μερίδα φαγητού, ενίοτε μάλιστα συμμετείχαν στα γλέντια τους, όπως ο κύριος Θεοφάνης ή ο Δημήτρης Παπασταθόπουλος κοντά στον Νταβέλη και στους συντρόφους του³⁵¹. Ο Σωτήρης Σωτηρόπουλος παραδέχεται επίσης πως οι ληστές τον φρόντισαν στο μέτρο που ήταν εφικτό, του παρείχαν πάντοτε το καλύτερο φαγητό που είχαν στη διάθεσή τους ενώ κάποιος από τους ληστές, ονόματι Πέτρος, κατά τις μετακινήσεις τους, μετέφερε για λογαριασμό το στρώμα και την κουβέρτα του κρατούμενου ώστε να μπορεί εκείνος που δεν ήταν μαθημένος στην πεζοπορία, να κινείται πιο ξεκούραστα³⁵². Του μιλούσαν πάντοτε με ευγένεια και ποτέ τους δεν του φέρθηκαν βίαια, μάλιστα ο ληστής Ευθύμιος που τον είχε υπό την προστασία του προσφέρθηκε μέχρι και να του ράψει το παντελόνι του που σκίστηκε στους θάμνους³⁵³.

Οι ληστές απηύθυναν πράγματι πάντοτε λόγια ενθαρρυντικά σε τόνο φιλικό στους κρατούμενούς τους και τους εμψύχωναν μέχρι να λήξει η αιχμαλωσία τους με την αποπληρωμή των λύτρων. Αν δεν κρεμόταν πάνω από το κεφάλι τους η δαμόκλειος σπάθη της εκτέλεσης σε περίπτωση μη καταβολής τους ή της συμπλοκής της συμμορίας με τα μεταβατικά αποσπάσματα, θα έλεγε κανείς πως βίωναν απλώς μια ενδιαφέρουσα περιπέτεια.

Αντίθετα η ωμή και απάνθρωπη κακομεταχείριση των απαχθέντων αιχμαλώτων συναντάται μόνο στις ιταλικές ληστοσυμμορίες. Σπρωξίματα, χτυπήματα, λακτίσματα στα νεφρά, μαχαιρώματα, βασανιστήρια, ακρωτηριασμοί, ανυπόφορη πείνα, λοιδορίες, ύβρεις και απειλές ήταν ο σταυρός των δυστυχισμένων που έφευγαν στα χέρια τους. Από τέτοιες ακραίες εικόνες βιαιοπραγίας και βασανιστηρίων βρίθει ολόκληρο το μυθιστόρημα *Un banchetto di carne umana* του Vismara. Μια πιο ανθρώπινη

³⁵¹ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, ό.π., σ. 358.

³⁵² ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., ό.π., σσ. 20,30,39,44,45,130.

³⁵³ Ό.π., σσ.24,74.

αντιμετώπιση επιφύλαξε ωστόσο ο brigante Gasparoni στους αιχμαλώτους του στην περίπτωση του συνταγματάρχη Cotenover. Ο αυστριακός στρατιωτικός έλαβε περιποιήσεις από τους briganti, καλό φαγητό και ηθική στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια της αιχμαλωσίας του³⁵⁴.

Οι έλληνες λήσταρχοι μπορεί να συμπεριφέρονταν ευγενικά στους κρατούμενους, όμως η μη καταβολή των λύτρων ισοδυναμούσε με αποκεφαλισμό του θύματος. Αν έπρατταν διαφορετικά και άφηναν να αιωρείται η ελπίδα πως ήταν δυνατόν να σωθούν οι αιχμάλωτοι χωρίς να έχουν καταβληθεί τα λύτρα, πίστευαν πως τότε θα διπλασιαζόταν η καταδίωξή τους και με βεβαιότητα θα εντοπίζονταν και θα αποδεκατίζονταν. Γι' αυτόν τον λόγο είχαν καθιερώσει ως απαράβατη αρχή να σκοτώνουν τον αιχμάλωτο εφόσον δεν μπορούσαν να τον κρατήσουν ζωντανό. Θεωρούσαν εξάλλου μεγάλη ατίμωση το να φύγει αιχμάλωτος ζωντανός από τα χέρια τους χωρίς να τον έχουν οι ίδιοι απελευθερώσουν, έχαναν έτσι την υπόληψή τους και δεν μπορούσαν να γίνουν δεκτοί σε καμία ληστρική συμμορία, όπως μνημονεύει ο Σωτηρόπουλος³⁵⁵.

Είχαν ακόμα κανόνα, όσο μένει μαζί τους ο αιχμάλωτος να απέχουν από κάθε άλλη ληστρική επιχείρηση, να μην ενοχλούν κανέναν και να μην χρησιμοποιούν βία ούτε για να πάρουν τα αναγκαία εφόδια για την επιβίωσή τους, αλλά να τα πληρώνουν ή να τα προμηθεύονται από γνωστούς και φίλους³⁵⁶. Αν όμως έπρεπε να θανατωθεί ο αιχμάλωτος, επιτρεπόταν να γίνει αυτό μόνο με σπαθιά και γιαταγάνια, όχι με πιστόλια³⁵⁷. Εξαντλούσαν ωστόσο κάθε περιθώριο πριν το πράξουν.

Αποκεφαλισμό επιφύλασσαν επίσης και οι briganti σε όσους αιχμάλωτους δεν μπορούσαν να πληρώσουν ή δεν πλήρωναν εγκαίρως τα λύτρα τους. Το δε κεφάλι του θύματος στελνόταν στους συγγενείς του, ομοίως όπως έπρατταν και οι έλληνες συνάδελφοί τους. Όταν η καταβολή των λύτρων καθυστέρουσε, ακόμα και αν στο μεταξύ λάμβαναν κάποια ποσά ως έναντι της απαίτησής τους, συνήθιζαν να κόβουν και να στέλνουν για εκφοβισμό τα αυτιά των θυμάτων στους συγγενείς τους. Έτσι οι

³⁵⁴ CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 28-30.

³⁵⁵ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σσ. 29, 116-117.

³⁵⁶ *Ο.π.*, σσ. 116-117.

³⁵⁷ *Ο.π.*, σ. 79.

οικογένειες των αιχμαλώτων αντιλαμβάνονταν αναφανδόν πως οι απαγωγείς δεν είχαν κανέναν ενδοιασμό να πραγματοποιήσουν την απειλή τους και έσπευδαν να συγκεντρώσουν τα λύτρα το συντομότερο³⁵⁸. Η πληρωμή λύτρων δεν μπορούσε όμως να κατευνάσει το μένος των briganti, όταν οι κρατούμενοί τους ανήκαν ή έστω υπήρχαν υπόνοιες πως ανήκαν, στην παράταξη του Piemonte, όπως προκύπτει μέσα από τις σελίδες του *Un banchetto di carne umana* του Vismara³⁵⁹.

Τέλος, οι έλληνες ληστές δεν συνήθιζαν να αξιώνουν ως λύτρα ποσά που το θύμα αδυνατούσε να πληρώσει αλλά ζητούσαν κάθε φορά μόνο ένα σαφώς μη ευκαταφρόνητο ποσοστό της περιουσίας του θύματος, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει τη ζωή του και να ανακάμψει, αφού έπαιρναν έγκυρες πληροφορίες για την οικονομική του κατάσταση. Την τακτική τους αυτή αναφέρει ο Σωτηρόπουλος στο χρονικό της απαγωγής του³⁶⁰. Οι briganti αντίθετα δεν είχαν κανένα ενδοιασμό να αξιώσουν επιτακτικά το σύνολο της περιουσίας των θυμάτων τους και να τα οδηγήσουν σε απόλυτη οικονομική εξαθλίωση, όπως συνήθιζαν για παράδειγμα οι αιμοβόροι La Gala³⁶¹.

3.1. Ληστές, briganti και γυναικείο φύλο

Ως προς τις σχέσεις τους με το γυναικείο φύλο και τον σεβασμό της γυναικείας τιμής και γενετήσιας αξιοπρέπειας, Έλληνες και Ιταλοί διαφοροποιούνταν επίσης σημαντικά. Με βάση τα έργα που μελετήθηκαν, οι νόμοι των ελλήνων ληστών³⁶² τους απέτρεπαν από το να συνάπτουν σχέσεις με γυναίκες γιατί ο έρωτας και η λαγνεία μπορούσε να τους κάνει ευάλωτους και απερίσκεπτους. Μέσα στη ληστρική μυθιστοριογραφία, η ελληνίδα γυναίκα περιβάλλεται με μυστήριο και σεβασμό είτε είναι ερωμένη είτε αιχμάλωτη. Δεν κινδυνεύει από τα γιαταγάνια ή τις ορμές των ληστών παρά μόνο όταν τους εμπαίζει ή επιδιώκει τον χαμό τους. Οι briganti αντίθετα δεν έχουν κανένα ηθικό φραγμό απέναντι στις μάνες, στις συζύγους και στις κόρες, τις βλέπουν ως διαθέσιμη σάρκα που σε κάθε τους έφοδο σε πόλεις και χωριά θα κορέσει

³⁵⁸ VISMARA, A., *ό.π.*, σσ. 65-67.

³⁵⁹ *Ο.π.*, σσ. 143-144.

³⁶⁰ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 14.

³⁶¹ VISMARA, A., *ό.π.*, σσ. 103-106.

³⁶² ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 51.

τις ορέξεις τους. Για τον ίδιο λόγο απαγάγουν και αιχμαλωτίζουν συνήθως νεαρά κορίτσια τα οποία κακομεταχειρίζονται βάνανυα και βιάζουν ομαδικά.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι γυναίκες αποτέλεσαν την αιτία που ορισμένοι ληστές, συνήθως λόγω κάποιας βεντέτας, βγήκαν στο κλαρί³⁶³. Οι έλληνες ληστές ήταν οι αγαπημένοι των γυναικών. Η λεβεντιά και η αδέσμευτη ψυχή τους τις συγκινούσαν βαθιά. Παρά τις αντίθετες προτροπές του ληστρικού κώδικα, είχαν πολλές κατακτήσεις και ερωμένες, μάλιστα ήταν τιμή για μια γυναίκα να είναι ερωμένη ενός διαβόητου λήσταρχου, ειδικά όταν ήταν ομορφάντρας όπως ο Νταβέλης, ο Λίγκος και ο Γιαγκούλας. Πράγματι, και οι τρεις τους είχαν συχνές ερωτικές περιπέτειες.

Ο «ασύλληπτος» Φώτης Γιαγκούλας είχε αμέτρητες ερωμένες που θεωρούσαν τιμή και περηφάνια να φέρουν αυτόν τον τίτλο, ενώ γνωστός ήταν ο έρωτάς του για τη Βαγγελιώ, με την οποία τελικά παντρεύτηκε και έκανε μαζί της και ένα παιδί που πέθανε μικρό. Πολλές ήταν ακόμα οι χωριατοπούλες που φιλοδοξούσαν να παντρευτούν ή να συζήσουν με τον Γιαγκούλα, όταν θα έπαιρνε την πολυπόθητη αμνηστία. Ήταν σπάνιο να υπήρχε χωριό στην περιφέρεια στην οποία δρούσε ο Γιαγκούλας, όπου να μην υπήρχε ερωμένη του. Οι γυναίκες καταλαμβάνονταν από ερωτική επιθυμία όταν διάβαζαν στις εφημερίδες τα «ηρωικά» και ερωτικά του κατορθώματα³⁶⁴. Σύμφωνα με την *Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας*, είχε ακόμα ερωμένη του μια Αθηναία, τη Βιβή Ράτση, που επισκεπτόταν ως Νικόλαος Σκλήμπας, ντυμένος με φράγκικα ρούχα. Ο Δημήτρης Αθηναίος (Χανός), γράφει για τις κατακτήσεις του λεβέντη και όμορφου Λίγκου και για τον έρωτά του με την αθηναία αρχόντισσα Ευγενία.

Ο έρωτας, όπως αναφέρθηκε, θεωρείτο ωστόσο, τύποις τουλάχιστον, απαγορευμένος για τους ληστές. Ο Σωτηρόπουλος δια στόματος του δεσμοφύλακά του Ευθύμη, εξηγεί πως, εάν ο κλέφτης κάνει τέτοια αμαρτία, είναι αδύνατο να μην σκοτωθεί ή να μην πιαστεί μέσα σε λίγες ημέρες³⁶⁵. Ο έρωτας και η λαγνεία ήταν πραγματικά αστάθμητοι παράγοντες που οι νόμοι των ληστών συνήθως δεν μπορούσαν

³⁶³ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 112.

³⁶⁴ *Ο.π.*, σσ. 51, 56, 267, 391.

³⁶⁵ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *ό.π.*, σ. 164.

να ελέγξουν, όπως τον έρωτα της Λενιώς Τόγια, αιχμάλωτης της συμμορίας Νταβέλη, και του τελευταίου. Η Λενιώ έγινε ερωμένη του και έμεινε μαζί του μέχρι τον θάνατό του στο Ζεμενό³⁶⁶.

Στις ελληνικές ληστοσυμμορίες θεωρείτο θεμιτό η αιχμάλωτη γυναίκα να συνευρίσκεται με τη θέλησή της με κάποιον ληστή της αρεσκείας της, συνήθως τον αρχηγό της ληστοσυμμορίας ή με κάποιο από τα πρωτοπαλλήκαρά του. Οι υπόλοιποι τότε έχαναν κάθε δικαίωμα να τη διεκδικήσουν. Ακόμα, το «κλέψιμο» μιας γυναίκας δεν αντέβαινε στις ληστρικές παραδόσεις, εάν γινόταν με δική της συναίνεση. Όταν, όμως, κάποιος ληστής προέβαινε σε τέτοια πράξη, απαγορευόταν να αγγίξει και να «καταστρέψει» το θύμα του. Αν παρόλ' αυτά συνέβαινε το ατόπημα, τότε το «δικαστήριο» των ληστών ήταν αρμόδιο να κρίνει εάν ο δράστης θα έπρεπε να τιμωρηθεί, ακόμα και με θάνατο. Τέτοια υπήρξε η περίπτωση του Μπελούλια, μέλους της συμμορίας Νταβέλη, που παρασύρθηκε σε αυτό το κολάσιμο αμάρτημα. Ο Μπελούλιας έκλεψε μια βλαχοπούλα, και τελικά εκτελέστηκε από τον Νταβέλη γιατί την «κατέστρεψε»³⁶⁷.

Σε ένα μίνι πορτρέτο του έλληνα ληστή, την ίδια αντίληψη μεταφέρει και ο Δημήτρης Αθηναίος (Χανός) δια στόματος Λίγκου του λεβέντη:

«Ένας ληστής ποτέ δεν θα καταστρέψει ένα κορίτσι, ποτέ δεν θα σύρει άδικα το γιαταγάνι του, ποτέ δεν θα τιμωρήσει άδικα. Είναι θρήσκος, είναι παλληκάρι, είναι άνθρωπος γεννημένος για να ζήσει ελεύθερος και να πεθάνει αναπνέοντας τον αέρα της ελευθερίας. Μα κλέφτης, ο κλέφτης της πολιτείας ...αηδιάζω και μόνο που το συλλογίζομαι!...»³⁶⁸.

Αντίστοιχα προστατευτική ήταν η συμπεριφορά της συμμορίας όταν συνέβαινε να αιχμαλωτίσει γυναίκες· κανείς από τους ληστές δεν δικαιούταν να τις ακουμπήσει. Ο About δεν παραλείπει να υπογραμμίσει την αβρότητα του λήσταρχου Χατζησταύρου προς τις δύο αγγλίδες αιχμάλωτές του, όταν κάποια από τα παλληκάρια του ξαναμμένα από το κρασί, άρχισαν να ορέγονται τη νεαρή Μέρι-Ανν: «Πιάψτε! Δείξτε πως είστε

³⁶⁶ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α, ό.π., σσ. 596, 668-670, 776-777.

³⁶⁷ Ο.π., σσ. 235-239.

³⁶⁸ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., ό.π., σσ. 183.

Έλληνες και όχι Αλβανοί!.. Κύριε Γερμανέ, πείτε στις κυρίες πως θα κοιμηθώ στην πόρτα της κάμαράς τους»³⁶⁹.

Οι ελληνίδες γυναίκες που ακολούθησαν τον ληστικό βίο ήταν ελάχιστες, συνήθως σύντροφοι κάποιου λήσταρχου. Αξίζει όμως να αναφερθεί πως μέλη των ληστρικών συμμοριών υπήρξαν και ορισμένοι ομοφυλόφιλοι. Ο Μαλαμάκης που απήχθη από τη συμμορία του Μπλαντέμη και ελευθερώθηκε μετά από σαράντα έξι ημέρες αιχμαλωσίας, αφηγείται την περιπέτειά του στον Γιώργο Ζαχαρίου. Μεταξύ των άλλων αναφέρει πως στη συμμορία ανήκαν και δύο ωραιότατοι νεαροί που φρόντιζαν ιδιαίτερα την εξωτερική τους εμφάνιση. Οι υπόλοιποι ληστές τους φώναζαν Στυλιανή και Νικολέτα...³⁷⁰.

Η όμορφη βοσκοπούλα Λάμπρω, υπήρξε μέλος της συμμορίας του Γεωργίου Καραθανάση, γνωστού ως «σταυραετού του Παρνασσού», λήσταρχου του μεσοπολέμου, στην οποία προσχώρησε αφού σκότωσε τον συνάδελφο του Καραθανάση, Αργυροκαστρίτη, που την ατίμασε. Μαζί της ήταν ερωτευμένος ο Καραθανάσης με τον οποίο αργότερα έκανε παιδί³⁷¹. Η πιο ονομαστή για την ομορφιά της και στενά συνδεόμενη με τη ληστοκρατία ήταν η Μαρία Δασκαλάκη ή Δασκαλοπούλου, γνωστή ως Μαρία η Πενταγιώτισσα από τους Πενταγιούς της Φωκίδας³⁷². Η Λενιώ Τόγια, ερωμένη του Νταβέλη, ήταν μια από τις ελάχιστες Ελληνίδες που έγινε λησταρχίνα, γνωστή στους ληστρικούς κύκλους ως Λενιώ του Ντελή. Φορούσε φουστανέλα σαν άντρας και ήταν ζωσμένη με τα άρματά της³⁷³.

Αντίθετα με τους έλληνες ληστές, οι ιταλοί συνάδελφοί τους δεν υπάκουαν σε κάποιον άγραφο νόμο που να απαγόρευε τη συνεύρεσή τους με γυναίκες. Αν αναλογιστεί κανείς το μότο του Carmine Crocco, «ricco bottino e molti piaceri», που αποτελούσε το ζητούμενο κάθε λεηλασίας, φαίνεται απεναντίας πως την επιδίωκαν. Στις συμμορίες τους απαντούν θύματα γένους θηλυκού που αναγκαστικά ακολουθούν τους ληστές υπομένοντας στωικά κάθε είδος κακοποίησης, απαντά όμως και ακόμα μια

³⁶⁹ ΑΜΠΟΥ, Ε., *ό.π.*, σσ. 116-117.

³⁷⁰ ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *ό.π.*, σσ. 231-234.

³⁷¹ *Ο.π.*, σσ. 163-166.

³⁷² *Ο.π.*, σ. 59.

³⁷³ ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α., *ό.π.*, σσ. 596, 668-670, 776-777.

γυναικεία φιγούρα, αυτή της πόρνης που εξυπηρετεί με το αζημίωτο τους briganti στα λημέρια τους. Οι γυναίκες αυτές ήταν της ίδιας συνομοταξίας με τους ληστές, εξίσου ανήλεες και αληθινά χυδαίες. Ο Vismara περιγράφει με γλαφυρότητα στο *Un banchetto di carne umana* το διεστραμμένο μαρτύριο στο οποίο υπέβαλε τον αιχμάλωτο ιερέα των αδελφών La Gala, don Alessandro Ruotolo, μια πρόστυχη γυναίκα στην οποία «...από την ανθρώπινη υπόσταση το μόνο που είχε απομείνει ήταν η ανθρώπινη εμφάνιση...»³⁷⁴. Γυναίκες ελευθέρων ηθών που ερωτοτροπούσαν οικειοθελώς με τους συντρόφους του, περιγράφει επίσης ο brigante Gasparoni στη βιογραφία του³⁷⁵.

Η στάση των briganti προς στις αιχμάλωτες γυναίκες ήταν εξίσου σκληρή και χρησιμοθηρική όπως και προς τους υπόλοιπους αιχμαλώτους τους. Όταν κάποια αιχμάλωτη κατέληγε ερωμένη του αρχηγού της συμμορίας γλίτωνε από τους απανωτούς βιασμούς από τα άλλα μέλη της³⁷⁶. Ακόμα όμως και ως ερωμένη του αρχηγού, πέρα από αυτή την ασυλία, δεν είχε κάποια άλλη ιδιαίτερη μεταχείριση³⁷⁷.

Οι βιασμοί των γυναικών ήταν νοσηρή πρακτική συνυφασμένη με το brigantaggio, που εντεινόταν ολοένα από το 1860 και μετά, όπως άλλωστε οι σφαγές και οι λεηλασίες. Ο Angiolillo, ίσως επειδή έζησε πολύ πριν από αυτή την αιματηρή εποχή, αποτελούσε εξαίρεση στο ζήτημα αυτό και προάσπιζε την τιμή των νεαρών κοριτσιών από τις απειλητικές οχλήσεις των αρχόντων και των ευκατάστατων αστών³⁷⁸. Φημολογείται, όπως προαναφέρθηκε, πως μέλος της συμμορίας του ήταν και μια γυναίκα που είχε διαπράξει αρκετά εγκλήματα³⁷⁹.

Είναι, τέλος, γεγονός η ύπαρξη μεγάλου αριθμού λησταρχίνων-brigantesse στη γειτονική χώρα, εν αντιθέσει με τις ελάχιστες Ελληνίδες που ακολούθησαν τον ληστρικό βίο. Σύγχρονοι ιταλοί συγγραφείς, κυρίως του 20ού και 21ου αι., καταπιάνονται με τον βίο τους και τα κατορθώματά τους, ένα ζήτημα πραγματικά ενδιαφέρον και ελκυστικό που αξίζει σίγουρα τον κόπο να μελετηθεί σε περαιτέρω

³⁷⁴ VISMARA, A., *ό.π.*, T.1, σ. 46. «... alle quali altro non rimaneva dell'essenza umana che la figura...». Μτφ. της ίδιας της γράφουσας.

³⁷⁵ CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 33.

³⁷⁶ *Ο.π.*, σ. 9.

³⁷⁷ *Ο.π.*, σσ. 126-127.

³⁷⁸ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 33, 35, (τελευταία πρόσβαση 27 Ιουλίου 2020).

³⁷⁹ CROCE, B., *ό.π.*, σσ.57-58.

έρευνα. Οι θρυλικές αυτές μορφές της «macchia», ήτοι των βουνών και της υπαίθρου, προσέφεραν στο brigantaggio μια μεγάλη συμμετοχή που δεν συναντάται στην ελληνική ληστοκρατία. Συνήθως γίνονταν brigantesse ακολουθώντας έναν brigante από έρωτα, σύζυγο ή εραστή, ή εξαιτίας κάποιου εγκλήματος που διέπραξαν οι ίδιες. Είχαν ενεργή παρουσία σε όλες τις δραστηριότητες της συμμορίας, σπανίως όμως ηγούνταν αυτής, ήταν σκληροτράχηλες και πολλές φορές εξίσου ανήλεες με τους συντρόφους τους. Γνωστές brigantesse υπήρξαν η Francesca La Gamba, η Marianna Oliviero, detta "Ciccilla", η Maria Maddalena De Lellis, η Michelina Di Cesare, η Giuseppina Vitale, η Maria Giovanna Tito, η Filomena Pennacchio, κ.ά.³⁸⁰. Για τη Filomena Pennacchio λέγεται πως υπήρξε ερωμένη του Giuseppe Schiavone, του Carmine Crocco, και των συντρόφων του Ninco Nanco και Donato Tortora³⁸¹.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Επιδίωξη της παρούσας εργασίας υπήρξε η συγκριτική παρουσίαση της ζωής και της δράσης των λήσταιρων της Ελλάδας και της Ιταλίας μέσα από τα λογοτεχνήματα που απαθανάτισαν τη ζωή και τα κατορθώματά τους. Αυτό επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό, αν και το υλικό που χρησιμοποιήθηκε όσο και εκείνο που εξετάστηκε αλλά τελικά δεν συμπεριλήφθηκε στην μελέτη, παρουσίαζε απρόσμενες αποκλίσεις μεταξύ των δύο χωρών. Παρότι, όμως, το ληστρικό φαινόμενο στα αναγνώσματα που το αφορούν, προσεγγίζεται διαφορετικά από τους έλληνες και διαφορετικά από τους ιταλούς συγγραφείς, οι ομοιότητες που διαπιστώνονται στον βίο και τη δράση των λήσταιρων και των briganti είναι σημαντικές και υπερτερούν αριθμητικά των διαφορών.

Στο ελληνικό ληστρικό μυθιστόρημα, η αντίληψη των συγγραφέων για τον λήσταιρο και τους συντρόφους του είναι ομοιόμορφη. Οι φουσταναλάδες ληστές που ζούσαν ελεύθεροι και ανυπότακτοι στο περιθώριο της κοινωνίας, αφηγώντας τους νόμους του κράτους και πανηγυρικά τον θάνατο, ως επί το πλείστον παρουσιάζονταν με

³⁸⁰ ROMANO, V. «Storie di donne diverse: le brigantesse ottocentesche del meridione d'Italia», χ.τ. χ.χ., *Brigantaggio in Provincia di Benevento*, <http://www.brigantaggio.net/Brigantaggio/Briganti/Brigantesse4.htm>, (τελευταία πρόσβαση 1 Δεκεμβρίου 2020).

³⁸¹ Στο ίδιο.

ομορφιά, μπέσα, αξιοσύνη, ευστροφία, ηρωισμό, θάρρος, ευγενική ψυχή και αναπτυγμένο το περί δικαίου αίσθημα. Πολυγραφότατοι συγγραφείς καταπιάνονταν συστηματικά με τα κατορθώματά τους και το αναγνωστικό κοινό αδημονούσε να τα διαβάσει στις επιφυλλίδες της εποχής. Οι ιστορίες των λήσταρχων έβριθαν ληστειών, απαγωγών και λεηλασιών που δεν συγκαλύπτονταν στα κείμενα, ήταν όμως δοσμένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μη θίγουν την ευπρέπεια του αναγνώστη ούτε να προκαλούν την αγανάκτησή του. Το μυστικό της τεράστιας επιτυχίας τους, από την άλλη, πέρα από την ενδιαφέρουσα και γρήγορη πλοκή τους, έγκειτο κυρίως στην αναγνώριση χαρακτηριστικών και συμπεριφορών σε αυτά «τα παιδιά του λαού», που υποσυνείδητα θαύμαζε και επιθυμούσε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού, με αποτέλεσμα να ταυτίζεται μαζί τους.

Αντίθετα, ως προς τους briganti, η λογοτεχνική παραγωγή της εποχής τους, παρότι πλούσια, ήταν ανομοιογενής και ποικίλης ύλης. Η δοκιμακή γραφή γύρω από τη ληστοκρατία, που στην Ελλάδα απουσιάζει, αφθονούσε. Οι αυτοβιογραφίες ή βιογραφίες σημαντικών ιταλών briganti ήταν ένα ακόμα είδος που δεν εντοπίζεται στην ελληνική ληστρική βιβλιογραφία. Στα χρόνια πριν το ολοένα οξυνόμενο πολιτικό brigantaggio πυροδοτήσει τον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο που αμαύρωσε την ένωση της Ιταλίας, οι briganti ενέπνευσαν ακόμα και θεατρικούς συγγραφείς και καταξιωμένους συνθέτες, όπως ο Auber και ο Offenbach. Ο Nitti αναφέρει εξάλλου πως οι χωρικοί παθιάζονταν με τις ληστρικές ιστορίες και τις διάβαζαν μανιωδώς³⁸², πληροφορία που μοιάζει αρκετά περίεργη καθώς ελάχιστοι εξ αυτών γνώριζαν γράμματα. Αυτά τα ληστρικά μυθιστορήματα, που δυστυχώς δεν βρέθηκαν ώστε να συνεκτιμηθούν στην απεικόνιση του ιταλού ληστή, αφορούσαν σε μια πιο αθώα εποχή όταν ακόμα οι ατίθασοι banditi απολάμβαναν αμέριστο τον θαυμασμό του λαού, όπως ο Angiolillo και άλλοι. Είναι επομένως βέβαιο πως λειτούργησαν προτρεπτικά για ορισμένους χωρικούς να πάρουν τα βουνά, όπως ακριβώς και οι αντίστοιχες ιστορίες για τα κατορθώματα των ελλήνων ληστών.

Παρατηρείται, όμως, πως σταδιακά η ρομαντική διάθεση που περιέβαλε τους briganti αρχίζει να φθίνει καθώς η σκληρή πραγματικότητα που έβαλλε καθολικά τον

³⁸² NITTI, S.F., ό.π., σ. 20, (τελευταία πρόσβαση 17 Ιουλίου 2020).

ιταλικό Νότο δεν άφηνε περιθώρια για ονειροπολήσεις. Στην εμφύλια διαμάχη του 1860-1865 δεν υπήρξε χώρος για τους μεγαλόθυμους ήρωες του παρελθόντος, ούτε για ηρωικά επιτεύγματα και πράξεις αλτρουισμού που αγαπά η μυθιστορηματική γραφή. Η βία, ο σαδισμός, οι βιασμοί, οι μαζικές ανθρωποκτονίες γυναικόπαιδων, οι εμπρησμοί, οι λεηλασίες, οι αιμοποσίες και οι ανθρωποφαγίες ενέπνευσαν μια φτωχότερη λογοτεχνική μυθιστορηματική παραγωγή με ρεαλιστικό, ωμό περιεχόμενο. Σε αυτή την κατηγορία εμπίπτει το *Un banchetto di carne umana*, διαμέσου του οποίου ο συγγραφέας του εκδηλώνει έντονα την αποστροφή του για τους πρωταγωνιστές του και απερίφραστα τη δυσαρέσκειά του για τα απάνθρωπα γεγονότα που σφράγισαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των αντίπαλων κοινωνικών και πολιτικών ομάδων την εποχή της επικείμενης ένωσης. Οι βιογραφίες των briganti Gasparoni και Crocco, έργα που επίσης δημοσιεύτηκαν αρκετά χρόνια μετά από τη λήξη του εμφυλίου, είχαν εξίσου ρεαλιστικό χαρακτήρα.

Αντίστοιχο λογοτεχνικό φαινόμενο παρατηρήθηκε στην Ελλάδα την περίοδο του εμφυλίου πολέμου 1945-1949, όταν συγγραφείς και ποιητές αποτύπωσαν στο έργο τους τις αλγεινότερες εικόνες του νεοελληνικού πολιτισμού. Η λογοτεχνία, ανατέμνει την ιστορία και καλείται να δημιουργήσει ιστορίες για συμβάντα που έχουν σφραγίσει τις εποχές της ανθρωπότητας, ούτως ώστε από στατικές ημερομηνίες να τα ζωντανέψει ξανά και να τα περιβάλει με τον απαραίτητο μύθο που θα τα προφυλάξει από τη δημόσια αντιπαράθεση. Το ερώτημα είναι πόσος καιρός πρέπει να περάσει για να μπορέσει να αποδοθεί λογοτεχνικά η ιστορία ανθρώπων που αιματοκύλισαν τον ίδιο τους τον τόπο, χωρίς πλέον να προξενεί πόνο, πάθη και έριδες. Η λογοτεχνία δεν μπορεί να παραγάγει εύπεπτα αναγνώσματα αυτής της θεματολογίας απευθυνόμενα σε ευρύ κοινό, πολλώ δε μάλλον λαϊκά μυθιστορήματα, τουλάχιστον εάν προηγουμένως δεν έχει αποφορτιστεί σημαντικά η ένταση, αν δεν έχουν ξεθωριάσει οι μνήμες.

Στην Ελλάδα του 19ου αι. ουδέποτε έπαψε να αποτελεί η εθνική ολοκλήρωση πεδίο εμφύλιας σύγκρουσης, τόσο πριν όσο και μετά από τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Παρά την αντιπαλότητα μεταξύ των οπαδών των τριών ξενικών κομμάτων, του ρωσικού, του γαλλικού και του αγγλικού, παρά τον μετέπειτα εθνικό διχασμό, η ελληνική κοινωνία θα αντιμετωπίσει έναν καταστροφικό και εκτεταμένο εμφύλιο μόνο

μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι έλληνες αναγνώστες θα εξακολουθούν να διαβάζουν αρειμανίως τα ληστρικά μυθιστορήματα που έθιγαν επιδερμικά την πολιτική αντιπαλότητα, την οποία εξυπηρετούσαν παρασκηνιακά οι λήσταρχοι χωρίς να γίνονταν πρωταγωνιστές της.

Αντίθετα, την εποχή του εκτεταμένου πολιτικού brigantaggio οι ιταλοί συγγραφείς και τα περιορισμένα τους δημιουργήματα υπήρξαν αρνητικά φορτισμένα προς τους briganti που είχαν πρωταγωνιστήσει στον εμφύλιο. Οι τελευταίοι θα απενοχοποιηθούν πολλά χρόνια αργότερα όταν νεότεροι ιταλοί συγγραφείς θα ξαναφέρουν τη ζωή τους στο προσκήνιο απευθυνόμενοι σε σύγχρονο κοινό. Η περιέργεια για τις θρυλικές μορφές εκείνης της περιόδου θα δώσει πνοή σε πολλά ιστορικά-βιογραφικά μυθιστορήματα γύρω από το brigantaggio τα τελευταία χρόνια του 20ού αι. μέχρι και σήμερα, στα οποία η ιστορική αλήθεια με τον μύθο συνυφαίνονται σε μια γοητευτική αφήγηση.

Όπως προαναφέρθηκε, παρά το ετερόκλητο υλικό που τέθηκε σε αντιπαραβολή, η διερεύνηση της λογοτεχνικής υπόστασης των ληστών και των briganti απέφερε γόνιμα συμπεράσματα για το ληστρικό φαινόμενο στις δύο γειτονικές χώρες. Ακολουθεί η ανασκόπηση και η συγκεφαλαίωση των όσων γράφτηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια.

Στην Ελλάδα, όπως και στην Ιταλία, η λησταρχία ως κοινωνικό φαινόμενο προϋπήρχε της εποχής που εξετάζεται και συνδέθηκε με προηγούμενες ληστρικές πρακτικές ή με έναν παγιωμένο τρόπο ζωής κάποιων κοινωνικών ομάδων, που τον 19ο αι. άλλαξαν μορφή ή εξελίχθηκαν σε κοινωνικά αποστήματα, εξαιτίας της φτώχειας και της πολιτικής αστάθειας. Στην Ελλάδα οι ληστές πήραν τη σκυτάλη από τους κλέφτες των προεπαναστατικών χρόνων. Στην Ιταλία η συγκέντρωση των εν γένει κακοποιών στοιχείων, των banditi, masnadieri και malviventi υπό τον όρο «brigante» με πολιτική χροιά, τοποθετείται χρονικά το 1799, όταν ξέσπασε η επανάσταση στη Napoli με αρχηγό τον καρδινάλιο Ruffo και στόχο την παλινόρθωση του βουρβονικού μοναρχικού καθεστώτος³⁸³. Η δυναμική τους παρουσία στιγμάτισε μια ιστορική περίοδο που νέες σημαντικές πολιτικές συνθήκες σηματοδότησαν την προσπάθεια της Ελλάδας να

³⁸³ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 37-38, (τελευταία πρόσβαση 18 Ιουλίου 2020).

αποκτήσει πολιτική οντότητα, και της Ιταλίας να επιτύχει αυτοδιάθεση και πολιτική ενότητα ως κράτος.

Χρονικά η λησταρχία και το πολιτικό brigantaggio είχαν περίπου ίδια διάρκεια με μεγαλύτερη εκείνης της Ελλάδας που ξεδιπλώθηκε σε έναν ολόκληρο αιώνα. Στη χώρα μας το εκατόχρονο φαινόμενο της λησταρχίας ήταν πανελλήνιο. Με τη διεύρυνση των συνόρων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, επεκτάθηκε σταδιακά προς τον βορρά, όπου και αναπτύχθηκε ταχύτατα σε νέες αλλά και σε προϋπάρχουσες ληστρικές εστίες των μέχρι τότε τουρκικών εδαφών, ταυτόχρονα όμως ατόνησε στην Πελοπόννησο. Το brigantaggio αντίθετα εκδηλώθηκε έντονα στον ιταλικό νότο και ιδιαίτερα σε κάποιες περιφέρειες όπως η Basilicata, η Puglia, το Abruzzo και η Calabria, ήταν όμως υπαρκτό και σε άλλες περιοχές της Ιταλίας.

Οι έλληνες λήσταρχοι θεωρούνταν, όπως αναφέρθηκε, οι πιο θαρραλέοι επίγονοι των κλεφτών. Μετά τη λήξη της Επανάστασης του 1821 και την απελευθέρωση της Ελλάδος από τον τουρκικό ζυγό, δυσανεσθημένοι από το νεοσύστατο κράτος διότι δεν τους ικανοποίησε σύμφωνα με τις προσδοκίες τους, εξετράπησαν στον ληστρικό βίο. Άλλοι πάλι πήραν τα βουνά για να αποφύγουν τον πέλεκυ της δικαιοσύνης, συνήθως εξαιτίας κάποιου μικρού εγκλήματος που διέπραξαν και άλλοι επειδή δεν παρουσιάστηκαν ή λιποτάκτησαν³⁸⁴.

Οι briganti ήταν κυρίως χωρικοί που έθεσαν εαυτόν εκτός κοινωνίας (darsi alla campagna o alla macchia) είτε επειδή παρανόμησαν είτε επειδή δεν παρουσιάστηκαν ή λιποτάκτησαν, είτε επειδή δεν άντεξαν άλλο την άθλια ζωή τους. Η πράξη τους είχε τον συγκρουσιακό χαρακτήρα της αντίπραξης προς το πολιτικό καθεστώς που ευνοούσε την εκμετάλλευση του ακτήμονα φτωχού καλλιεργητή από τον φεουδάρχη-βαρόνο. Είχε τη μορφή της πυροδοτούμενης από το μακράιωνα ταξικό μίσος διαμαρτυρίας προς τους εκπροσώπους του πλούτου, και συχνά λάμβανε διαστάσεις εξέγερσης. Πίσω από κάθε βίαια εκδήλωση του brigantaggio υπήρχε ωστόσο μια άλλοτε αφανής και άλλοτε εμφανής κινητήρια δύναμη που επιδέξια χειραγωγούσε τον όχλο για να καταλύσει ή να επαναφέρει μια πολιτική πραγματικότητα. Η πολιτική ανατροπή, από την άλλη,

³⁸⁴ ΡΑΠΤΗΣ, Ν., ό.π., ΚΑΣΣΗΣ, Κ. Δ., ό.π., σ. 7 & ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., ό.π., σ.3.

συνέβαλε περαιτέρω στη διόγκωση του φαινομένου όταν ο τακτικός βουρβονικός στρατός διαλύθηκε και οι στρατιώτες του ενώθηκαν με τις υπάρχουσες συμμορίες.

Ο έλληνας λήσταρχος αποτέλεσε επίσης προϊόν μιας ανώμαλης πολιτικής κατάστασης και μιας μεταβατικής ιστορικής περιόδου, όπως και ο ιταλός συνάδελφός του, με διαφορετικά επιμέρους χαρακτηριστικά. Ο έλληνας λήσταρχος, που πρόσφατα είχε βιώσει την ολοκλήρωση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, θα νιώσει τον ενθουσιασμό του σύντομα να εξανεμίζεται βλέποντας την εθνική ανεξαρτησία για την οποία πολέμησε να βρίσκεται στη διάθεση των μεγάλων δυνάμεων και στα χέρια ενός ανίσχυρου βασιλιά. Τότε εύκολα θα επιστρέψει στον φυσικό του χώρο, στα βουνά της πατρίδας του, εκεί όπου κανείς δεν θα μπορούσε να του στερήσει τον αέρα της ελευθερίας. Ο λήσταρχος θεωρήθηκε, και πιθανώς θεωρείται ακόμα, ως η μέγιστη εκδήλωση της ελληνικής παλληκαριάς, του ανήσυχου και ανυπότακτου ελληνικού χαρακτήρα. Αυτόν τον τίτλο που με θαυμασμό του απέδωσε ο λαός, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου ελληνικού κράτους, τις περισσότερες φορές τον τίμησε επάξια.

Ο brigante από την άλλη προήλθε από έναν τόπο στον οποίο, όπως και στην Ελλάδα, η ξένη κυριαρχία ήταν μακραίωνη με μόνη διαφορά την εναλλαγή στο πρόσωπο των εκάστοτε κυβερνώντων. Είναι αμφίβολο αν ο ιταλός χωρικός του νότου, ασφυκτικά περιορισμένος σε έναν μικρόκοσμο όπου επικρατούσε η απόλυτη φτώχεια και ο αναλφαβητισμός, μπορούσε να αντιληφθεί τις συνέπειες αυτών των αλλαγών, ευνοϊκών ή μη για τον ίδιο, όταν η καθημερινότητά του περιοριζόταν σε έναν σκληρό αγώνα για να χορτάσει την πείνα του. Το βιοτικό του επίπεδο ήταν οριακό και μετά βίας μπορούσε να εξυπηρετήσει τις καθημερινές του ανάγκες. Ζούσε σε άθλια καταλύματα από τα οποία απουσίαζαν οι βασικές συνθήκες υγιεινής. Η αγροτική ιδιοκτησία ανήκε σε ολιγάριθμους πλούσιους ιδιοκτήτες ενώ ο κάθε καλλιεργητής, ο ως επί το πλείστον ακτήμων χωρικός, βρισκόταν σε σχέσεις προσωπικής εξάρτησης φεουδαλικού χαρακτήρα με τους γαιοκτήμονες³⁸⁵.

³⁸⁵ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ,Γ., ό.π., σ. 175.

Η ασυδοσία των βαρόνων σε βάρος των χωρικών σε συνδυασμό με την απόλυτη ένδεια των τελευταίων, οδήγησε αρκετούς εξ αυτών στο έγκλημα. Αυτοί που πήραν τα βουνά αποδεσμεύτηκαν από την αθλιότητα και έζησαν μια πιο ανθρώπινη ζωή, παρότι ήταν διαρκώς καταδιωκόμενοι και επικηρυγμένοι από τον νόμο. Πολλοί εξ αυτών απέκτησαν δόξα, πλούτη και κύρος. Κάποιους ο λαός τους λάτρεψε γιατί υλοποιούσαν ένα όνειρο που ανήκε σε όλους και συνδεόταν άμεσα με την προσωπική ελευθερία, την αυτονομία, τη δικαιοσύνη και την ανθρωπιά· επίσης, τους αγάπησε για τη γενναιοδωρία και τη φιλανθρωπία τους, γιατί πολλά από αυτά τα παιδιά της μιζέριας, ληστεύοντας τους πλούσιους, ισοκατανείμαν την «πίτα» στους φτωχούς. Το προφίλ τους όμως άλλαξε άρδην όταν η «πρόσληψή» τους στο πολιτικό brigantaggio τους εξώθησε σε ανάρμοστες και φρικαλέες πράξεις βίας. Ο διχασμός του έθνους και η συμβολή των briganti σε αυτόν, οι πολυάριθμες απώλειες ανθρώπινων ζωών και η καταστροφή του τόπου, δίχασαν συνακόλουθα και την αποδοχή τους από τον λαό με αποτέλεσμα το γόητρο των briganti να αρχίσει να ξεθωριάζει ολοένα.

Οι έλληνες λήσταρχοι αντίθετα έτυχαν ευρύτατης και διαχρονικής αποδοχής από τον ελληνικό λαό σε ολόκληρο το τόξο της εκατόχρονης ληστοκρατίας. Το μεγαλύτερο όνομα του 19ου αι. υπήρξε δίχως άλλο ο Χρήστος Νταβέλης, που χάρη στην εθνικής και πολιτικής σημασίας απαγωγή των γάλλων αξιωματικών και σε άλλα του κατορθώματα, θεωρήθηκε λαϊκός ήρωας. Ο τελευταίος των μεγάλων λήσταρχων, ο «απέθαντος» Γιαγκούλας του μεσοπολέμου, απολάμβανε τον αμέριστο θαυμασμό της «Γιαγκουλόφιλης» Αθήνας, όπως την αποκαλεί ο Τζανακάρης, που ετέρπετο με τα δημοσιεύματα των επιφυλλίδων και προσευχόταν να μην συμβεί στον όμορφο λήσταρχο κάποιο κακό... Δεν υπάρχει αμφιβολία πως την εικόνα των ελλήνων ληστών προστάτεψε αποτελεσματικά ο κώδικας τιμής της ληστρικής «τέχνης» ή «επιστήμης», όπως την ονόμαζαν οι λήσταρχοι, που τους απέτρεψε δραστικά από το αμαυρωθεί η καλή τους φήμη με ακρότητες, με εξαίρεση τους αδίστακτους Ρετζαίους και Κουμπαίους. Ακόμα, οι πλείστες φιλανθρωπίες τους, όσο και αν οι περισσότερες γίνονταν υπολογιστικά ή για να ξορκίσουν τους δαίμονές τους, ωφέλησαν πολύ την εικόνα τους.

Η παραπάνω «επιστήμη» της ληστανταρσίας στην Ελλάδα εξυπηρετούσε, όπως αναφέρθηκε, τεχνηέντως τα συμφέροντα διαφόρων πολιτικών και κοινωνικών ομάδων, βρισκόμενων ενίοτε σε ανοιχτή αντιπαράθεση, που δεν γιγαντώθηκε ποτέ και δεν κατέληξε σε έναν εκτεταμένο εμφύλιο πόλεμο. Ως αφανείς συνεργάτες των πολιτικών, οι λήσταρχοι απήγαγαν, απείλησαν, εκβίασαν και σκότωσαν, οι εγκληματικές αυτές ενέργειες υπήρξαν μεμονωμένες ενώ ήταν λιγιστές οι φορές που ο απλός λαός υπέστη απευθείας τις συνέπειες. Από αυτή την άποψη, δεν υφίσταται πεδίο σύγκρισης της ελληνικής λησταρχίας με το πολιτικό brigantaggio του 1861-1865 που στάθηκε αιτία να ερημώσουν ολόκληρες περιοχές και αμέτρητοι άνθρωποι να χάσουν τη ζωή, την περιουσία και την αξιοπρέπειά τους μέσα στη δίνη της αδελφοκτονίας.

Οι πελατειακές σχέσεις των πολιτικών, η μεροληψία της δικαιοσύνης ή το ανεφάρμοστο των νόμων και η διαφθορά των οργάνων επιβολής τους, τα ελαστικά και ακαθόριστα όρια μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, απότοκες παθογένειες της ρευστής πολιτικής κατάστασης, ήταν κοινές συνιστώσες στις δύο γειτονικές χώρες. Ο λήσταρχος που προσλαμβάνεται στη χωροφυλακή ή στο στρατό, για να επιστρέψει έπειτα εκ νέου στον άνομο βίο, ο χωροφύλακας που γίνεται λήσταρχος επειδή ο μισθός του δεν τον ικανοποιεί, είτε παραμένει χωροφύλακας είτε αξιωματικός του στρατού και ταυτόχρονα είναι ληστοτρόφος, οι briganti που γίνονται στρατηγοί των Βουρβόνων, όπως οι διαβόητοι Fra Diavolo και Carmine Crocco, και πράττουν αποτρόπαια εγκλήματα με την ανοχή τους, οι birri που αντί να επιβάλουν την τάξη είναι καλοπληρωμένοι manutengoli των briganti καθώς και οι συχνές αλλαγές πολιτικών στρατοπέδων των βαρόνων και των μεγαλοαστών του ιταλικού Νότου, τι άλλο καταδεικνύουν από δύο λαούς σε βαθιά κρίση αξιών, σε κοινωνική και ηθική παρακμή;

Οι προαναφερθέντες ληστοτρόφοι και manutengoli που υπηρέτησαν ακάματα την κοινωνική νοσηρότητα, στην Ελλάδα παρακώλυσαν την επιβολή του νόμου καθυστερώντας έτσι τη λύτρωση της χώρας από μια μεγάλη μάστιγα, που θα της επέτρεπε να αναπτυχθεί με ταχύτερους ρυθμούς. Στην Ιταλία απέκτησαν συν τοις άλλοις έναν ακόμα, στρατιωτικής σημασίας, ρόλο, ήτοι λειτουργούσαν ως πράκτορες των briganti υπέρ των Βουρβόνων πληροφορώντας τους διαρκώς για τις κινήσεις του «εχθρού».

Αίσχιστη εκδήλωση της ηθικής εξαθλίωσης των εν γένει ληστοτρόφων αποτελούσε η εκ μέρους τους εύκολη, αβασάνιστη και συμφεροντολογική προδοσία των μέχρι τούδε «φίλων» τους, ελλήνων και ιταλών ληστών. Το ισχυρότερο κίνητρο της προδοσίας ήταν οικονομικό, καθότι οι αμοιβές για τους επικηρυγμένους ληστές και briganti ήταν παχυλές. Στην Ιταλία, ο προδότης που έφερνε αισίως εις πέρας την αποστολή του έπαιρνε τα εύσημα πως είχε συνδράμει στη διάσπαση ενός ακόμα εχθρικού μετώπου και μεταπηδούσε ασφαλής στο πολιτικό σχήμα του Piemonte, εκείνος, όμως, που αποτύγχανε είχε να αντιμετωπίσει την τρομακτική εκδίκηση των πρώην συντρόφων και συνεργατών του, έναν θάνατο συνήθως φρικαλέο και ευρηματικά βασανιστικό. Η τιμωρία για τους έλληνες προδότες, σε όποια κοινωνική τάξη, πολιτικό ή εκκλησιαστικό σχήμα και αν ανήκαν, ήταν συνήθως το σημάδεμα και σπανιότερα ο θάνατος. Η εκδίκηση, η βεντέτα, υπήρξε άλλωστε αναπόσπαστο κομμάτι του δίπολου «έγκλημα και τιμωρία» και στις δύο χώρες, επιβεβαιώνοντας πως το αίμα ξεπλένεται με αίμα.

Τοιουτοτρόπως, ο μεγαλύτερος εχθρός για τους λήσταρχους και τους briganti πράγματι στάθηκε η προδοσία. Στην Ελλάδα η ληστοκρατία εξαρθρώθηκε αποκλειστικά χάρη σε αυτή. Η υπόσχεση αμνηστίας σε όποιον ληστή έφερνε το κεφάλι κάποιου άλλου είχε καταλυτική επίπτωση στην ολοένα συρρικνούμενη ευρωστία των λήσταρχων. Ως ακολούθως, για να επουλωθεί η κοινωνική πληγή της λησταρχίας, άνοιξε μια νέα, αυτή της προδοσίας. Οι περισσότεροι briganti, επίσης, χάθηκαν προδομένοι από κάποιον σύντροφό τους³⁸⁶. Ας θυμηθούμε και πάλι την περίπτωση του Angiolillo καθώς και τις απόπειρες προδοσίας που αντιμετώπισαν επανειλημμένως οι briganti που μνημονεύτηκαν.

Στην Ιταλία, η καθολική εκκλησία και οι φορείς της δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν από αυτή την ανίερη αλυσίδα. Καιροσκόποι και χρησιμοθήρες, άλλοτε ενέπαιξαν και παγίδευσαν με φρούδες υποσχέσεις σημαντικούς briganti όπως τους Gasparoni και Crocco³⁸⁷ και άλλοτε προσπάθησαν να τους φυγαδεύσουν, όπως τους αδελφούς La Gala³⁸⁸, προκειμένου να μη διαταραχθούν οι καλές και συμφέρουσες

³⁸⁶ CROCE, B., *ό.π.*, σ.40.

³⁸⁷ CROCE, G. (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 76-84 & CROCCO, C. (DONATELLI), *ό.π.*, σ. 100.

³⁸⁸ VISMARA, A., *ό.π.*, T.2, σ. 56.

σχέσεις τους με τους Βουρβόνους. Η διπροσωπία της Αγίας Έδρας που αρχικά παρείχε καταφύγιο στους briganti ενώ στη συνέχεια άλλαξε στάση, προφανώς τους κατέστησε επιφυλακτικούς στις δοσοληψίες τους με την εκκλησία και ασεβείς προς τους ιερωμένους. Στην Ελλάδα αντιθέτως δεν υπάρχει εμφανής ανάμειξη της εκκλησιαστικής εξουσίας στις πολιτικές υποθέσεις των λήσταρχων, συνέβαινε όμως συχνά, ιερωμένοι και μοναχοί που απέβλεπαν σε γερές χρηματικές απολαβές, να συνδράμουν τους ληστές στις επιχειρήσεις τους ή να τους φυγαδεύουν.

Το σινάφι των δικηγόρων υπήρξε επίσης για τον Νότο, ειδικά για τη Napoli, μια αληθινή μάστιγα. Έτοιμο πάντοτε να συνταχθεί υπέρ του ισχυρού, να υπερασπιστεί την αρπαγή των γαιών του λαού, να εξαπατήσει και να δωροδοκήσει με κάθε τρόπο τους δικαστές, αφαιρούσε από τη μεσαία τάξη στην οποία ανήκε, κάθε αξιοπιστία και την καθιστούσε εξίσου μισητή στον λαό³⁸⁹. Στον *Θάνο Βλέκα* και στον *Βασιλιά των ορέων*, επίσης καταγράφεται πως η δικαιοσύνη στην Ελλάδα του 19ου αι. μεροληπτούσε, κωλυσιεργούσε, αδιαφορούσε, έσφαλε «ελαφρά τη καρδία» και εξυπηρετούσε όσους είχαν τις κατάλληλες άκρες για να διευθετήσουν τις υποθέσεις τους. Άλλοτε πάλι ο φόβος και το ενδεχόμενο της βεντέτας εκ μέρους συνεργατών των κατηγορούμενων ληστών απέτρεπε τους δικαστές και τους ενόρκους από τη σύννομη επιτέλεση του δικαστικού καθήκοντος, όπως συνέβη στην περίπτωση των Ρετζαίων.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη περιήγηση στον λογοτεχνικό, μακρινό κόσμο των λήσταρχων και των briganti απομένουν ακόμα ορισμένα, συνυφασμένα μεταξύ τους, ερωτήματα προς απάντηση: Οι άνθρωποι αυτοί, υπήρξαν αυθεντικοί ήρωες ή κοινοί κακοποιοί; Αν η απάντηση είναι θετική στο πρώτο σκέλος της, τότε ποιες ήταν οι αξίες που υπηρέτησαν και ποιους ευεργέτησαν; Ποια τα σπουδαία επιτεύγματα της ανδρείας και του κουράγιου τους; Τέλος, γιατί ενσάρκωναν όλα τα ιδεώδη του λαού που ταυτόχρονα δεινοπαθούσε από τους ίδιους;

Για να απαντηθούν τα παραπάνω θα πρέπει προηγουμένως να οριστεί η έννοια του ήρωα. Ο Nitti, στο δοκίμιό του *Eroi e briganti* ονομάζει ήρωα εκείνον που έρχεται να προσδώσει ενδιαφέρον στον ανιαρό ρου της ιστορίας, που προσωποποιεί μια εποχή,

³⁸⁹ NITTI, S.F., *ό.π.*, σσ. 23-24, (τελευταία πρόσβαση 17 Ιουλίου 2020).

που κατορθώνει αυτό που όλοι οι άλλοι θα έπρεπε να κάνουν, που πραγματοποιεί έργα ξεχωριστά³⁹⁰. Είναι εκείνος που όταν η χώρα του βρίσκεται υπό ξένη κυριαρχία και το πλήθος δεν αντιδρά, αυτός επαναστατεί μόνος του ή με λίγους συντρόφους. Είναι αυτός που ο κόσμος θεωρεί τρελό, γιατί δεν έχει καμία πιθανότητα να νικήσει. Ο ήρωας είναι εκείνος που τολμά αυτό που πολλοί άλλοι θα όφειλαν να κάνουν. Γι' αυτό και ενσαρκώνει την πιο υψηλή έκφραση μιας εξιδανικευμένης ανάγκης ενός λαού που δεν έχει διαμορφωμένη συλλογική συνείδηση, όπου ο καθένας δεν πράττει το καθήκον του αλλά λειτουργεί ατομικά³⁹¹.

Οι έλληνες ληστές και οι ιταλοί όμοιοί τους υπήρξαν παιδιά του λαού που επιβίωσαν παρασιτώντας σε βάρος του. Βλέποντας στην πορεία πως η σύνδεσή τους με ισχυρά πρόσωπα τους προσπόριζε οικονομικά οφέλη, προστασία και δύναμη, ίσως μη μπορώντας να πράξουν διαφορετικά, κατέστησαν εαυτούς γρανάζια ενός παρακμιακού και προβληματικού κοινωνικού μηχανισμού, έχοντας μηδαμινό όραμα, καμία πρόταση και συνεισφορά στην εξέλιξη της χώρας τους. Αντιθέτως, μάλιστα, η δράση τους υπήρξε καθαρά εγωκεντρική και ωφελμιστική με αντικείμενό της όχι τον συνάνθρωπο ή το κοινωνικό σύνολο αλλά την προσωπική τους ευημερία. Δεν θεράπευσε υψηλά ιδανικά, όπως την ελευθερία, την ισότητα, την αξιοκρατία και τη δικαιοσύνη, αντιθέτως παρακώλυσε τις αξίες αυτές να καρποφορήσουν ή, στην περίπτωση των ιταλών ληστών, τις αναίρεσε εντελώς.

Οι άνδρες αυτοί ωστόσο εξακολούθησαν να θεωρούνται ήρωες από μεγάλο μέρος του λαού. Ποια ήταν αυτή η χωρίς προοπτική κοινωνία, εγκλωβισμένη στη ζοφερή της άγνοια, που τιμούσε ανθρώπους που την απομυζούσαν; Γιατί τους ανεχόταν ή και τους συνέδραμε όταν τα αποτελέσματα της όλης τους δραστηριότητας είχαν καταστρεπτικό αντίκτυπο στην ίδια; Μήπως οι έλληνες ληστές, αναζωπυρώνοντας μνήμες του πρόσφατου παρελθόντος, κατόρθωσαν να αποσπάσουν την επιείκεια της λαϊκής συνείδησης συνταυτιζόμενοι με τους κλέφτες της τουρκοκρατίας, από τους οποίους είχαν αναδειχθεί οι αληθινοί ήρωες, οι αγωνιστές της Επανάστασης; Μήπως ο λαός του ιταλικού Νότου ήλπιζε πως η δράση των briganti θα κατόρθωνε να ελαττώσει

³⁹⁰ Ο.π., σ. 1, (τελευταία πρόσβαση 16 Ιουλίου 2020).

³⁹¹ Ο.π., σσ. 3-4.

τις κοινωνικές αποστάσεις και να αναδιανείμει δικαιότερα τον πλούτο στους φτωχότερους; Μήπως ήταν τέτοια η φτώχεια και η ανημποριά του που βασιζόταν στη συνδρομή τους για να επιβιώσει και να προστατευτεί από τις καταχρήσεις των αρχόντων σε βάρος του;

Όποια και αν είναι η απάντηση στα παραπάνω, οι αιτίες είναι βαθύτερες και συνδέονται με την ανεπαρκή κοινωνική και ηθική αξία της μάζας του 19ου αι. τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ιταλία του Νότου· με το αδύναμο συναίσθημα της ατομικής ευθύνης, της χαμηλού επιπέδου ή ανύπαρκτης ατομικής παιδείας, του απόντος πνεύματος συλλογικής συνείδησης, αλληλεγγύης και πειθαρχίας. Η μάζα είχε απολέσει την εμπιστοσύνη της προς την έννοια της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης, και αντιμετώπιζε τους ληστές που μάχονταν ανοικτά με την κοινωνία, με κατανόηση, με σεβασμό, με δέος. Ο λαός ήταν άλλωστε εξοικειωμένος με τη βία και με τις εξεγέρσεις που χαρακτηρίζουν το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αι. Ειδικά στον ιταλικό Νότο, η βία αποτελούσε μέρος της καθημερινότητάς του.

«Επειδή οι άνθρωποι δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν αυτή την πραγματικότητα (δηλαδή όλες τις προαναφερθείσες ελλείψεις και παθογένειες) και η παράδοση του παρελθόντος κυριαρχεί, η Ιταλία παρέμεινε η ιερή χώρα των εξεγέρσεων», γράφει εύστοχα ο Francesco Saverio Nitti³⁹². Η ρήση αυτή κάλλιστα θα μπορούσε να αφορά και την πραγματικότητα της μικρής, ένδοξης Ελλάδας, με το μεγαλόπρεπο παρελθόν και τον νωπό ακόμα στις μνήμες αιματηρό αγώνα απόταξης του τουρκικού ζυγού, με τον ιδιόμορφο λαό της που, εξαιτίας των αλληπάλληλων πολιτικών ανατροπών που ακολούθησαν τη σύσταση του ελληνικού κράτους, αναπολούσε νοσταλγικά τους πρωταγωνιστές της επανάστασης.

Υπό αυτή την έννοια κανείς δεν μπορεί να ιδωθεί ως απόλυτα ένοχος ή ως απόλυτα αθώος. Οι ληστές υπήρξαν ταυτόχρονα θύματα και θύτες, όπως το ίδιο ισχύει για ολόκληρη την κοινωνία που τους ανέδειξε. Η λησταρχία προήλθε από την αλληλεπίδραση κοινωνικών ομάδων που δεν είχαν μεταξύ τους συνοχή, γιγαντώθηκε και παγιώθηκε χάρη στον ανταγωνισμό των συμφερόντων τρίτων, χάρη στον άγνωρο

³⁹² NITTI, S.F., *ό.π.*, σ. 15, (τελευταία πρόσβαση 17 Ιουλίου 2020).

θαυμασμό της μάζας, χάρη στις πολιτικές ανατροπές που ιδιαίτερα στην Ελλάδα ήταν απότοκο της ιδιαίτερης πολιτικής της νοοτροπίας να αντιτίθεται αενάως στη συνεργασία. Η λησταρχία δεν πλαισίωσε ηρωικά κατορθώματα, δεν συνέδραμε κάποιον αγώνα εθνικής ανεξαρτησίας ή κοινωνικής αξιοκρατίας, δεν είχε όραμα πολιτικό ή κοινωνικό, δεν είχε ιδεολογία.

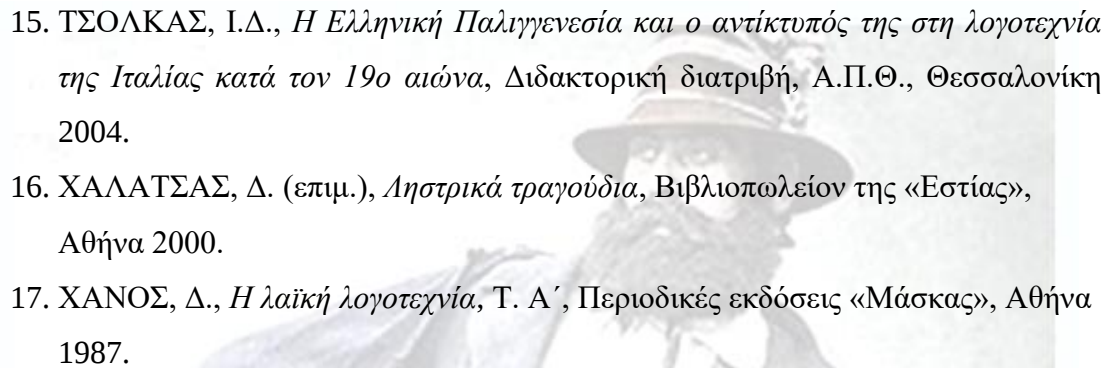
Αντιθέτως, ήταν καθαρά εγκληματική δραστηριότητα περισσότερο ή λιγότερο έντονη ανάλογα με την εποχή και τους φορείς της, που έριξε τις δύο γειτονικές χώρες σε κοινωνικό και οικονομικό τέλμα, συνέδραμε σταθερά την πολιτική αντιπαλότητα, ιδιαίτερα στην Ιταλία, και αμαύρωσε την εικόνα τους διεθνώς, με πρώτη αυτή της Ελλάδας, προκαλώντας σοβαρά διεθνή διπλωματικά επεισόδια. Υπήρξε αληθινή πληγή και όχι ρομαντικό μυθιστόρημα με πρωταγωνιστές καλά και αδικημένα από την κοινωνία παλληκάρια.

Οι ληστές και οι briganti δεν ήταν αγνοί και άδολοι, ήταν άνθρωποι φορτισμένοι με την τρομακτική δύναμη εκείνου που δεν έχει τίποτα να χάσει. Ορισμένοι υπήρξαν πιο καλοσυνάτοι και πιο ηθικοί από άλλους κατά τη διαχείριση της εξουσίας που πέρασε από τα χέρια τους. Εάν κάποιος θα έπρεπε να πάρουν τα εύσημα για την πιο ορθολογιστική, πιο ανθρώπινη και πιο ενάρετη χρήση της, βάσει όλων όσων αναφέρθηκαν, αυτοί είναι δίχως άλλο οι έλληνες λήσταρχοι. Εάν κάποιος φέρουν περισσότερο το λογοτεχνικό προφίλ του αντισυμβατικού ρομαντικού ήρωα που πρωτοστατεί στις εθνικές και πολιτικές ανακατατάξεις του 19ου αι. και μάχεται ενάντια στην κατεστημένη εξουσία, αυτοί εξακολουθούν να είναι οι έλληνες λήσταρχοι. Αυτός είναι και ο λόγος που εμπνέουν μια πλούσια συγγραφική παραγωγή στις παρυφές του ρομαντικού λογοτεχνικού ρεύματος και διεκδικούν πιο περίοπτη θέση, σε σχέση με τους ιταλούς συναδέλφους τους, στην ιστορία της λογοτεχνίας του 19ου και των αρχών του 20ού αι. Ο θρύλος αυτών των περιθωριακών της ιστορίας και της κοινωνίας διατηρείται μέχρι σήμερα απέθαντος έλκοντας την περιέργεια και εξάπτοντας τη φαντασία.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

5. Α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΘΗΝΑΙΟΣ, ΑΙ., *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*, Εκδόσεις «Διώνυσος», Αθήνα 1982.
2. ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Δ., *Ο Λίγκος ο Λεβέντης*, Λαϊκή λογοτεχνία, Αθήνα 1980.
3. ΑΜΠΟΥ, Ε., *Ο βασιλεύς των ορέων*, μτφ. Κομνηνέλλη, Α., Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.
4. ΑΝΩΝ., *Ιστορία της ληστοκρατούμενης Ελλάδας (1825-1930): Λήσταρχος Γιαγκούλας*, Εκδόσεις «Ιστορία και ντοκουμέντα», χ.τ. χ.χ.
5. ΔΟΥΡΒΑΡΗΣ, Α. *Ο Κυριακός Αριστείδης και το λαϊκό ανάγνωσμα*, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1992.
6. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, Π., *Θάνος Βλέκας*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1987.
7. ΚΑΣΣΗΣ, Κ. Δ., «Πρόλογος» στο: ΑΘΗΝΑΙΟΣ, Α., *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των γάλλων αξιωματικών*, Εκδόσεις «Διώνυσος», Αθήνα 1982.
8. ΚΟΜΝΗΝΕΛΛΗ, Α. «Επίμετρο» στο Αμπού, Ε., *Ο βασιλεύς των ορέων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.
9. ΜΑΛΕΣΗΣ, Δ., «Όψεις της κοινωνίας και της πολιτικής των μέσων του 19^{ου} αιώνα στον Θάνο Βλέκα», *Νέα Εστία*, τεύχ.1818, Αθήνα 2009.
10. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, Γ., *Ιστορία της Ιταλίας: Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση (1454-1870)*, Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015.
11. ΠΑΤΡΩΝΗΣ, Β., *Ελληνική Οικονομική Ιστορία: Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στην Ελλάδα (18ος-20ος αιώνας)*, Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών, Αθήνα 2015.
12. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ., *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβίωσις μετά ληστών*, Τυπογραφείον Φραγκλίνος, Αθήνα 1867².
13. ΤΑΚΕΡΜΑΝ, Κ., *Οι Έλληνες της σήμερον*, μτφ. ΖΥΓΟΜΑΛΑΣ, Α., Τυπογραφείο της Φιλοκαλίας, Αθήνα 1877.
14. ΤΖΑΝΑΚΑΡΗΣ, Β., *Οι Λήσταρχοι: Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.

-
15. ΤΣΟΛΚΑΣ, Ι.Δ., *Η Ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19ο αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2004.
 16. ΧΑΛΑΤΣΑΣ, Δ. (επιμ.), *Ληστρικά τραγούδια*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2000.
 17. ΧΑΝΟΣ, Δ., *Η λαϊκή λογοτεχνία*, Τ. Α΄, Περιοδικές εκδόσεις «Μάσκας», Αθήνα 1987.

5.Β. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. AUBER, D.F.E., *Fra Diavolo: Opera comica in tre atti di Scribe e Delavigne*, μτφ. Maggioni, M., Edizioni G. Ricordi & C., Μιλάνο 1924.
2. CROCCO, C. (DONATELLI), *Come divenni brigante: autobiografia*, επιμ. Proto, M., Lacaita Editore, Μανδουρία 1995.
3. CROCE, B., *Angiolillo (Angelo Duca): Capo di Banditi*, Luigi Pierro editore, Napoli 1892.
4. CROCE, G. (επιμ.), *Il masnadiero Antonio Gasparoni: detto Il Principe dei monti*, Carlo Barbini editore, Μιλάνο 1880.
5. DUMAS, A., *Cento anni di brigantaggio nelle province meridionali d' Italia*, μτφ. Torelli, E., Stamperia di salvatore De Marco, Νάπολη 1863.
6. MITTEN, G., *Domenico Tiburzi*, Casa editrice Antonio Bietti & C., Μιλάνο 1906.
7. MONTEFREDINI, F., *Memorie autografe del Generale Manhès intorno a' briganti*, Stamperia De' Fratelli Morano, Napoli 1861.
8. PAOLUCCI, S., *Storia: Ottocento e Novecento*, Zanichelli editore, Μπολόνια 1979³.
9. PASCOLI, G., «Ricordi» στο *Myricae*, Raffaello Giusti Editore, Λιβόρνο 1903⁶.
10. PROTO, M. (επιμ.), *Carmin Crocco (DONATELLI), Come divenni brigante: autobiografia*, Lacaita Editore, Μανδουρία 1995.
11. TENTORIO, G. «Storie di ambigui eroi: briganti in Grecia fra cronaca e letteratura», στο *La figura del bandito tra Storia, Cronaca, Cultura, Diritto dal*

Settecento a oggi, Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università di Sassari, Σάσσαρι 2012.

12. VISMARA, A., *Un banchetto di carne umana*, T.1, Francesco Pagnoni editore, Μιλάνο 1870.
13. VISMARA, A., *Un banchetto di carne umana*, T.2, Francesco Pagnoni editore, Μιλάνο 1870.
14. WASHINGTON, I., «The Inn at Terracina» στο *Tales of a traveler*, Maynard, Merrill, & Co, Νέα Υόρκη 1895.

5.Γ. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

5.Γ.α. Ελληνόγλωσσες ηλεκτρονικές πηγές

1. ΑΘΗΝΑΙΟΥ, Α., *Ο λήσταρχος Νταβέλης και η αιχμαλωσία των Γάλλων αξιωματικών*, Στεφάνου Γ. & Σαραβάνος, Α., Αθήνα 1924, <https://search.lib.auth.gr/Record/52470#description>.
2. BENETHS, Α., «Γράμματα αναγνωστών: Κάρολος Τάκερμαν, “φανατικός” φιλέλληνα», *Η Καθημερινή*, Αθήνα 2018, <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/989308/karolos-takerman-amp-laquo-fanatikos-amp-raquo-filellin/>.
3. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, Φ., «Η σφαγή στο Δήλεσι», *Εκπομπές που αγάπησα*, ΕΡΤ 1 Αρχείο, Αθήνα 1993-1994, <https://archive.ert.gr/26682/>.
4. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τ., «Edmond About: 19th Century Writer's Greek Paradox Still Rings True», *Greece is*, χ.τ. 2019, <https://www.greece-is.com/edmond-about-writers-19th-century-greek-paradox-is-still-true/>.
5. ΜΙΛΕΣΗΣ, Σ., «Πώς η απαγωγή Γάλλου αξιωματικού από τον λήσταρχο Νταβέλη προκάλεσε διπλωματικό επεισόδιο», *Μηχανή του χρόνου*, χ.τ., χ.χ., <https://www.mixanitouxronou.gr/i-anglogalli-katalamvanoun-ton-pirea-ke-o-listarchos-ntavelis-ginete-thrilos-otan-apagagi-gallo-axiomatiko-estise-enedra-ston-eleona-ke-dimiourgise-diplomatiko-episodio/>.
6. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ., «Οι Λύγκοι, οι λήσταρχοι από το Αραχναίο που έγιναν λαϊκοί ήρωες», *Αργολικά*, χ.τ. 2019,

- <https://argolika.gr/2019/08/13/%ce%bf%ce%b9-%ce%bb%cf%8d%ce%b3%ce%ba%ce%bf%ce%b9-%ce%bf%ce%b9-%ce%bb%ce%ae%cf%83%cf%84%ce%b1%cf%81%cf%87%ce%bf%ce%b9-%ce%b1%cf%80%cf%8c-%cf%84%ce%bf-%ce%b1%cf%81%ce%b1%cf%87%ce%bd%ce%b1%ce%af%ce%bf/>.
7. ΠΛΟΥΣΟΣ, Μ., «Το “σύστημα” του Ι. Κωλέττη (1844-1847)», *Ερανιστής*, χ.τ. 2018, <http://eranistis.net/wordpress/2018/01/30/%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9-%CE%BA%CF%89%CE%BB%CE%AD%CF%84%CF%84%CE%B7-1844-1847/>.
8. ΡΑΠΤΗΣ, Ν., *Ημερολόγιο ιατρού Νικολάου Μ. Ράπτου: Η Απαγωγή*, χ.τ. 1925, <https://docplayer.gr/43374646-Imerolopon-iatroy-nikolaoy-m-raptoy-i-apagogi-ton-exadelfon-nikolaoy-milt-ratttoy-foititoy-iatrikis-kai.html>.

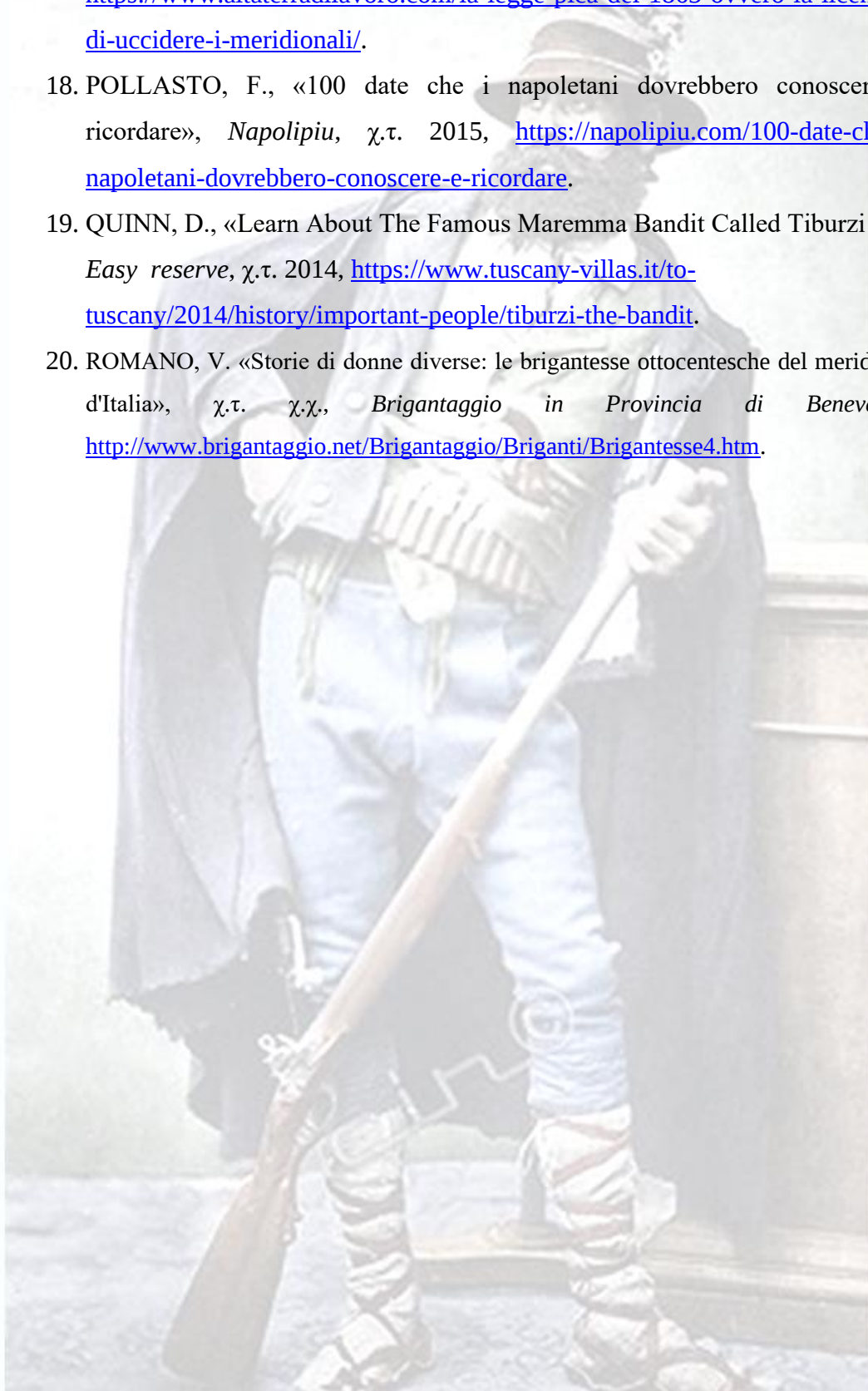
5.Γ.β. Ξενόγλωσσες ηλεκτρονικές πηγές

1. ANON., «Angiolillo», *Brigantaggio in Provincia di Benevento*, χ.τ. χ.χ., <http://www.brigantaggio.net/Brigantaggio/Storia/Altre/Angiolillo.htm>.
2. ANON., «Fra Diavolo», *Opera-Arias*, χ.τ. χ.χ., <https://www.opera-arias.com/auber/fra-diavolo/>.
3. ANON., «Gasparoni il masnadiero: mito, storia e fantasia», *PDF slide*, χ.τ. χ.χ., <https://pdfslide.net/education/gasparoni-il-masnadiero-mito-storia-e-fantasia.html>.
4. ANON., «Gil Blas», *Enciclopedia Treccani*, χ.τ. χ.χ., <http://www.treccani.it/enciclopedia/gil-blas/>.
5. ANON., «Gli avvenimenti storici in Italia nell' Ottocento e nel periodo dell'unità», *Italiadonna*, χ.τ. 2009, <http://www.italiadonna.it/public/percorsi/01029/01029001.htm>.
6. ANON., «Hugo, Joseph-Léopold-Sigisbert, conte», *Treccani*, χ.τ. χ.χ., <https://www.treccani.it/enciclopedia/hugo-joseph-leopold-sigisbert-conte/>.
7. ANON., «L'assedio di Gaeta», *Cronologia: Storia d'Italia geografica, politica, letteraria*, χ.τ. χ.χ., <https://www.cronologia.it/storia/a1860l.htm>.

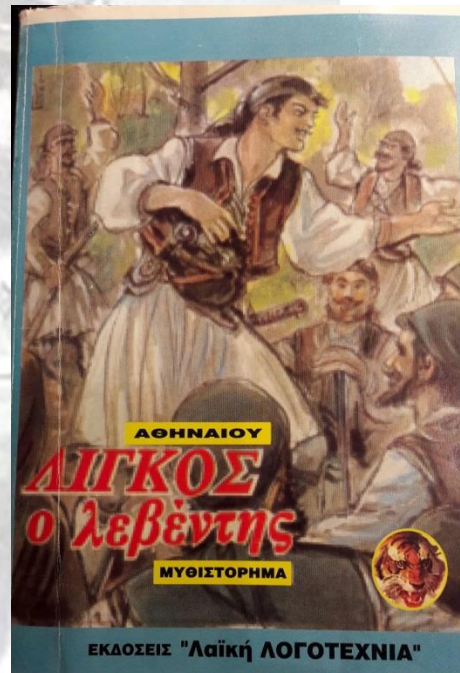
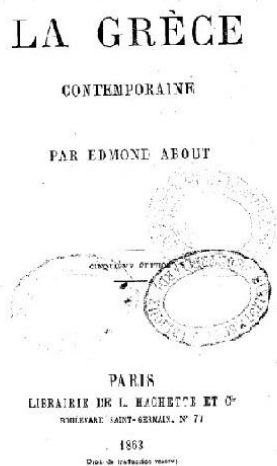
8. BARONE, G., «Nitti, Francesco Saverio», *Treccani: Dizionario Biografico degli Italiani*, T.78, χ.τ. 2013, http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-saverio-nitti_%28Dizionario-Biografico%29/.
9. BUJA, M., «Brother Devil–Auber’s Fra Diavolo», *Interlude*, χ.τ. 2019, <https://interlude.hk/brother-devil-aubers-fra-diavolo>.
10. DE GIORGI, F., «La questione del Mezzogiorno: società e potere», *Enciclopedia Treccani*, χ.τ. 2011, https://www.treccani.it/enciclopedia/la-questione-del-mezzogiorno-societa-e-potere_%28Cristiani-d%27Italia%29/.
11. FERRARA, O., «Il brigantaggio: La borbonica guerra per bande», *Cronologia: Storia d'Italia geografica, politica, letteraria*, χ.τ. 1997, <https://www.cronologia.it/storia/a1864c.htm>.
12. FORESTA, F., «Sul Palco Reale del Teatro Massimo di Palermo incontro con gli artisti di “Fra Diavolo”», *Giornale Cittadino Press*, χ.τ. 2018, <https://www.giornalecittadinopress.it/sul-palco-reale-del-teatro-massimo-palermo-incontro-gli-artisti-fra-diavolo/>.
13. JENSEN, N. D., «General Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo», *FrenchEmpire.net: 1789 - 1815 military history*, χ.τ. 2015, <https://www.frenchempire.net/biographies/hugo/>.
14. MENGOZZI, D., «Pelloni, Stefano, detto il Passatore», *Treccani: Dizionario Biografico degli Italiani*, T. 82, χ.τ. 2015, https://www.treccani.it/enciclopedia/pelloni-stefano-detto-il-passatore_%28Dizionario-Biografico%29/.
15. MENNITI IPPOLITO, A., «Banditi e briganti», *Enciclopedia Treccani dei ragazzi*, χ.τ. 2005, https://www.treccani.it/enciclopedia/banditi-e-briganti_%28Enciclopedia-dei-ragazzi%29/.
16. NITTI, S.F., *Eroi e briganti*, χ.ε, χ.τ. 1899, [file:///C:/Users/5616~1/AppData/Local/Temp/Francesco%20Saverio%20Nitti%20-%20Eroi%20e%20briganti%20\(1899\).pdf](file:///C:/Users/5616~1/AppData/Local/Temp/Francesco%20Saverio%20Nitti%20-%20Eroi%20e%20briganti%20(1899).pdf).
17. PECORA, G., «La legge Pica del 1863, ovvero la “licenza di uccidere i meridionali”», *Alta Terra di Lavoro*, χ.τ. 2017,

<https://www.altaterradilavoro.com/la-legge-pica-del-1863-ovvero-la-licenza-di-uccidere-i-meridionali/>.

18. POLLASTO, F., «100 date che i napoletani dovrebbero conoscere e ricordare», *Napolipiu*, χ.τ. 2015, <https://napolipiu.com/100-date-che-i-napoletani-dovrebbero-conoscere-e-ricordare>.
19. QUINN, D., «Learn About The Famous Maremma Bandit Called Tiburzi!», *Easy reserve*, χ.τ. 2014, <https://www.tuscany-villas.it/to-tuscany/2014/history/important-people/tiburzi-the-bandit>.
20. ROMANO, V. «Storie di donne diverse: le brigantesse ottocentesche del meridione d'Italia», χ.τ. χ.χ., *Brigantaggio in Provincia di Benevento*, <http://www.brigantaggio.net/Brigantaggio/Briganti/Brigantesse4.htm>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Ο Edmond About, ο θεωρούμενος ως μισέλληνας γάλλος συγγραφέας του *Ο βασιλεύζτων ορέων* και του *Η Ελλάδα του Όθωνα*.

<http://atheofobos2.blogspot.com/2018/03/>, (τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

Ο Λίγκος ο λεβέντης όπως απεικονίζεται στο εξώφυλλο του ομώνυμου μυθιστορήματος του Δημήτρη Χανού-«Αθηναίου».

Οι ληστές Περικλής Παπαγεωργίου, Θωμάς Γκαντάρας γνωστός ως ο «μαύρος λήσταρχος», Λευτέρης Πλάτανος και Δημήτρης Παπαγεωργίου.

https://polydrososparnassou.blogspot.com/2015/01/blog-post_781.html
(τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

Ο θρυλικός «απέθαντος» Φώτης Γιαγκούλας

<http://listestisistorias.blogspot.com/2017/05/blog-post.html>,
(τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

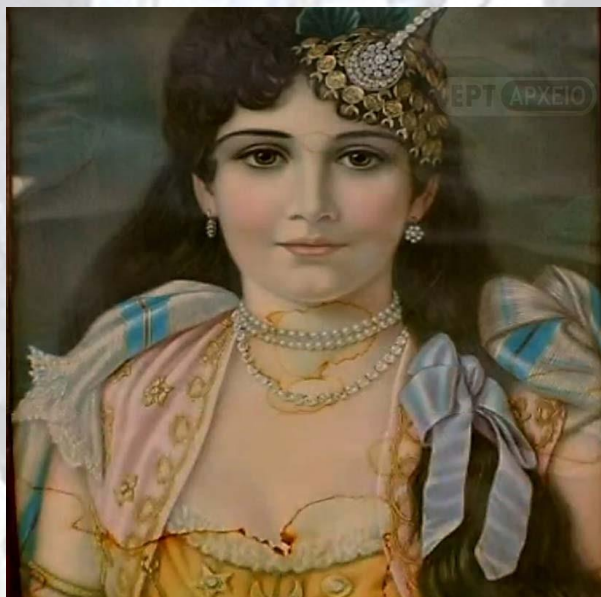
Οι διαβόητοι λήσταρχοι Ρετζαίοι.

<https://www.mixanitouxronou.gr/diavoiti-listarchi-tis-ipirou-retzei-skotosan-tous-sintrofous-tous-amnisteftikan-ke-eginan-chorofilakes/>, (τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

Τα κομμένα κεφάλια των Μπαμπάνη, Γιαγκούλα και Τσαμήτα.

<https://www.iefimerida.gr/news/364013/giagkoylas-o-listarhos-fovov-kai-tromos-eihe-sfaxei-54-atoma-me-mahairi-toy-sto-telos>, (τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

Η Μαρία Δασκαλάκη ή Δασκαλοπούλου, η «Πενταγιώτισσα».

<https://tetysolou.wordpress.com/2019/02/10/%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%B2%CE%BF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AD%CE%B2%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%BD-%CE%B1%CF%80-%CF%84%CE%B1-%CE%B2%CE%B1/>, (τελευταία πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2021).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

«Για κάποιους σαν εσάς η βία είναι δικαίωμα, για κάποιους σαν εμάς είναι έγκλημα!», Angelo Duca γνωστός ως Angiolillo, (μτφ. της γράφουσας).

<https://laforzadellaverita.wordpress.com/2020/05/22/che-puzza-di-stantio/>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

Ο δαιμόνιος brigante Michele Pezza γνωστός ως Fra Diavolo.

http://www.ilportaledelsud.org/fra_diavolo.htm, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

Ο αιμοβόρος Stefano Pelloni γνωστός ως Passator Cortese, ο brigante που τραγουδά στους στίχους του ο Giovanni Pascoli.

<https://www.pinterest.it/pin/626633735639559433/>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

Ιταλικό λιμπρέτο της δημοφιλούς όπερας του Auber, *Fra Diavolo*, Μιλάνο, φθινοπωρινή σεζόν 1880.

<https://archive.org/search.php?query=fra%20diavolo>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

Επιτύμβια στήλη στον τάφο του Domenico Tiburzi στο Capalbio της Τοσκάνης.

Ο Domenico Tiburzi, ο αυτοαποκαλούμενος «livellatore». Η μοναδική φωτογραφία του τραβήχτηκε μετά από τον θάνατό του.

<http://maremma-magazine.it/in-evidenza/domenico-tiburzi-ovvero-re-della-macchia-dei-briganti-leggenda-realta/>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

<https://turismoinmaremma.wordpress.com/2014/05/25/tiburzi-brigante-maremma-toscana/>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).

Η γνωστή για την ομορφιά της και το κουράγιο της brigantessa, Michelina Di Cesare.

<http://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/michelina-de-cesare/>, (τελευταία πρόσβαση 31 Ιανουαρίου 2021).